బుద్ధుడు

జీవితం - అవగాహన

బుద్ధుని భవ్య జీవితం
ఆంధ్రాలో బౌద్ధ సంప్రదాయాలు
బౌద్ధ సంస్కృతి
బౌద్ధ సాహిత్యం
బౌద్ధ క్షేత్రాలు
దేశం నాలుగు చెరగులా బౌద్ధం
ఎలా వెల్లి విరిసింది
పాళీ, సంస్కృతం, హిందీ, తమిళం,
మళయాళం మొదలగు
దేశ భాషలన్నిటా బౌద్ధ సాహిత్యం
ఎలా వేన్నూళ్ళు కుంది
బుద్ధుని నిర్వాణం
నాగార్జునుని నూతన మతం
ఇత్యాది అంశాలు ఇందులో
చోటు చేసుకున్నాయి.

...0...

బుద్ధుడు

జీవితం - అవగాహన

బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి
సంఘం శరణం గచ్ఛామి
ధర్మం శరణం గచ్ఛామి

బుద్ధుడు

జీవితం–అవగాహన

ఎడిటర్ :
శ్రీ తిరుమల రామచంద్ర

జయంతి పబ్లికేషన్స్
కారల్ మార్క్స్ రోడ్డు * విజయవాడ-520002

BUDDHUDU
Edited by
SRI TIRUMALA RAMACHANDRA

JAYANTI PUBLICATIONS
Vijayawada-520 002.

First Edition :
SEPTEMBER' 1993

Price :
Rs. 15-00

Printers :
JAYASRI PRESS
Vijayawada-11.

కృతజ్ఞతలు

శ్రీ తిరుమల రామచంద్ర
బహుభాషా పండితులు,
సాహిత్య పరిశోధకులు,
జర్నలిస్టు.
మన లిపి పుట్టుపూర్వోత్తరాలు (పరిశోధన గ్రంథం)
లలిత విస్తరం
ఆదిగా గల గ్రంథాలు
రచించిన దిట్ట.
జాతీయోద్యమములో (మద్రాసు బాంబు కేసు ముద్దాయి)
పాల్గొన్న దేశ భక్తుడు.
1950 ప్రాంతంలో
పరిశోధన పత్రిక నడిపిన గొప్ప మేధావి.
దాదాపు 80వపడిలో వృద్ధాప్యం లెక్కచేయక
సదా సాహిత్యసేవ చేస్తూనే వున్నారు.
ఆయన నడిచే నిఘంటువు.
బుద్ధుని దర్శించడానికి
ఒక పుస్తకం కావాలని కోరగానే
వారి సంపాదకత్వాన వివిధ కోణాల నుండి
వివిధ రచయితల వ్యాసాలు ఏర్చి కూర్చి
మాకందించిన శ్రీ తిరుమల రామచంద్రగారికి,
ఈ వ్యాస కర్తలకు మా కృతజ్ఞతలు.

—ప్రచురణ కర్తలు.

విషయ సూచిక

పశుపక్ష్యాదులలోన మానవులలోఁ బల్మాఱు జన్మించి దు
ర్దశలం గుందెడి ప్రాణికోటికిఁ గృతార్థత్వమ్ము సేకూర్చి స
ద్యశముం గాంచిన బోధిసత్త్వుని పవిత్ర శ్రీ చరిత్రఁ దివా
నిశముం బాడుఁడు; కావ్యరాజములుగా నిర్మింపుఁడా సత్కవుల్!

— శ్రీ దా శ ర థి.

బుద్ధుని భవ్య జీవితం

అహింసా సిద్ధాంతంతో, 'పంచశీల' ప్రవచనంతో ఆసియా వాసులకే కాక అనంత విశ్వానికీ, అనంత కాలాలకు అమృత సందేశం అందించిన తథాగతుని ధర్మం ఒక్కటే ఈ అణ్వాస్త్ర యుగంలో అఖిల ప్రపంచవాసులకు అమృత భిక్ష అంటే అతిశయోక్తి కాదు. కపిలవస్తులో కన్ను తెరచి, కుసీనగరంలో కన్ను మూసిన ఆ కరుణామూర్తి అవతార పరిసమాప్తి అయి నేటికి రెండువేల ఐదు వందల సంవత్సరాలు కడచినా నేటికీ ఆయన మూర్తి మూగపోలేదు. వాణికి వన్నె తగ్గలేదు. కోటానుకోట్ల కాయన యిప్పటికీ తెన్ను చూపుతూనే ఉన్నారు. మిన్ను వాక కంటె మిన్నగా ఆయనలోని కారుణ్య సింధువు అనంత జీవిత క్షేత్రాలలో ప్రవహించి బంగారు పండిస్తున్నది. అనంతకోటి మానవ హృదయాలపై అధికారాన్ని ప్రతిష్ఠాపింప జేసుకొన్న ధర్మసామ్రాజ్యానికే అధినేత ఆయన!

ఆయన అవతరించిననాటి భారత సంఘం కఠోరమైనదీ, కృత్రిమమైనదీ, అందులో దయకు తావు లేదు. ధర్మానికి స్థానం లేదు. క్రతుకలాపం విపరీతంగా పెరిగి మహా యజ్ఞాలపేర మారణహోమాలు కొనసాగుతుండిన ఆ దినాలలో అగ్ర వర్ణాల అధికార దర్పం మానవతకే మచ్చగా పరిణమించింది. అజ్ఞానం ప్రోది చేస్తూ, అవివేకం పెంచుకుంటూ అలనాటి బ్రాహ్మణుడు సంఘంలో అగ్రస్థానం అధిష్ఠించినాడు. సమతలేని అలనాటి సంఘంలో సామాన్యమానవుడికి సహృదయ సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకం చేసిన ధర్మమూర్తి తథాగతుడు! క్రౌర్యం కరుడు గట్టిన కఠోరహృదయవల్లరులపై కారుణ్యం చిలికిన కరుణామూర్తి గౌతముడు!

రెండువేల అయిదువందల సంవత్సరాల క్రితం బుద్ధభగవానుడు ఈ పుడమిపై అవతరించిన నాటి ఆర్థిక, సాంఘిక, రాజకీయ పరిస్థితులెట్టివో, అలనాటి ధార్మిక జీవనం ఏ విధంగా ప్రవర్తిల్లేదో మనకు స్పష్టంగా తెలియదు.

భారతదేశంలో ఆర్యుల పరిపాలన ఆరంభమయిన నాటినుండీ భౌతిక సంపద అభివృద్ధి జరిగిన మాట సత్యమే. వాణిజ్య వ్యాపారములవల్లా, పరిశ్ర

ఫలవల్లా ఆనాడు విశేషంగా సంపదుత్పాదనం జరిగింది. దానితో ప్రజలకు ఎక్కువ విశ్రాంతి చేకూరి, అది విజ్ఞానాభివృద్ధికి, సంస్కృతివికాసానికీ దారి తీసింది. బహుశః ఈ ధనధాన్య సమృద్ధివల్లనే క్రీస్తుపూర్వం ఆరు, ఏడు శతాబ్దాలలో భారతదేశంలో భౌతికవాదం ప్రారంభమయి ఉండవచ్చు. సంపత్సమృద్ధి గల కాలంలో మతం వర్ధిల్లదు. మతతత్త్వాలూ వర్ధిల్లవు. సంయమాన్నీ, నిగ్రహాన్ని నిర్దేశించేధర్మసంప్రదాయాలనుండి తప్పించుకొని తన అధర్మాచరణలను, అన్యాయ ప్రవర్తనలను సమర్థించుకోవడానికై అవసరమయిన తత్త్వ సిద్ధాంతాలను మానవుడు తయారు చేసుకొనే తరుణమది! దానితో అప్పటికున్న మత సంప్రదాయాలు నికృష్టంగా పరిణమించిన ఫలితంగానే ఆనాడు భారతావనిలో జైన, బౌద్ధ మతాలు ఆవిర్భవించినాయి.

విశ్వమానవకోటికి వెలుగుబాట తీర్చిన ప్రజ్ఞాననిధి పవిత్రజీవిత ఘట్టాలు పాఠకులకు భవ్యతీర్థాలనడంలో తప్పులేదు.

హిమాలయశ్రేణికి దిగువన, మగధకు వాయవ్యాన ఉన్న భూప్రాంతానికి శాక్య వంశజుడైన శుద్ధోదనుడు రాజు. కపిలవస్తు అతనికి రాజధాని. అతని భార్య మాయాదేవి. ఆ పుణ్యదంపతుల కడుపు పంటగా అవతరించాడు కరుణామూర్తి బుద్ధుడు. అది జరిగింది క్రీ. పూ. 563 ప్రాంతంలో.

ఒకసారి కపిలవస్తులో పూర్ణిమోత్సవం జరిగింది. పూర్ణిమకు ఏడురోజులు ముందుగా మాయాదేవి ఆ ఉత్సవాన్ని అత్యంత భక్తిశ్రద్ధలతో, అతి వైభవంగా జరిపింది. ఏడవరోజున పన్నీట పరిమళ స్నానం చేసి ఆమె నాలుగు లక్షల దీనారాలను దానం చేసింది. తరువాత అలంకార భూషితయై, మృష్టాన్నం భుజించి, శయ్యామందిరం ప్రవేశించి శయనింపగానే ఆమెకు ఒక మధుర స్వప్నం వచ్చింది ప్రభపాల బోధిసత్త్వుడు తెల్ల ఏనుగు రూపంలో ఆమె గర్భంలో ప్రవేశించినట్లు ఆ యిల్లాలు కలగని లేచింది.

శుద్ధోదనుడు తన రాణి స్వప్న వృత్తాంతం విని బ్రాహ్మణులను పిలిపించి స్వప్న ఫలం అడిగినాడు. అప్పుడు వారు 'రాజా! మీరేమీ ఆందోళన పడనక్కరలేదు. రాణి గర్భం ధరించింది. మీకు అచిరకాలంలో పుత్రోదయం కలుగనున్నది. అతడు గృహస్తుగానే ఉంటే ప్రపంచానికంతకూ ప్రభువవుతాడు. గృహపరిత్యాగం చేసే పరివ్రాజక ధర్మం చేపట్టితే అజ్ఞాన యవనికను ఛేదించి పరిపూర్ణ బుద్ధుడవుతాడు.' అన్నారు.

తొమ్మిది నెలలు గడిచిన పిమ్మట పదవ నెలలో మాయాదేవి తన పుట్టింటికి వెడతానన్నది. రాజు అందుకు ఆమోదించి కపిలవస్తు నుండి 'దేవదహ' వరకూ మార్గాన్ని చక్క చేయించి బంగారు పల్లకిలో పరివార సమేతంగా పంపినాడు. మార్గమధ్యంలో ఉన్న లుంబినీ వనంలో మాయాదేవి కొంత విశ్రాంతి తీసుకోదలచి అక్కడే వున్న ఒక సాలవృక్షం వద్దకువెళ్ళి దాని కొమ్మనొకదానిని చేతపట్టుకుని నిలబడగానే ఆమెకు పురిటి నొప్పులు ప్రారంభమయినవి. ఇంతలో నిలబడి ఉండగానే ఆమె పురుష శిశువును ప్రసవించింది. ఆ శిశువు ధర్మబోధచేస్తున్న ప్రవక్తవలెనే కరచరణాలను ముందుకుచాచి సోపాన పరంపరను అవరోహిస్తున్నవ్యక్తివలె జన్మించాడు. జన్మించగానే లేచి యేడడుగుల దూరం నడిచి 'జనన మరణాలవల్ల లోకంలో సంభవిస్తున్న దుఃఖాన్ని నిర్మూలం చేస్తాను' అన్నాడట! అప్పుడు ఆకాశములో ఒక దివ్యజ్యోతి వెలిగిందని, చెవిటివారికి మాటలు వినబడినాయనీ, మూగవారు మాటలాడగలిగారనీ, కుంటివారు నడిచారని చెబుతారు.

శుద్ధోదనుడు తన కుమారునికి సిద్ధార్థుడని నామకరణం చేసి అల్లారుముద్దుగా అతిగారాబంగా పెంచాడు. మాయాదేవి అతడు జన్మించిన యేడవనాడే ఆ ఆనందాతిరేకాన్ని భరించలేక పరమపదించింది. అప్పటి నుండి శుద్ధోదనుడి రెండవ భార్య గౌతమి కడుపులోపెట్టుకుని కాపాడింది గౌతముణ్ణి.

మహారాజు అతనిని బయటకు ఎక్కడికీ పోనివ్వకుండా రాజప్రసాదంలోనే ఉంచి అతనికి వినోదం కల్పించే నిమిత్తం నలభైవేలమంది నట్టువరాండ్రను నియమించాడు. పరిణత వయస్కుడు కాగానే తన దేశంలోని అయిదు వందలమంది క్షత్రియ రాజకన్యలను రప్పించి వారిలో తనకు నచ్చిన కన్యను వివాహమాడవలసిందని కోరాడు. అప్పుడు సిద్ధార్థుడు మహామంత్రి మహానాముని కుమార్తె యశోధరను వరించాడు. మహానాముడు శాక్యధర్మ ప్రకారం వీరవిక్రమ విహారంలో సర్వరాజకుమారులను జయించిన వానికే తన కుమార్తెనీయ సంకల్పించినానని చెప్పగా సిద్ధార్థుడు వివిధ క్షత్రియ విద్యలలో తనకు గల కౌశలాన్ని ప్రదర్శించి యశోధరను చేపట్టినాడు. వివాహితుడై గార్హస్థ్యజీవితంలోని మాధుర్యం అనుభవించిన కొన్నాళ్ళకతనికి రాహులుడని ఒక కుమారుడు కూడా కలిగాడు.

ఒకరోజున అతడు వాహ్యాళికై రాజమందిరం నుండి వెలుపలికి వచ్చి ఒక వృద్ధుని చూచాడు. మరొకరోజున ఒక రోగినీ, ఇంకొకరోజున ఒక మృతకళేబరమునూ చూచాడు. తనకు కూడా ముసలితనం వస్తుందనీ, తాను కూడా రోగి

కావచ్చుననీ, తానుకూడా ఒకనాటికి చనిపోతాడనీ తెలియగానే గౌతమునికి యౌవన సుఖాలపట్ల విముఖభావం ఏర్పడ్డది. అంతకు ముందుండిన వ్యామోహం తొలగింది. లోకంలోని ఈ అనంత దుఃఖానికి కారణం ఏమిటి? అది తొలగడం ఎలాగ? జనన మరణాల రహస్యం ఏమిటి? అని తెలుసుకోవటానికి అతని హృదయం అర్రులు చాచింది. ఆ రాత్రే అతడొక నిశ్చయానికి వచ్చినాడు. తన అర్ధాంగినీ అనుంగుపుత్రునీ విడనాడి అర్ధరాత్రిలో అతడు అంతఃపురం విడిచి అడవులకు బయలుదేరాడు. తానెక్కివచ్చిన కంటకాశ్వాన్ని చన్నుని ఆధీనం చేసి అతడిని వెనక్కి పంపి కాషాయవస్త్రాలు ధరించి పరివ్రాజకవృత్తి నవలంబించాడు. ఇదే బుద్ధుడి జీవితంలోని మహాభినిష్క్రమణం.

అంతట దారిలో మారుడు కనబడి సామ్రాజ్యాలు కట్టబెడతాననీ, అష్టఐశ్వర్యాలు అనుభవింప చేస్తాననీ సిద్ధార్థుని ప్రలోభపెట్టాడు. కాని అతడు నిరాకరించి ముందుకుసాగిపోయాడు. ఒక నిబిడారణ్యంలో కఠోర తపస్సు ప్రారంభించాడు. శరీరాన్ని విపరీతంగా శుష్కింపచేసుకున్నాడు. కాని ఆత్మహింస తరుణోపాయం కాదని తెలిసి ఆ వైరాగ్యసాధనకు స్వస్తి చెప్పి బుద్ధగయకుపోయి అక్కడ బోధి వృక్షం కింద జ్ఞానోదయం కలిగేవరకూ అక్కడి నుండి కదలనని తీర్మానించుకొని కూర్చున్నాడు. ఒకనాడు హఠాత్తుగా అతనికి ఒక దివ్యానుభూతి కలిగింది. దుఃఖానికి మూల కారణమయిన సత్యం అతనికి అవగతమయింది. తాను సత్యాన్వేషణ ప్రారంభించిన యేడు సంవత్సరాలకు అతడు వెలుగును కనుగొన్నాడు. ఇదే అతని సమ్యక్సంబుద్ధి. అక్కడ నుండి తన సోదర ప్రజకు తాను కనుగొన్న నిర్వాణపథం బోధించడానికని పాదయాత్ర ప్రారంభించినాడు.

తనతోబాటు కృచ్ఛ్రవ్రతాలు చేసిన అయిదుగురు ఋషులకూ, మొదటగా ధర్మబోధ చేయ సంకల్పించుకొని అతడు మృగదావంలో తపస్సు చేసుకొంటూన్న వారి దగ్గరకు పోయి వారికి ధర్మోపదేశం చేశాడు. నిరసన భావంతో మొదట వాళ్ళు ఇతన్ని ఆదరించ దలచుకోలేదు. కాని అతని దివ్య తేజస్సుకు ముగ్ధులై వారికే తెలియక వారు అతనికి అర్ఘ్యపాద్యాలిచ్చి ఆదరించారు. చతురార్య సత్యాలను, తాను కనుగొన్న అష్టాంగ మార్గమును వారికి బోధించాడు. ఇదే అతని ధర్మచక్ర ప్రవర్తనం. మృగదావంలోనే అతనికి నలభై మంది శిష్యులేర్పడినారు. వారితో తొలి బౌద్ధ సంఘం నిర్మించి అతడు బౌద్ధ ధర్మ ప్రచార సంకల్పంతో ముందుకు సాగి మగధకు వచ్చి అక్కడ బింబిసారునికి బౌద్ధ దీక్ష ప్ర.. ఎంచి

నాడు. బింబిసారుడు రాజగృహ ప్రాంతంలో బౌద్ధభిక్షువుల నివాసం కొరకై రమణీయమైన గొప్ప విహారం ఒకటి కట్టించి యిచ్చినాడు. మహారాజులు, సార్వభౌములు, సామంతులు, ఎందఱో ఆనాడు బౌద్ధ ధర్మదీక్ష నవలంబించినారు. పాదచారియై సంచరిస్తూ అతడు ప్రజల భాష అయిన ప్రాకృతాలలోనే ధర్మబోధ చేశాడు. తన జనకుడయిన శుద్ధోదనుడి కోరికపై కపిలవస్తుకు పోయి అక్కడ తన జనకుడికి, సోదరుడయిన నందుడికీ, కుమారుడు రాహులుడికీ ధర్మదీక్ష నను గ్రహించినాడు. యశోధర లౌకికవాసన విడనాడి అతని పాదాల నాశ్రయించింది. సంఘంలో తన్నుకూడా చేర్చుకోవలసిందని ప్రార్థించింది. మహా ప్రజాపతి గౌతమి కూడా సంఘంలో చేరుతానన్నది. తన సంఘంలో స్త్రీలను చేర్చరాదని బుద్ధుడు మొదట అనుకున్నా ఆనందుడు మొదలయిన శిష్యుల నిర్బంధం వల్ల అతడు వాళ్ళను చేర్చుకోక తప్పిందికాదు. అప్పుడు భగవానుడు ఆనందునితో ఇలాఅన్నాడు.

'స్త్రీలు మన సంఘంలో ప్రవేశించకుండా ఉంటే ఈ ధర్మం వెయ్యేళ్ళకు పైగా వర్ధిల్లేది. కాని వారికి ఇప్పుడు అనుమతి ఇచ్చినందున అయిదు వందల యేళ్ళ వరకే యీ ధర్మం వర్ధిల్లుతుంది' అని.

ఈ విధంగా నలభై అయిదు సంవత్సరాల పాటు బౌద్ధ ధర్మప్రచారం చేస్తూ బుద్ధభగవానుడు ఎనభై సంవత్సరాల నిండు బ్రతుకు బ్రతికి తుదకు కుసీనగరంలో ఈశాన శతాబ్దం 148వ సంవత్సరంలో వైశాఖ శుద్ధ పూర్ణిమ మంగళవారం నాడు మహాపరి నిర్వాణం చెందాడు.

ఆయన నిర్వాణం చెంది నేటికి రెండువేల అయిదువందల సంవత్సరాలైనా ఆయన నిర్దేశించిన ధర్మచక్ర ప్రవర్తనం, 'పంచశీల' ప్రవచనం, నేటికీ సకల విశ్వానికి శాంత్యానందాల భిక్ష పెట్టుతున్నది. ఆయన అయిదు వందల సంవత్సరాలపాటే ఉంటుందని ఆశించినా అనంత కాలాలపాటు ఉండేదిగా ఆయన ధర్మం నేడు ప్రపంచం అంతటా అలముకొన్నది. బౌద్ధ ధర్మంలో అతి ప్రధానమయిన త్రిశరణాలలో 'సంఘం శరణం గచ్ఛామి' అనలేని బౌద్ధేతరులు కూడా 'బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి' అంటూ, 'ధర్మం శరణం గచ్ఛామి' అంటూ నేడు ఆయన చరణ సరోజాలనే సమాశ్రయిస్తున్నారు. ఆ కారుణ్యమూర్తి కివే మాకయి మోడ్పులు.

'నమో భగవతో సమ్మాసంబుద్ధస్స'

శ్రీమతి టి. సుబ్బరత్నమ్మ.

ఆంధ్రదేశంలో బౌద్ధ సంప్రదాయాలు

తెలుగుదేశంలో బౌద్ధం ఎప్పటి నుండి పరివ్యాప్తమైనదో తెలియదు. కాని, బుద్ధుడు జీవించి యుండగనే ఆ మహామహుని బోధలు దక్షిణా పథవాసుల హృదయాలను ఆకర్షించిన వనుటకు ఆధారమున్నది. దక్షిణాపథ నివాసియైననటుడొకడు బుద్ధుని సమకాలికు డయిన బిందుసార మహీపతి సమక్షమున మహాసంబోధి వరకు బుద్ధ జీవితాన్ని నాటకంగా ప్రదర్శించెననీ, దక్షిణాపథం నుంచి వెళ్ళిన మరికొందరు నటులు శోభావతీ నగరాధిపతి సమక్షమున బుద్ధ నాటకాన్ని ప్రదర్శించినారనీ, అందులో సూత్రధారుడే బుద్ధవేషాన్నీ, తదితరులు బౌద్ధభిక్షుల పాత్రలనీ ధరించారనీ టిబెట్టు దేశ బౌద్ధ గ్రాంథాలవల్ల తెలుస్తుంది. బుద్ధుని ప్రధాన శిష్యులలో ఒక డయిన మహాకాత్యాయనుడు ఒక అస్సక రాజుకు బౌద్ధదీక్ష ఇచ్చినట్లు విమానపత్థు వ్యాఖ్యలో ఉంది. అస్సక మన్నది తెలంగానాలోని యిప్పటి నిజామాబాద్ జిల్లా ప్రాంతము. దీనికి పోతన రాజధాని. పోతన ఇప్పటి నిజామాబాద్ జిల్లాలోని బోధన్.

బుద్ధుని జీవిత కాలంలో కాకపోయినా, బౌద్ధం ఆయన నిర్వాణం పొందిన కొద్ది కాలానికే తెలుగుదేశంలోని భాగమైన కళింగ దేశంలో వ్యాపించింది. దహనమైన వెనుక చితి నుండి బుద్ధుని ఎడమకోర పంటిని తీసి జాగ్రత్తపెట్టి ఖేమాథేరుడనే ముని కళింగ దేశాధిపతికిస్తే ఆ రాజు దానికొక రత్నకరండం చేయించి దానిలో పెట్టి పూజిస్తూ వచ్చాడు. ఆ రాజు రాజధాని దంతపురం బుద్ధ దంత మహిమలవల్ల బౌద్ధ వాఙ్మయంలో చాలా ప్రసిద్ధి చెందింది. ఈ దంత ధాతువు కోసం కళింగం మీదికి ఎందరో రాజులు దండెత్తి వచ్చారు. దానిని బలిమి నయినా తీసుకు పోవాలనే ఉద్దేశంతో, చివర కాదంత ధాతువు సింహళ ద్వీపానికి వెళ్ళింది. ఇప్పటికీ అది అక్కడుందంటారు.

బుద్ధుడు తాను జీవించి ఉన్నంతకాలము సాంఘికులలో అభిప్రాయ భేదాలవల్ల చీలికలు రాకుండా ఆపు చేశాడు. ఆయన నిర్వాణం పొందిన తరువాత బౌద్ధ సాంఘికులలో బుద్ధుడుపదేశించిన ధర్మాల విషయంలో అభిప్రాయ భేదం కలిగింది. అప్పుడు సప్రమాణంగా బౌద్ధ ధర్మాన్ని గ్రంథస్థం చేయుటకు అజాత శత్రుని

ఆదరణక్రింద రాజగృహంలో ఒక గొప్ప బౌద్ధ మహాసభ జరిగింది. దీనిలో బౌద్ధ ధర్మం నిర్వచింపబడి గ్రంథస్థం అయింది. అటు తరువాత బుద్ధుడు గతించిన వంద సంవత్సరాలకు వేసాలిలోని వజ్జి కులపువారు దశవత్థూని దశవస్తువుల విషయంలో ప్రాచీనాచారం ఉల్లంఘిస్తూ వచ్చారు. ఈ దశవస్తువులలో బౌద్ధ సాంఘికులు స్వర్ణరజతములను పరిగ్రహించకూడదు; మద్యపానము చేయకూడదు. ఈ విషయాన్ని విచారించి ఆచార నిర్ణయం చేయుటకు రెండవమారు బౌద్ధ మహాసభ వైశాలిలో సమావేశమయింది. థేరులు ఈ దశ వస్తువుల విషయమున ప్రాచీనాచారం ఉల్లంఘించిన సాంఘికులను బహిష్కరించారు; ధర్మం నిర్ణయించారు. పదివేల మంది భిక్కులు థేర సంఘాన్ని విడిచిపెట్టి పోయినారు. వీరే అధిక సంఖ్యాకులుగా ఉండటంవల్ల ఈ వర్గంవారికి మహాసాంఘికులని పేరు కలిగింది. అప్పటి నుండి బౌద్ధ సంఘం థేరులని, మహాసాంఘికులని రెండు పక్షా లయ్యింది. థేరులు శీలమునకు, నీతికి, ఆచారమునకు ప్రాధాన్యమిస్తే,—మహాసాంఘికులు తత్త్వ విచారమునకు, లోకోపకార విషయములకు ప్రాముఖ్యం ఇచ్చారు. థేర సంప్రదాయంలోని ఒక శాఖకు విభజ్యవాదమని పేరు. అశోకచక్రవర్తి ఈ సంప్రదాయం వారిని అధికంగా ఆదరించాడు. అశోకచక్రవర్తి కాలంలో పాటలీపుత్ర నగరమూ మగధ దేశమూ, భారతదేశంలో బౌద్ధానికి కేంద్రాలయినవి. మౌర్యులకు తరువాత మగధను పాలించిన శుంగవంశజులు, కాణ్వవంశజులు బౌద్ధులను హింసించడంవల్ల థేరవాదులు సింహళ గాంధారములకు, మహాసాంఘికులు తెలుగుదేశానికి వలస పోయినారు. మౌర్య సామ్రాజ్యం పతనమయిన తరువాత హిందూ దేశంలో బౌద్ధానికి ఆంధ్రదేశమే కేంద్రమయింది. మహాదేవథేరుడనే ముని ఆంధ్రదేశానికి వచ్చి ఇచ్చట చైత్యక సంప్రదాయం స్థాపించాడు. మహాసాంఘికులలోని ఆరు సంప్రదాయములలో ఈ చైత్యక సంప్రదాయం ఒకటి. గోకులిక, ఏకవ్యవహారిక, ప్రజ్ఞప్తివాద, బహుశ్రుతీయ లోకోత్తరవాద సంప్రదాయములు మిగిలినవి. మహావస్తులో ఉన్నట్టు మహాచైత్య పూజకు ఎక్కువ ప్రాముఖ్య మివ్వడం వల్లనేమో ఈ సంప్రదాయానికి చైత్యక సంప్రదాయమని పేరు వచ్చింది. చైత్యక సంప్రదాయం వారికి ధన కటకం అంటే అమరావతి కేంద్రమయినది. ఈ చైత్యకులలో మరల పూర్వశైల, అపరశైల, రాజగిరిక, సిద్ధార్థకములని మళ్ళీ నాలుగు సంప్రదాయము లేర్పడినవి. ఈ చైత్యకులు అంధకులు, ఆంధ్రదేశంలోనివారు. పూర్వశైల మన్నది ధన కటక మహాచైత్యమునకు తూర్పున, అపరశైలము ఆ మహా

చైత్యమునకు పడమట నున్న బౌద్ధ సంఘముల పేరు. పూర్వశైలము ఇప్పటి గంటసాల, అపరశైల మిప్పటి నాగార్జునునికొండ కావచ్చునేమో. నాగార్జునునికొండ శాసనములలో బహుశ్రుతీయులు, అపరశైలీయులు, పూర్వశైలీయులు, రాజగిరికులు, విభజ్యవాదులు మొదలయిన వేరువేరు సంప్రదాయాలవారు ఉదాహృతు లయినారు. వీరందరు అక్కడి విహారాలలో ఉండినట్లు ఊహింపవచ్చును. టిబెట్టుదేశ ఐతిహ్యము ననుసరించి పూర్వశైల అపరశైల నికాయములవారి ప్రాకృత భాషలో రచించిన ప్రజ్ఞాపారమిత అనే గ్రంథం ఉండే దనిన్ని, దీనిలోనే మహాయానమునకు సంబంధించిన భావాలు బీజప్రాయంగా ఉండేవనీ, ఇవి మహాయాన సంప్రదాయం రూపొందడానికి చాలా తోడ్పడినవనీ పరిశోధక పండితులంటారు. కనిష్క చక్రవర్తి నాలుగవ తడవ బౌద్ధసభను సమావేశ పరిచేనాటికే మహాయానమునకు సంబంధించిన భావాలు దేశమంతటా పొటమరించి ఉన్నవి. వాటికో రూపమిచ్చి ఒక గొప్ప సంప్రదాయం మహాయానంగా రూపొందించిన ఆయన నాగార్జునాచార్యులవారు. మహాయానం రూపొందడంతో బౌద్ధం ప్రతివ్యక్తికీ, ప్రతి గృహస్థుకూ అందుబాటులోనికి వచ్చింది. బౌద్ధం బహు వ్యాప్తమయింది. అంతటి నుంచి బౌద్ధంలో తత్వజిజ్ఞాస ఎక్కువయింది. నాగార్జునాచార్యులవారు తత్వవిచారము కావించి శూన్యవాదం ప్రతిపాదించారు. కాని దీనితో సాంఘికులకు తృప్తి కలుగ లేదు. అపుడు మైత్రేయనాథుడు విజ్ఞాన వాదమును ప్రతిపాదించారు. నిర్వాణం పొందిన తరువాత మిగిలేది శూన్యమని నాగార్జునాచార్యులవా రంటే విజ్ఞానమని మైత్రేయనాథు డన్నాడు. విజ్ఞానవాదమునకే యోగాచారవాద మనిన్ని పేరు. ఇంకను బౌద్ధంలో తత్వవిచారం ముదిరి విజ్ఞానానికి మహాసుఖం కూడా కలిసింది. ఈ మహాసుఖవాదంలోనుంచే వజ్రయానం ఆవిర్భవించింది. బౌద్ధం పొందిన దశలలో ఇది కడపటిది. వజ్రయానం రావడంవల్ల బౌద్ధంలో సంఖ్యాతీతంగా దేవీదేవతలు వెలిశారు. విగ్రహ నిర్మాణం ప్రబలింది. అమరావతిలో దొరికిన సింహనాద, పద్మపాణి, బుద్ధ సంభవరత్నములనే విగ్రహాలు వజ్రయానానికి సంబంధించినవే. దీనిలో తాంత్రిక పూజ, వామాచారం ప్రబలి బౌద్ధం ప్రజాదరం కోల్పోయింది. బౌద్ధం బాగా వర్ధిల్లిననాడు నాగార్జునునికొండ, ధన కటకాలు గొప్ప బౌద్ధవిద్యాపీఠాలుగా ఉండేవి. వీటికి దేశాంతరాలనుంచీ, ద్వీపాంతరాల నుంచీ కూడా విద్యా సముపార్జనం నిమిత్తం బౌద్ధభిక్షువులు వస్తూ వుండేవారు. దేశంలోని ధనకటకాది స్తూపాలలోని శిల్పచిత్రాలు కావ్యశోభను సంతరించు

కొన్నవి. తెలుగుదేశపు స్థూపాలు బౌద్ధాంధ్రులు బుద్ధ భగవానునికి భక్తిసంభరితులై ఎత్తిన శిల్పకర్పూర దివ్య నీరాజనాలు.

మహాయానం మూలంగానే బౌద్ధంలో కళకు తావేర్పడింది. నాగార్జునాచార్య శ్రీపాదులు ఎంతటి తాత్విక విచారశీలియో, ఎంతటి లోక హితైషియో అంతటి కళాప్రియుడు. ధనకటక మహాచైత్యం చుట్టూ శిల్పచిత్ర రత్నాలతో పొదిగిన మహా ప్రాకారం నిర్మించినది ఆయనే అని టిబెట్టు దేశ చరిత్రలు చెపుతవి. ఈ ప్రాకారములోని ప్రతి శిల్పచిత్రమూ జీవం ఉట్టిపడుతూ నిన్ననో, మొన్ననో చెక్కినట్లు కలకలలాడుతూ ప్రాతఃకాలంలో విరిసిన నవమల్లికా కుసుమంలాగ అచ్చ స్వచ్ఛంగా ఉంటవి. ధనకటక మహాచైత్య ప్రాకారంలోని శిల్పచిత్రాలే కాదు, నాగార్జునునికొండ, గుమ్మడిదుర్రు, జగ్గయ్యపేట, ఘామిరెడ్డిపల్లి ఈ మొదలయిన చోట్ల ఉన్న స్తూపశిల్ప చిత్రాలు కూడా ధనకటక ప్రాకార శిల్ప చిత్రాలకు తీసిపోయేవి కావు. తెలుగుదేశంలో బౌద్ధం అవతరించి తెలుగుజాతిని కళావంతము చేసింది; తెలుగు శిల్పికృతులలో అమృతం చిలికింది. అందువల్లనే అంతకు పూర్వపు బౌద్ధ క్షేత్రాలలో స్తూపశిల్ప చిత్రాలు వట్టి నీరస ప్రతిమలయితే తెలుగు మహాయాన మవతరించి ఆదిమ బౌద్ధము స్వరూప స్వభావములనే పూర్తిగా మార్చివేసింది. హీనయాన బౌద్ధుడు తన నిర్వాణమునకే తన సంసార దుఃఖ విమోచనమునకే తన అర్హత పదమునకే కృషి చేసే స్వార్థపరుడు. మహాయానవాది అట్లు కాదు. అతనికి అవలోకితేశ్వరుడు ఆదర్శము. అతడు బోధిసత్వుడు, మహాయానములో బోధిసత్వులనేకులు ఉదయించారు. వేరువేరు మనఃపరిణతులు గల వేరువేరు వ్యక్తులకు నిర్వాణం సాధించడం కోసం తోడ్పడేటందుకు వచ్చినవారు బోధిసత్వులు. నిర్వాణం పొందుటకు సిద్ధంగా ఉండి కూడా లోకంలోని ప్రతి వ్యక్తీ నిర్వాణం పొందితే కానీ తన కక్కరలేదనీ నిరాకరించి సర్వలోక హితైషియై ప్రవర్తించాడు బోధిసత్వుడు. ఇటువంటి బోధసత్వులు జనులకు తోడ్పడుటకు సృజింపబడినవారు వందలూ వేలూను. అందు చేతనే మహాయానానికి బోధిసత్వయానమని కూడా పేరు వచ్చింది. బౌద్ధం విశ్వవ్యాప్తి పొందింది. మన తెలుగు దేశంలో కృష్ణానదీ తీరాన మహాయానం రూపొందిన తరువాతనే. అందువల్లనే నాగార్జునాచార్యులవారు బుద్ధుని తరువాత బుద్ధుడంతటి వాడయినాడు. మహాయానం వచ్చి బుద్ధుణ్ని భగవంతుణ్ని చేసి అతనికి లోకోత్తర శక్తులు ప్రసాదించింది. బుద్ధపురాణం వెలిసింది.

—శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ.

ఆంధ్రవాఙ్మయంలో బౌద్ధసాహిత్యం

ఆంధ్రదేశములో మత సంస్కారములు, వాని పరిణామములు అవగాహన చేసికొనుటకు, తెలుగుభాషయొక్క పుట్టుపూర్వోత్తరాలు తెలిసికొనుటకు బౌద్ధమత గ్రంథాలే ఆధారాలుగా నున్నవి. మతాలకీ, భాషాపరిణామాలకి అవినాభావ సంబంధ మున్నదనీ, భిన్న భిన్న మత సంప్రదాయాలు, ప్రవర్తిల్లే సమయములో భాషాపరిపాటి ఆయామత సంప్రదాయాల సాంకేతికతనుబట్టి, ప్రభావాన్ని బట్టి మార్పు చెంది, నూతన పదజాలంతో పరిపుష్టమవుతుందని మన పరిశోధకులింకను గుర్తింపలేదు. వేదమతంతోపాటు వైదిక సంస్కృతము, బౌద్ధమతంతో పాటు పాలీభాష తెనుగు భాషలో అతిప్రాచీనకాలమునందే ప్రవేశించి దాని పరిణామానికి తోడ్పడినవి.

ఆంధ్ర అట్టకథ :

ప్రస్తుతము మనకు కావలసినది బౌద్ధ వాఙ్మయము. ఈ వాఙ్మయములోనే మనకు తెలుగునకు పాళీభాషకును గల సంబంధం తెలియడమున కవకాశమున్నది.

సుప్రసిద్ధ బౌద్ధ పదాచార్యుడు బుద్ధఘోషుడు క్రీ. శ. 5వ శతాబ్దినాటివాడు. బౌద్ధ పాళీభాషావాఙ్మయములో బహుగ్రంథరచయితగా ప్రసిద్ధి కెక్కినవాడు. అతడు వినయ పిటకమునకు వ్రాసిన 'సమంత ప్రసాదిక' అనే వ్యాఖ్యానములో 'అంథ కాట్టకథ' అనునొక గ్రంథమును పేర్కొన్నాడు. దాని మూల వాక్యములివి. 'యంపన అంథకట్ట కథాయమ్ ఆపరిఖిట్టేపముఖే, అనాపత్తి, భూమియంవినా జగతీయాపముఖం సంధ్యాకథితం తొవట్టమ్ తమ్ అంథకరట్టే పాటేక్కమ్ సన్నివేశా ఏ కచ్ఛద నాగభపాలీయ సంధాయవట్టమ్.'

"Yam pana Andhakatta kathayam aparikhitte pamukhe anapattibhumiyam vina jagatiya pamukham sandhyaya kathitam tovattam tam Andhaka ratthe datekkam sannivesa ekaccha dana gabhapaliya sandhaya vattam" (Dictionary of Pali Proper names, Page 110).

త్రిపిటకములలో ప్రధాన మగు వినయపిటకమును వ్యాఖ్యానించుచు చెప్పిన పైసందర్భమును బట్టి చూడగా, ఆంధ్రదేశమున నాయాఘట్టములను నా దేశ

భాషలో వివరించుచుండిరనియు, నట్టి వివరణములకు, *'ఆంధ్ర అట్టకథ' పేరున్నట్లును తెలియుచున్నది. మఱియు నీ అట్టకథ బౌద్ధమతమునకు స్థానమైన కాంచీపురమున సంప్రదాయానుసారముగ గ్రహించి బౌద్ధ భిక్షుకులు ప్రచారము చేసి రని తెలియుచున్నది.

ఈ వ్యాఖ్యానములు క్రీస్తునకు పూర్వము 3వ శతాబ్ది నాటివి. కాబట్టి యిప్పటికి రెండు వేల రెండు వందల యేండ్ల క్రిందటివి. వానిలో నుదాహృతమైన ఆంధ్ర అట్టకథ అంతకుకొంచెము ముందుగా ప్రచారములోనికి వచ్చి యుండవలెను.

ఇక నీయట్టకథలోని భాష యేది యను ప్రశ్న, పాళీ భాషావాఙ్మయ చరిత్రలో, 'విమలచరణలా' అను విద్వాంసు డిట్లు వ్రాసి యున్నాడు.

"Presumably it (the Andhakatta katha) was written in some native dialect of the Deccan."

ఆంధ్ర అట్టకథ దక్కనులోని యొక స్థానిక దేశభాషాభేదములో రచితమై యుండునని యూహింపదగి యున్నది.

ఓల్డెన్ బర్గ అను నొక పాశ్చాత్య పండితుడు. బుద్ధుడు తన మత ధర్మములు నాయా దేశభాషలలో నేర్చుకొనవలయునని శాసించియున్నాడు. కాబట్టి ఆంధ్ర అట్టకథ ఆకాలమున నాంధ్రదేశమున ప్రచారమున నున్న పాలీ భాషలో వ్రాయబడి యుండవచ్చునని వినయ పిటక గ్రంథావతారికయం దుల్లేఖించి యున్నాడు.

టిబెట్టు దేశమందలి బౌద్ధమత సంప్రదాయ చరిత్రము ననుసరించి, ధేరగాథ యనుమత గ్రంథ మంతయు, పైశాచి భాషలో వ్రాయబడియున్నదనియు నదిపాలీ భాషకు సన్నిహితమనియు, నదియు నొక ప్రాకృత భేదమే యనియు 'పిషెల్' అను పండితుడు వ్రాసియున్నాడు. స్టెన్‌కోనో మొదలగు భాషావేత్తలు పై యభిప్రాయము నంగీకరించి యున్నారు- వారి యభిప్రాయానుసారము దీని యందలి భాష 'పైచాచీపాళీ' అని చెప్పవలెను.

కాని పై పాశ్చాత్యపండితుల యభిప్రాయములు సరికాదని గుణాఢ్యపండి

---

* ఆంధ్ర అట్టకథను గూర్చి – నా తెనుగు కవుల చరిత్రలో అవతారికలో దిఙ్మాత్రముగా నూచించితిని. ఈ విషయమంతయును. డాక్టరు వి. రాఘవన్ గారి ఆంధ్ర అట్టకథ అను వ్యాసమునుండి గైకొనబడినది. వారికి నా కృతజ్ఞత.

తునిచే రచితమయిన బృహత్కథ నిరూపించుచున్నది. ఈ అట్ట కథ క్రీ. పూ. 3వ శతాబ్దికి కొంచెము ముందుగా రచితమైనదని మున్ను చెప్పి యున్నాను. ఆ కాలమునకు అనగా క్రీ. పూ. 330 నాడు బృహత్కథా రచనము జరిగినది, గుణాఢ్యపండితుతు, సంస్కృత, ప్రాకృత దేశభాషలను మూడింటిని విడిచి వానికంటె విలక్షణ మగుభాషయందు రచనము చేసెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి పైశాచీ భాషలో రచనము చేసినట్లందు చెప్పి యున్నాడు. కాబట్టి యానాటికి పైశాచి యొక ప్రాకృతభాషాభేదముగా పరిగణితము కాలేదు. పరిగణిత మైనచో గుణాఢ్య పండితుని ప్రతిజ్ఞ నెఱవేరుట కవకాశమే లేదు. కాబట్టి క్రీ. పూ. 3వ శతాబ్దినాటి కది యొక దేశభాషాభేదమే.

కాని ఇచ్చటనే పై పాశ్చాత్య పండితులును, వారి ననుసరించి తెనుగుభాషా తత్త్వ వేత్తలును నొకరీతిగ నపమార్గము ననుసరించినారు. గుణాఢ్యపండితుడు స్పష్టముగా "సంస్కృత ప్రాకృత, దేశభాషలు" అని చెప్పుచున్నప్పుడు సంస్కృత ప్రాకృతములకంటె భిన్నమగు దేశభాష యొకటి యప్పటి కుండ వలెను గదా అప్పటి దేశీయు లైన ప్రజల వ్యవహారములోనది యుండవలెను గదా, ఆ దేశభాషయే తెలుగు (1) స్వతస్సిద్ధముగా నితర భాషా పదములను తనలో నిముడ్చుకొను భాషా తత్త్వము కలది యగుటచేత నా కాలమున ప్రచారములో నుండిన పైశాచీ, పాళీభాషాభేదములను గ్రహించి తనలో లీనము చేసికొన్నది.

పై ఆంధ్ర అట్ట కథ పైసూత్రము ననుసరించి పాళీ పైశాచీ పద సమ్మిళిత మగు తెలుగు భాషలో.

వ్రాయబడి యుండెనని చెప్పవచ్చును.

పైశాచీ, పాళీభాషలు ప్రాకృత భాషా భేదములుగా నా వెనుక పరిగణితము లైనవి. కాని ఆయా గ్రంథములతో పాళికి బదులుగా జూళిక యని వ్యవహార మున్నది.

ప్రకృతే సంస్కృతా యాస్తు
ప్రాకృతీ నికృతి ర్మతా
షడ్విధా సా ప్రాకృతీ చ
శౌరసేనీ చ మాగధీ
పైశాచీ చూళికా వై స్యాదపభ్రంశయితి క్రమాత్.

కాని రసార్ణ వసుధాకర మనునలంకార గ్రంథమున (క్రీ. శ.14వ శతాబ్ది) పైశాచీ చూళికా వైస్యాత్ అనుచోట స్పష్టముగా పైశాచీ పాళికా వైశ్యాత్ అని

పాళీభాష పేర్కొన బడినది.

ఆనాటికే యొక ప్రత్యేక దేశ భాషగా నున్న తెలుగు బౌద్ధమత వ్యాపన కాలమున నా మతభాష యగు పాళీభాషా సంబంధముచే బలుపు చెందినదని నిరూపించ వచ్చును. పాళీ, పైశాచీ భాషలు ప్రాకృత భాషాభేదములుగా పరిగణిత మైన తరువాత, వైయాకరణులు తెలుగును ప్రాకృత భేదముగా పరిగణించిరి. సంస్కృతాను యాయులు దానిని బలపఱచిరి. ఆనాటి నుండి తెలుగులో ప్రత్యేకముగా తెలుగు పుట్టుపూర్వోత్తరముల గూర్చి పరిశ్రమ చేయుట కవకాశము లేక పోయినది. బౌద్ధపాళీ వాఙ్మయ మాయవకాశము కల్గించినది. తెలుగు భాషా ప్రత్యేకత ప్రాచీనత తెలుపుడు చేసినది.

తెనుగు భాషలో మొదట మనకు బౌద్ధ మతముతో పరిచయము గల్గించిన గ్రంథము పాల్కురికి సోమనాథుని పండితారాధ్య చరిత్ర. వీర శైవమున నారాధ్య సంప్రదాయము ప్రవర్తిల్లజేసిన పండితారాధ్యుఁడు పరమత ఖండనము గావించి, యారాధ్య సంప్రదాయము నాంధ్రదేశమున సుప్రతిష్ఠితము చేసెను. ఆ సందర్భమున నాతఁ డితర మతములతోపాటు బౌద్ధమతమును ఖండించెను. కాబట్టి యాకాలము నాటికి, అనగా క్రీ. శ. 1150–1200 నాటికి బౌద్ధమతము తెలుగు దేశమున కొన యూపిరితోనైన నచ్చటచ్చట నుండెనవి యంగీకరింపక తప్పదు. ఇక పండితారాధ్య చరిత్ర వాదప్రకరణము జదివినచో, బౌద్ధమతమే కొంత ప్రచారములో నున్నట్లును, జైనచార్వాకాది మతము లంతగా ప్రచారములో లేనట్లును తెలియుచున్నది. ఆ ప్రకరణ ప్రారంభములో,

"పండితరాధ్యుఁ డఖండిత కీర్తి
సనదవోలను మహాసద్భక్త మహిమఁ
దనరార వర్తింపఁ దత్ప్రస్తవమునఁ
బండితారాధ్యులఁ బ్రభుశక్తి మహిమ
పాండిత్యమును శివభక్తి పెక్కువయు
సకలవిద్యా ప్రౌఢి సర్వజ్ఞతయును
సుకృతి చిహ్నయు భావశుద్ధి చిచ్ఛద్ధి
శీలసంపద వచస్సిద్ధియుఁ జూడఁ
జాలక చాల నసహ్య భావమున
నరపతి యగు వెలనాటి చోడనికి
గురుఁ డగు బౌద్ధుండు"

అని ఒక బౌద్ధ పదాచార్యుఁడు ప్రవేశ పెట్టబడి నాడు. మఱియు నాతడే తన శిష్యుఁడు వెలనాటి చోడనితో 'వారికి మాకును వాద మిప్పింపు, వారి నోడింతు' నని పండితారాధ్యుని వాదమునకుఁ బురికొల్పెను. గురుని యాజ్ఞా ప్రకారము రాజు పెద్దసభ చేయించి పండితుని బిల్వనంపెను. పండితుఁడును.

"అంకింప ప్రతి కైన నధిపతి కైన
యంకంబుఁ దర్కంబు నన్నుఁ బోవలయుఁ
దానఁ దప్పేమి, వోఁ దగ వగు ననుచు"

లింగార్చన గావించి, జంగమాశీర్వాదములు గైకొని దోనమ రాజయ్య మొదలగు శిష్యులు వెంట రాగా సభాస్థలికి వచ్చెను. బౌద్ధాచార్యునికి, పండితునికి వాదము ప్రారంభమయ్యెను. పండితుడు మొదలు వేదవాదమును, కర్మవాదమును, కాల వాదమును, ఆ వెనుక వేదాంత మతమును, సాంఖ్యవాదమును, యోగవాదమును, చార్వాక వాదమును, పాంచరాత్ర వాదమును, క్రమముగా, సోపపత్తికముగా ఖండించి యాపై బౌద్ధ గురువును చూచి యిట్లు వాదింపసాగెను.

పురము లేర్చెడునాఁడు పురహరునాజ్ఞ
హరియు సాక్షాద్బుద్ధుఁడై యుండెఁ గాన
జలనాభుని దశ జన్మంబులందు
నిల బౌద్ధజన్మంబు గలుగును గాన
తగఁ గూర్మ వామనదాసులు గలుగ
నొగి బుద్ధదాసి లే కుండుఁడు గాన
సరిశ్రుతి బాహ్యంబు జైనబౌద్ధంబు
నరయఁ గించిద్భేద మంతియ కాన
వెండి.బౌద్ధుఁడు వైష్ణవుండుమున్ వైష్ణ,
వుండు బౌద్ధుండు గావున, వేయు నేల
బౌద్ధుండు వినుము నీ బౌద్ధంబు, శ్రుతివి
రుద్ధంబు, భవపాశ బద్ధంబు, భువి ని
షిద్ధంబు, దుఃఖసమృద్ధంబు, పాప
బద్ధంబు మున్న యబద్ధ మెట్లనిన
కొఱలు మనోమయ కోశంబులోన
మఱి తోఁచు విజ్ఞానమయకోశ మదియు

బుద్ధి దా క్షణికంబు పొరిపొరిఁ బూర్వ
బుద్ధియం దవగతిఁ బొందించు జీవ
సంతతి వోలెను జను నుత్తరోత్త
రాంతరబుద్ధి దా నట్లుదయింప
నరయ సంతతిరూప మై తోఁచుబుద్ధి
సరి నాత్మ యీబుద్ధి సంతతియందుఁ
దులుకాడు క్షణిక చతుర్విధ భావ
నల నొకానొక్క[illegible]జ్ఞానంబు సంధిల్లు
క్షణము విముక్త సంగత మగునేని
క్షణభంగురము ముక్తికారణం బగునె
యొక్క. ఁడొక్కఁడయని లెక్కించి, పిదప
నొక్కఁడొక్కండను టుడిగి, రెండనుచు
ముందట నొక్కండు, మూఁడంచు నిట్లు
ముంద ఱెంచఁగ వెన్క మొగిఁ జెడునట్లు
అరుగ నదీప్రవాహము వీచు లుడుగ
భరితమై ముందఱఁ బాఱుచున్నట్లు
వెలుఁగెడుదావాగ్ని వెనుక నారంగఁ
గలయ ముందఱఁ బొంగి కాలుచున్నట్లు
గనుగొని విరచితాక్షరపంక్తిఁ జదువ
వెనుకఁ గ్రచ్చఱి ముందఱను జాఁగునట్లు
ఖండింపక యపూపకాయ యై, కాయ
పండయి పండు నేర్పడ బీజ మయ్యు
బీజంబు మొలక యై పెరిగి, ముందటను
భ్రాజిల్లి వెనుక రూపము సెడునట్లు
ముందట నాత్మయు ముక్తిఁ బొందంగ
నందంద వెనుకయు నడఁగునం చేని
వడిఁబుట్టి నిలిచి తా నడఁగునంతటన
నడిసన తత్ క్షణ స్థాయిత్వమునకు
క్షణవాదభంగంబు గాదె యీ యుక్తి?

ప్రణుతింప నెద్ది యుత్పత్తి? క్షణంబ
యది వినాశక్షణ మగునేని నింకఁ
జదువులేల, స్వనాశసంగ్రస్త మైన
దఱిఁ దఱి నేర్చునే తా నుదయింప?
మఱి యది గార్యక్షమంబు దా నగునె?
తానును మొదలయిన తవిలినవిఘ్నఁ
డైన సంతతియంఁదు నౌఁ గాక, క్షణము
మోక్షంబుఁ బొందిన మును బొందుఁ గాక
లక్షింపఁ దన కగులాభ మున్నదియె !
అచింత శైవాగ మాదుల మఱియుఁ
గించిద్గుణములు మిక్కిలి మీఁవ్రతములు
నవియు మాట లన, సత్యము నహింసయును
నివి నిజవ్రతము లం డ్రివియును లేవు
సంపి వెట్టినఁ దిండ్రు, సంపఁగా దండ్రు
సంప సహించుట సంపుట గాదె?
బొంకీశ్వరుం డండ్రు బొంకఁగా దండ్రు
బొంకులలోఁ బెద్ద బొం కిది గాదె?
యన్ని యీశ్వరుఁడు లేఁ డండ్రుదా నేల
యెన్నంగ బుద్ధుండు నిలఁ గల్గఁ డెట్లు?
క్షణభంగురం బగుఁ గర్మంబు దానఁ
బ్రణుతింపఁ దత్కర్మఫలము నొందించు
ననుటయు బౌద్ధుల కనుమతం బగుటఁ
దనకి యాబుద్ధుండు దైవ మం డెద్ది?
సంగతి దైవంబు-శశవిషాణంబు
భంగిశూన్యం బంచు బౌద్ధాదు లాది
విరచింపఁగాఁ జతుర్వింశతి తీర్థ
కరులు భూతాదిత్రికాలవర్తనులు
నెన్న డెబ్బదిమీఁద నేడ్వురు మునులు
మున్ను శూన్యధ్యానములు సేయుచునికి

శమదమానుష్ఠాన జపతపోధ్యాన
యమనియమాది కాష్టాంగ యోగాది
ధర్మకర్మఫలప్రదాత యెవ్వండు
నిర్మించుఁ? గ్రియలకు నిర్వాహ మెద్ది?
తివిరి యుత్పత్తిస్థితి విలయహేతు
వవునె దైవము శూన్య మయ్యె నేనియును
తెలియ నుత్పత్తిస్థితి విలయహేతు
విలఁ గాని యది దైవ మెట్లును గాదు;
దలపోయ శూన్యతత్త్వము గలయదియె
దలపోయ శూన్యతత్త్వము లేనియదియె
కలదేని శూన్యంబుగా దశూన్యంబు
కలుగదేన్ శూన్యంబు గలుగ దెట్లనినఁ
గలదేని శూన్య మన్ పలుకు దా బొంకు
గాన, యహింసా విహీనులు, సత్య
హీనున్ గ్రియాఫలహీనులు, గర్మ
హీనులు నిజదైవహీనులు, పుణ్య
హీనులు నగు బౌద్ధజైనాదులకును
గలుగునే మోక్షవికస్వరసుఖము?
తలపోసి బౌద్ధ వాదం బుడ్గు మట్టి
బౌద్ధంబు సిఱుతల బంటియు లేదు,"

పుటలు. 585-590.

బౌద్ధాచార్యుడును పండితారాధ్యుని వాద ప్రౌఢమకు నిలువజాలక యాతని "ప్రశ్నోత్తరములకు దగిన ప్రశ్నోత్తరము లాపాదింప లేక" పండితుని ధిక్కరించి పల్కుచును సభాస్థలి వెలువడియెను. పండితుడు ప్రతిపక్షుల నందఱను జయించి, శివమతము సర్వోత్కృష్ట మని నిరూపించి, సిద్ధాంతీకరించి చిరప్రతిష్ఠ మును గావించెను.

రాజసభలో తమకు కలిగిన యోటమిని అవమానమును బౌద్ధుడు సహింప

లేక యప్పుడే మఱియొకని తోడు తీసుకొని కాకొలనియందు చెన్న మల్లికార్జును దీప స్తంభము పెల్లగించి దానిని రాజసభలో ప్రతిష్ఠించెను. అంత రేమలదేవలయ లనెడు శివ భక్తులు బౌద్ధుని చంపు నుపాయ మాలోచించుచుండిరి.

సనద ప్రోలికి కొంతదూరమున సముద్రాంతరమందు నొకలంక గలదు. అందున్న బౌద్ధాలయమునకి బౌద్ధాచార్యుడు ప్రతిదినమును పోయి బుద్ధుని సేవించుచుండును.

రేమలదేవయ లీసంగతి నెఱింగి యొక నాడు బౌద్ధు డక్కడి కేగునప్పుడు వెను వెంట జని యాతని జంపి వేసిరి. ఈ ఘోర కృత్య మంతయు పండితారాధ్యునివలననే జరిగిన దని యూహించి, వెలనాటి చోడడు పండితుని రావించి

'...విద్వత్తము, సదసద్వివేకు
బ్రహ్మ వంశజు బౌద్ధపద పదాచార్యు
బ్రహ్మఙ్ఞుఁ జంపింపఁ బాడియే'

యని కోపించి పలుకగా, పండితారాధ్య లా పని చేయించినది తానే యని, తన పైఁ బెట్టు కొనియెను. చోడరాజును పండితుండు దండనార్హుండు గాన యక్షి దండము విధించితి ననెను. పండితారాధ్యుఁడు రాజు తన కన్నులు తీయించ నవసరము లేదనియు,తానే తన కన్నులను పెఱికికొని శివుని మహాత్మ్యము వలన తిరిగి పడయుదుననియు, కన్నులు రెండు పెఱికికొని, తిరిగి, తన కన్నులే గాక, ఊర్ధ్వ నేత్రములు (నిలువు కన్నులు) రెండును పడసెను. పండితుడు శివనింద చేసినందులకు వెలనాటి చోడని శపించి బసవనిఁ జూచుటకు బయన మయ్యెను.

బౌద్ధమతముతో సంబంధించిన పండితారాధ్య చరిత్రమున గల కథా భాగమును జూచిన,మన కా కాలము నాటి బౌద్ధమత వ్యవస్థ బోధపడగలదు. పండితుని కాలము నాటికి బౌద్ధమతము దాని యంత్యదశయం దుండెనని చెప్పవచ్చును. ఇంతేకాక పై వాద సందర్భమును పరిశీలించిన నందు ముఖ్యముగా శూన్యవాదము ఖండిత మైనట్లు స్పష్టమగుచున్నది. దీనికి కారణము లేకపోలేదు. హీనయాన, మహాయాన, తాంత్రిక, శూన్యవాదములను నాలుగు బౌద్ధమత పథకములలో మహాయాన, శూన్యవాదములను ప్రతిపాదించిన నాగార్జునుడు ఆంధ్రుఁడు. నాగార్జునుని గ్రంథముల మూలముననే యా రెండు వాదములును టిబెట్టు, చైనా దేశములకు ప్రాకినవి. నాగార్జును డాంధ్రు డైన కారణముచేత శూన్యవాదమే యాంధ్రదేశమున నెలకొనినది. ఆంధ్ర దేశీయు డగు పండితారాధ్యుడును నీ వాదమున నాగా

ర్జునుని గ్రంథమూలముననె గ్రహించెనని చెప్పవచ్చును.

పండితారాధ్య చరిత్రమున పై కథ వెలనాటి చోడని గూర్చి యున్నను, చందవోలు కైఫీయతులో కొండ పడమటి బుద్ధరాజు బౌద్ధ గురువుల శిష్యుడనియు, తమ గురువు ప్రోత్సాహమున వారు శైవు డైన పండితారాధ్యుని కనులు తీయించి నట్లును చెప్పబడి యున్నది. * ఈ కైఫీయతులోని విషయము పెద్దది యగుటచే నిక్కడ నుదాహరింపలేదు.

వెలనాటి చోళరాజును, కొండపడమటి బుద్ధరాజును కేవలము బౌద్ధ మతావలంబకు లని చెప్పుటకు శాసనాధారములు లభింప లేదు. పండితా రాధ్య చరిత్రమున ప్రసక్తుడైన వెలనాటి చోడడు మాత్రము, తనకు పూర్వులైన వెలనాటి రాజులు శైవులుగ నుండినట్లును, తాను మాత్రము బౌద్ధమత మంగీకరించినట్లును దాని వలన చరమదశలో చింత నొందినట్లును, నా గ్రంథమున నిట్లు చెప్పబడి యున్నది.

'ధరణీశ్వరుడు తమ తమ తరంబునను
హరుని భక్తుల కాని యన్యంబు లేదు
కనియు వినియు నెఱుఁగని బౌద్ధమతము
తనకుఁ బ్రాప్తంబయ్యె ధర్మేతరంబు.
వేద బాహ్యము ముక్తివిముఖంబు శూన్య
వాదం బగును బౌద్ధవాదం బనంగ'
పాపంబు దుర్బోధపాలైతి నింక.

మహిమా ప్రకరణము.

పండితుని కాలమునందు నా ప్రాంతముల బుద్ధోపాసన కల దనుటకు కొన్ని దృష్టాంతములున్నవి.

1. క్రి. శ. 1147, బెజవాడ మల్లేశ్వర స్వామి దేవాలయమున మహామండలిక భీమన సంధి విగ్రహి సోమన ప్రెగ్గడ శాసనము, 'ఆంధ్రధరణి పంచారామముల మహాదేవరలకు బుద్ధ దేవరకునుం జేబ్రోలు నమ్మహాసేనునకునుం బిదపురము హుంకార శంకరికి,...... బెజవాడ మల్లేశ్వర దేవరకు నఖండ దీపములు' అని బిరుదు గలదు. 1.

---

* శివతత్త్వ సార పీఠిక, 28, 29 పుటలు.

1. Ep. 295 of 1892

2. క్రీ. శ. 1182, కోటకేతరాజు అమరావతి శాసనము. శ్రీ మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజులు శకవర్షములు 1104 గు నేంటి మాఘశుద్ధ 10 గురువారమున శ్రీ బుద్ధ దేవరకు సుంకములోనుగా సర్వాయములతో నాచంద్రార్కముగా నిచ్చిన ఊళ్లు......కోట చేత రాజులు తమకు ధర్మార్ధముగా శ్రీ బుద్ధ దేవరకు నఖండవర్తి దీపంబులు రెంటికినై యిచ్చిన యిన్పఎడ్లు. 110*

3. క్రీ. శ. 1234, బయ్యాంబ శాసనము 1

వెలనాటి చోడని బావమరదియే కొండ పడుమటి బుద్ధరాజు, బుద్ధరా జను పేరును బట్టియే, యాకాలమున బౌద్ధారాధన కొంత వఱకు వ్యాప్తిలో నుండెనని తెలియుచున్నది. కాని యా కాలమునందే వీర శైవమత ప్రచారము విశేషముగా జరుగుటచేత, ఆ వెనుక నతిస్వల్ప కాలములోనే బౌద్ధమత మాంధ్రదేశమున నడుగంటినది.

ఆ కాలమున వీరశైవ వాఙ్మయమునఁదక్క, మఱి యే యాంధ్రకావ్యము అందును బౌద్ధమత ప్రశంస కానరాదు. వీర శైవ వాఙ్మయము వెనుక నార్య వైదిక ధర్మప్రతిపాదక మగు భారతాది గ్రంథములు, వైష్ణవ భక్తి ప్రతిపాదకము లగు భాగవతాదిగ్రంథములు ప్రబలినవి. ఇక పందొమ్మిదవ శతాబ్దివఱకును ప్రచురమైన ప్రబంధయుగమున కూడ, శైవ వైష్ణవ భక్తి ప్రతిపాదకము లగు కథాసన్నివేశములను, నద్వైతమతానుయాయు లగు కవుల రచనలును విరివిగా సాగుట చేత నిరువదియవ శతాబ్ది ప్రారంభమువఱకును నీ బౌద్ధమత విశేషములు తెలుఁగువాఙ్మయమున నెఱుక పడలేదు.

ఇరువదవ శతాబ్ది ప్రారంభమున నింగ్లీషు భాష మూలముగా బౌద్ధ మతము ప్రతిపాదించిన బుద్ధుని జీవిత విశేషములును, బౌద్ధ మత సిద్ధాంతములును, చరిత్రయు చక్కగా తెలిసినవి.

అద్యతన బౌద్ధ వాఙ్మయ సంబంధము లగు గ్రంథములలో శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవుల బుద్ధ చరిత్ర ప్రశస్తమైనది. ఇది యాఱాశ్వాసముల పద్యకృతి, భాషాపోషకుఁడును, బహుళాంధ్ర ప్రబంధ ప్రకటన కర్తయునగు శ్రీ పోలవరము జమీందారునకు కృత్తిగా వెలసినది. పండిత వతంసు డగుకృతిపతి తిరుపతి వెంకట కవులను బిలిచి,

*. Ep. Ind Vol VI P 152.

1. Ep. Ind Vol VI P. 157.

"ఇద్ధతేజుఁ డైనబుద్ధ దేవు చరిత్ర
మశ్వఘోషముఖుల ననుసరించి
యస్మదంకితముగ నాంధ్రకావ్య మొనర్పఁ
డనుచు" కోరగా

వారీకృతిని రచియించిరి. కాని కృతిపతి కోరినట్లిది అశ్వఘోషుని బుద్ధ చరిత్ర ననుసరించినదికాదు. ఆర్నాల్డుదొరవారింగ్లీషులో రచించిన 'The light of Asia' అను పద్య గ్రంథమునకు వచనరూపముగా వెలసిన యొక సంగ్రహ గ్రంథము ననుసరించినది. అధునాతన చారిత్రిక కావ్యముల కాదర్శ ప్రాయమైన రచనాసౌష్ఠవము గల కృతి. రచనాకాలము క్రీ. శ. 1902.

ఈ కాలమునసనే యనగా క్రీ.శ. 1902లో బుద్ధుని జీవితమును గూర్చిన ప్రథమ వచన గ్రంథము "గౌతమ బుద్ధచరిత్రము" అను పేర కీర్తి శేషులు ఓ. వై. దొరసామయ్య గారు రచించిరి. ఇది ప్రాథమికమైనను దీని వెనుక ద్వితీయముగా వెలసిన చిలకమర్తి వారి సిద్ధార్ధ చరిత్ర యద్వితీయ మైనది. చక్కని చిక్కని వచన రచనతో, సమీచీనముగా బుద్ధుని చరిత్ర వివరించునది. ఈ వ్యాసకర్త క్రీ. శ. 1922లో ననగా నిప్పటికి ముప్పది నాల్గేండ్ల క్రిందట ప్రథమ శాస్త్ర పరీక్షకుఁబఠనీయ గ్రంథముగాఁ జదివి యున్నాడు.

దీనివెనుక పి. వెంకటాచలపతి రావు (1915), పాలపర్తి రామమూర్తి (1915), పి. నంజుడప్ప (1916): కాంచనపల్లి కనకాంబ (1918) మొదలగు వారు కళాశాలలలోని విద్యార్థులకొఱకు వ్రాసిన బుద్ధుని జీవితములు గలవు. వీని యన్నింటిలో పై చిలకమర్తివారి సిద్ధార్థ చరిత్ర మకుటాయమానము.

బౌద్ధధర్మములు బోధించు గ్రంథములలో తొలుత రచితమైనది- శ్రీ దాసు నారాయణరావు గారి బుద్ధనీతి- (1908) పేర్కొన దగియున్నది. ఆ వెనుక ప్రధానమతగ్రంథ మగు "ధమ్మపదము" శ్రీ రాజా వాసిరెడ్డి సదాశివేశ్వర బహద్దరు జయంతిపురము జమీందారు వారిచేతను, కళాప్రపూర్ణ చిలుకూరి నారాయణరావుగారిచేతను వచనంలో ననువదింప బడినది.

బుద్ధుని బోధనలు నాటకరూపమున వెలయుట నవీనాంధ్రమున నొక విశేషము. బుద్ధనీతి రచయితలగు దాసు నారాయణరావుగారు 'బుద్ధనాటకము'ను ఆంధ్ర షేక్స్పియరు పానుగంటివారు 'బుద్ధబోధసుధ' యనునాటకమును రచించిరి.

మొదట జాతక కథలనుగూర్చి బౌద్ధ వాఙ్మయముగూర్చిపరిశ్రమ చేసినవారు

కీర్తి శేషులు కిళాంబి రంగాచార్యులుగారు. * వారి వచనరూప జాతకకథలును "అంబష్ఠసుత్తము" వారివ్యాసములను జాతక కథావ్యాప్తికి తోడ్పడినవి. శ్రీ సన్నిధానముసూర్యనారాయణ శాస్త్రిగారి 'జాతక కథాగుచ్ఛము' హృద్యమైన రచన గలది ఈ సందర్భమున పేర్కొనదగినది.

బౌద్ధవాఙ్మయచరిత్ర పరిశీలనలో ముందు కీ. శే. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిల వారు వెలుగుబాట చూపినారు. శ్రీకాకుళ క్షేత్రము (కృష్ణా జిల్లాలోనిది) గూర్చి వ్రాయుచు అది మొదట బౌద్ధక్షేత్ర మని, దాని పేరు సిరికకొలను అని, అది క్రమముగా సిరికాకొలను, శ్రీకాకొలను, కాకొలను, వైష్ణవము ప్రబలిన తరువాత శ్రీకాకుళమ్, శ్రీకాకుళము అయినదని నిరూపించి యున్నారు. (చూ. పండితారాధ్యచరిత్ర అనువ్యాసము. పుట. 30-31.)

బౌద్ధవాఙ్మయ పరిశోధన సలిపిన చారిత్రకులలో శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగా రగ్రగణ్యులు. వారి అమరావతీ స్తూపములు, చారిత్రక వ్యాసములు, బౌద్ధ యుగంఅను గ్రంథములు బౌద్ధమత మాంధ్రదేశమున నెట్టి పరిణామము బొందినది చక్కగా తెలివిడి చేయుచున్నవి.

ఆచార్య నాగార్జుననిగూర్చి కొంత పరిశోధన జరిగినది. శ్రీ కొడాలి లక్ష్మినారాయణగారు నాగార్జున చరిత్ర వ్రాసిరి. శ్రీ దుగ్గిరాల బలరామయ్యగారు బౌద్ధ వాఙ్మయబ్రహ్మగా ప్రస్తుతి కెక్కిరి.

ఈ వాఙ్మయమునకు సంబంధించిన కొన్ని పద్యకృతులు, గేయకృతులును నీ నాడు వెలసినవి. వానిలో అజంతా సుందరి, అశోక సామ్రాజ్యము మున్నగునవి కలవు. అందు తొలికృతి పింగళి కాటూరి వారి సౌందరనందము. సుందరీనందుల ప్రణయ సౌభాగ్యమును వర్ణించు నీరసవత్కృతి యద్యతనాంధ్ర వాఙ్మయమున చాలా ప్రసిద్ధి కెక్కినది.

తెలంగానా కవిమండలికి సూర్యచంద్రుల వంటివారు దాశరథి నారాయణరెడ్డిగారలు, దాశరథి కావ్యము మహాబోధి ప్రశస్తకృతి, అందుండి కొన్ని యుదాహృతులను చూడుడు.

---

* వీరు విజయనగర మహారాజా వారి కళాశాలలో చిరకాల ప్రిన్సిపాలు పదవి నలంకరించిన కిళాంబి రామానుజాచార్యులవారి పుత్రులు. వీరును నా కళాశాలయందే గణితశాస్త్రోపన్యాసకులై, ప్రిన్సిపాలు పదవి నలంకరించి రెండేండ్ల క్రిందట కీర్తిశేషులైరి. వీరు సంస్కృతాంగ్లాంధ్ర భాషలలో గొప్ప విద్వాంసులు.

"దుఃఖమునకు తృష్ణ
  తొలి కారణం బౌను
దాని చంపివేయఁ
  బూన వలయు
మంచివాని వగుము
  మంచి గావింపుము
అంతకన్న మించి
  నట్టి దేది?"
"బలవంతుఁడు సాధుం డయి
చెలఁగిన ప్రతిపాండు గేలి సేయును; వాఁడే
కలఁగి యొకదెబ్బ తీసిన
తొలఁగుదు రెల్లరును ప్రక్క త్రోవల వెంటన్"
"ఒకతె ఖర్జూరమ్ము
  లొలిచి యందించు నిం
కొకతె అంబుజనాళ
  శకలము లిడు."

* * * *

"ఒకతె సెజ్జయైన
  నొకతె కంబళ మౌను
ఒకతె అన్నమైన
  నొకతె నీరు
ఒకతె వేణువైన
  నొకతె వల్లకి యౌను
ఒకతె గిట్టకున్న
  నొకతె గిట్టు (?)"
"చెల్లేల్చె దుఃఖభరమున
గల్లేల్చెను గుట్ట లేల్చె కాననమే తా
రల్లాడె నేమి తోఁచక
పోట్లాటలు మానిసింహములు చింతించెన్"

నారాయణరెడ్డి నాగార్జున సాగరం- గేయ కావ్యము నాగార్జున శిల్పకళాచార్యుడు పద్మదేవుడు నాయకుడు. శాంతి శ్రీ నాయిక. గ్రంథప్రారంభంలో—

"ఇక్ష్వాకు వంశక్షితీంద్ర చంద్రుల కీర్తి
కౌయుదులు నల్గడల కలయ విరిసినవాడు
కృష్ణవేణీ తరంగిణి పయఃకింకిణులు
త్రిశరణ క్వాణాల దెసల నింపినవాడు
శ్రీ పర్వతాగ్రమ్మ సింహళాగత బౌద్ధ
భిక్షువుల విజ్ఞానపీఠక మ్మగునాడు
సిద్ధార్థుని విశుద్ధసిద్ధాంతబీజములు
శాఖోపశాఖలై సాగిపోయిననాడు
నేను జీవించి యున్నానంచు భావించి
పలికింతు గేయ కావ్యమును హృదయము వెంచి"

అని వ్రాసిన విషయమే గ్రంథముయొక్క విశిష్టతను దెలుపును.

పై కృతులు మూడును బుద్ధజయంతి సందర్భమున స్మరింపదగినవి.

ఇంతవరకును కథలు,గాథలు మూలమున నీ వాఙ్మయము పెరిగినను చారిత్రకముగ, సప్రామాణికమయిన బుద్ధుని జీవిత చరిత్రయే తెలుగున కొఱతగా నున్నది. ఇక మతతత్త్వ వివేచనమును గూర్చి చెప్పవని లేదు. ఇంగ్లీషు భాషలో నీ విషయములనుగూర్చి ప్రామాణిక గ్రంథము లెన్నియో యున్నవి. సంస్కృతమున గూడనవి లభ్యములగుచున్నవి. అశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్ర లలిత విస్తరము, బుద్ధఘోషాచార్యుని పద్యచూడామణి * మున్నగు గ్రంథములు తెలుగుభాషలోకి రాదగియున్నవి. ముందు ముఖ్యముగా విస్తరింప దగియున్నది.

ఇంకను బౌద్ధమతమునుగూర్చి కొన్ని కథలును మిగిలియే యున్నవి. కాలాంతరమున స్థలాంతరమున సమగ్రముగా సమీక్షించెదను.

---

* ఈ గ్రంథమును మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమువారు ప్రకటించియున్నారు. దీనిని గూర్చి కీర్తిశేషులు పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు భారతి (1930)లో నొక వ్యాసమును వ్రాసి యున్నారు. అశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రను గూర్చి కీ. శే. దేవులపల్లి లక్ష్మీనరసింహముగారి 1923 సంవత్సరాది సంచికలోని వ్యాసము చదువదగినది.

"బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి
సంఘం శరణం గచ్ఛామి
ధర్మం శరణం గచ్ఛామి"

—శ్రీ నిడదవోలు వెంకటరావు.

—o—

ఆంధ్ర బౌద్ధక్షేత్రాలు

పరమకారుణికోత్తముడగు గౌతమ బుద్ధుడు జనించినది లుంబినీవనమున. పెరిగినది కపిలవస్తు రాజ ప్రాసాదమున. తప మొనర్చినది వివిధారణ్యములలో, సత్యము గనిపట్టినది సారనాథ క్షేత్రమున బోధివృక్షచ్ఛాయను, తొలుదొల్త మతబోధ గావించినది మగధలో బింబిసారుని యజ్ఞవాటమున. ఆ మతము వివిధ దేశములకు, ఖండాంతరములకు వ్యాపించినది మాత్రము కళింగముననే.

బుద్ధుని అహింసా సిద్ధాంతము తొలుదొలుత జనుల కాహార మగు జంతువుల విషయముననే పరిమితమైయుండి తగినంతగా వ్యాప్తి నందలేక పోయినది. అశోకవర్ధనుడు కళింగ యుద్ధమున లక్ష సైనికుల వధించి రక్తవాహినుల ప్రవహింప జేసిన పిదప నది మానవ విషయకముగ మహా వ్యాప్తి నందినది. అశోకుడు తన రాజ్యమందంతటను మత ప్రచారమున కనేకోద్యోగుల నియమించి ప్రజలకు మతబోధ గావించెను. వివిధ స్థలములందు జనసంచార మధికముగా నుండు తావులందు శిలా స్తంభములపై శాసనములు చెక్కించెను. మతస్ఫోరకములగు ధర్మశాలలనేకము నెలకొల్పెను. సమర్థు లగునుద్యోగులను విదేశముల కంపి మతమున కత్యధిక వ్యాప్తి చేకూర్చెను. కళింగాంధ్రములు రెంటియందును జనులు ఏక భాష వ్యవహరించువారును, ఏక విధాచారములు గలవారును నగుటచేతను, ఆ రెండు దేశములు సముద్రతీరము నానుకొని విదేశముల యాతాయాతముల కనుకూలములగుటచేతను, విశేషించి కళింగయుద్ధము ననుభవించిన ప్రజలు అహింస నధికముగ నాదరించుట చేతను, నీ రెండు దేశములు మత ప్రచారమున కనువగు స్థలములుగా పరిణమించెను. విదేశములకు వెడలు భిక్షుకులకు శిక్షణము గఱపు పాఠశాలలు వేలకొలదిగా నీరెండు దేశములందు నుండెడివి. అమరావతి, నాగార్జున కొండ, ధరణి కోట, భట్టిప్రోలు, సర్వసిద్ధి, అనకాపల్లికడ శంకారము, రామ తీర్థము, సాలెహుండము భువనేశ్వరముకడ నున్న కంద (స్కంద) గిరి మొదలగు ప్రదేశములట్టి మత విద్యాలయములే. బహుకాలమునకు మతము క్షీణించి యవియు భిక్షుకరహితములై పై పరామరిక లేమి శీతవాతా తపములకు జిక్కి శిథిలములై

భూగర్భమున నణగారి పోయినవి. వేలకొలది వత్సరములు కాలగర్భమున లీనమైయున్న కొన్ని కొన్ని ప్రాచీన శిథిలము లీ మనతరమున బయలుపడుచుండుట మనకు సంతోషకారణము, గర్వ కారణము గూడ నగును.

శిశుపాలఘడము :

నూతనముగా బయలుపడిన శిథిలములలో శిశుపాలఘడము ముఖ్య మయినది. భారత భాగవత కథలలో ప్రసక్తు లైనశిశుపాల దంత వక్త్రులు కళింగాంతఃపాతి యగు చేది దేశపు రాజులు. ఖారవేలుడు చేదిరాజే. భువనేశ్వరమునకు మూడు మైళ్ళ దూరమున గల కంద (స్కంద)గిరి గుహలలో నాతని శిలాశాసనము గలదు. అతడు మన శాతవాహనుల సమకాలికుడు. హత్తిగుంఫా (హస్తి గుహ) యనుకొండతొలచిన గుహ యందాతని శాసనము గలదు. ఆ గుహలకు మైలుదూరమున 'శిశుపాలఘడ' అను పేరు గల చిన్న కుగ్రామము గలదు. అక్కడ వరి పొలము త్రవ్వుచుండగా నతిప్రాచీనమైన యాయుధ శకలములు గృహోపకరణములు పూసలు మొదలయినవి బయలుపడినవి. అశోకుని కళింగ యుద్ధ మక్కడనే జరిగినదని జనశ్రుతి చిరకాలము నుండి కలదు. అశోకునకు పశ్చాత్తాపము కలిగించి, బౌద్ధమత వ్యాప్తి కత్యంతము తోడ్పడిన యా ప్రాంతము మిక్కిలి పవిత్ర మైనది కదా !

నాగార్జున కొండ :

దాని తరువాతి కాలమందు ప్రబలినదియు విశేషప్రధానమైనదియు నాగార్జున కొండ. నాగార్జున కొండ మనకు బహుకాల పరిచితమైనను దాని యథార్థస్వరూపం గోచరించుటయు దాని మహత్త్వము గ్రహింప బడుటయు నాగార్జున సాగర నిర్మాణము నిశ్చితమైన తరువాతనే. మన జన సామాన్యము ప్రాచినత్వము తెలుప వలసి వచ్చినపుడు 'ఇక్ష్వాకుల నాటిది' అని వ్యవహరింతురు. ఆ యిక్ష్వాకుల రాజధాని యీ ప్రాంతముననే. ఇక్ష్వాకు రాజ్ఞీమణులు నిర్మించిన స్తూపములందు గలవు. శ్రీరామతీర్థము గురుభక్తకొండ పైని గల బౌద్ధాలయములును అనకాపల్లి కడనున్నశంకారము సంఘారామమును గొలది కాలము క్రిందటనే కనుగొన బడినవి.

సాలెహుండము :

శ్రీకాకుళము జిల్లాలో కళింగ పట్నమునకు సమీపమున సాలెహుండ మను

గ్రామము గలదు. వంశధారానది దక్షిణతీరము ననుసంధించి అరమైలు దూరము వ్యాపించి కొండ యొకటి కలదు. ఆ కొండపైని గొప్ప బౌద్ధస్తూపమొకటి చాలా కాలము క్రిందటనే కనుగొనబడినది. కీర్తిశేషులు సుగృహీత నామధేయులు గిడుగు రామమూర్తిపంతులు 1920 సంవత్సర ప్రాంతమున పర్లాకిమిడి రాజావారి ఆదరము సంపాదించి కొంతభాగ మక్కడ త్రవ్వింపగా నతిప్రాచీన శిథిలములు గోచరించినవి.ఆ కాలముననే మహోజ్వలమైన చరిత్రాంశములు గోచరించునని యాశ పడితిమి. కాని ధనాభావముచే నక్కడితో నా త్రవ్వకము లాగిపోయినవి. మరల నీ నడుమ దొరతనము వారి వలన నా ప్రాంతములు త్రవ్వింపబడునపుడు విశాలమైన తిన్నెలును, మూడు బురుజులను బయలుపడినవి. కొన్ని శాసనములుగూడ లభించి నట్లు వినికిడి. ఒక లోహకరండమును దానిలో గొన్ని రత్నములును దొరికినట్లు అక్కడివారు పత్రికలలో బ్రకటించినారు. పూర్తిగా త్రవ్విన నేయే విశేషములు బయలుపడునో కాని నాగార్జునకొండ త్రవ్వకము అతి వేగంగా జరగవలసి యుండుటచే నిక్కడి సిబ్బంది అక్కడికి తరలింపబడి యిక్కడి పని నిలిపివేయ బడినది. అయినను మనతరముననే దీని పూర్ణ చరిత్రము తెలిసికొనగలుగుదు మను నాశకలదు.

ఈ నడుమ సాలెహుండామును గూర్చి వార్తాపత్రికలలో రెండు మూడు మార్లు ప్రకటింపబడినది. ఆ వార్తలందు ప్రకటింపబడిన విషయము లిప్పుడు దొరికిన యాధారముల నాశ్రయించి ఊహింపబడినవే కాని ఇదమిత్థ మని నిష్కృష్ట ముగా దెలుపజాలినవి కావు. వీనికి జనశ్రుతిని జేర్చినచో స్పష్టమైన చరిత్రాంశములు లభించునను నాశ కలదు. ఈ స్థలమున సముద్రము వఱకు వ్యాపించిన గొప్ప నగరము పూర్వముండెడిదనియు, శాలివాహనుని కీ నగరము రాజధాని యని యును, నది యీవలిగట్టున రాణివాస ముండెడిదనియు, నా యంతఃపురమే యిపుడు వనిత మండలమని వ్యవహరింప బడుచున్న చిన్న గ్రామమనియును నగరమునకును అంతఃపురమునకును రాకపోకలకు శిలా నిర్మితమగు వంతెన యుండెడిదనియు జనశ్రుతి ప్రబలముగా గలదు. ఇప్పుడు నదిలో వనిత మండలము కడనుండి సాలెహుండము వఱకు గొప్ప బండఱాలు వరుసగా నగపడు చున్నవి. ఇప్పటి కళింగపట్నమునకు తూర్పుగా రాజనివాసమైన కంచుకోట కలదనియు నది పురాతన నగరముతో గూడ సాగర గర్భమున మునిగిపోయిన దనియు వృద్ధులు చెప్పుదురు. ఈ కింవదంతు లంధపరంపరాప్రాప్తములని త్రోసి

వేయవలను గానివి. శ్రీ గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు సాలెహుండాము దిబ్బలు త్రవ్వించునప్పుడు వానిలో నొక శిలాంగుళీయకము దొరకినది. ప్రవాళ శిలతో నిర్మింపబడిన ఆ యుంగరము కాశిరేగుపండు (కోడిగ్రుడ్డు) ఆకారముతో ఒకటిన్నర అంగుళముల నిడివియు, నడుమ అరంగుళము వెడల్పును గలిగి అనామి కాంగుళి దూఱునంతటి రంధ్రము గలిగి యున్నది. పై భాగమున బల్లపఱుపుగా నుండి చుట్టును ఎత్తయిన అంచును నడుమ ఏదో లిపిలో నేదో భాషలో నక్ష రములును లోతు గుంటలుగా చెక్కబడినవి. ఆ యుంగరము తీరునుబట్టి అది రాజ ముద్రిక యని స్పష్టముగా తెలియును. రాజధానియందు రాజాధికృతుల నివాసము లందే అట్టి ముద్రిక లుండుట సంభవించును గాని కేవలము భిక్షుకనివాసము లగు సంఘారామములందు సంభవింపదు గదా? కాబట్టి యీ స్థలము హాలునికి గాని తదన్యుడగు వేఱొక రాజన్యునకు గానీ రాజధాని యని నమ్ముట కవకాశము లేక పోలేదు.

మఱియు నిరువదేనువత్సరములకు మున్ను కాశీహిందు విశ్వవిద్యాలయము చరిత్రోపాధ్యాయులు భట్టాచార్యులవారు 'కాళిదాసుని నాఁటి కళింగనగర మేదియై యుండును' అని పరిశోధించుటకై యీ ప్రాంతమునకు వచ్చి కొన్ని తావులు పరిశోధించిన పిదప కళింగ పట్టణము వచ్చిరి. అక్కడ వివిధ స్థలములు పరి శోధించి యిప్పుడు దీపస్తంభము (లైటు హౌసు) నకును, సముద్రమునకు నడుమ నున్న యొకదిబ్బ త్రవ్వింపఁగా నక్కడఁగొన్ని ప్రాచీనములైన శిథిలశకలములును గొన్ని నాణెములును దొరికినవి.ఆత్రవ్వక మపుడు పూర్తిగా నెఱవేఱిన నింతకు ముం దెప్పుడో మన కనేకము లపూర్వ విషయములు తెలిసి యుండెడివి. కాని దైవదోష మున మనకా యోగము పట్టలేదు. ఆ దినములలో కళింగపట్టణమున కాంపులో నున్న శ్రీకాకుళము తహసీల్దారు దిబ్బ గజము లోతు త్రవ్వుసరికి వచ్చి ఆ నాణెములు శకలములు తీసికొని తాను ఇండియా దొరతనము వారికి విషయము తెలిపెద ననియు, వారి యనుమతి వచ్చు వఱకు త్రవ్వరాదనియు నాటంకపఱిచి సిమ్లాలో నున్న చరిత్ర పరిశోధనాధికారికి (ఎపిగ్రాఫిస్టు ఆఫ్ ఇండియా) తంతి మూల కముగా నీ విషయము తెలిపెను. రెండు దినముల నాటికి సిమ్లానుండి అది దొర తనము వారు త్రవ్వింతురనియు, నితరులు త్రవ్వరాదనియు సమాధానము రాగా దైవమును నిందించుచు భట్టాచార్యులవారు వారణాసికి తిరిగి పోయిరి. అప్పుడు భట్టాచార్యులవారికి సాయముగా పని చేసిన మా కీవిషయము లిప్పటికీ కన్నులకు

గట్టియున్నవి. ఈ రెండు విషయములను బట్టి చూడ సాలెహుండము పూర్వ పూర్వమున గొప్ప రాజధాని యని యూహించుట సమంజసమే యగును.

శ్రీకాకుళం హైస్కూల్ దిబ్బ :

సుమారు పదునేనేండ్లకు మున్ను శ్రీకాకుళము మున్సిపల్ హైస్కూలులో క్రొత్తగా కొన్ని గదులు కట్టుటకై పునాదులు త్రవ్వుచుండగా గొన్ని ప్రాచీన శిథిలశకలములు దొరకఁగా వాని నీలగిరులలో ఉదకమండలమం దున్న పురాతత్వ శాఖవారికి పంపిరి. అప్పుడు ఆర్కిలాజికల్ సూపరింటెండెంటుగా నున్న శ్రీ సి. ఆర్. కృష్ణమాచారిగారు స్వయముగా దయచేసి స్థపరిశోధనము గావించి ఆ శిథిలములు మొహంజదారో శిథిలములతో సమకాలికము లనియు వాని నచిర కాలమున త్రవ్వించి తీయింతు మనియు జెప్పి వెడలిరి. వారే కాదు. మరెవ్వరు గూడ నేటివఱకు మరలనాయుబు సెత్తనే లేదు. మున్సిపల్ వారు మాత్రమా చోట వారికి గావలసిన మందిరములు మొన్న మొన్న నిర్మించుకొన్నారు.

నరసన్న పేట :

నరసన్న పేటకు పడమట మైలు దూరముననొక బంజరు దిబ్బ త్రవ్వుచుండగా పురాతనమైన పెద్దయిటుకలు బయలుపడినవి. ఆ స్థలమును దున్నుటకు యత్నించిన కర్షకుడు అది యేదో దేవాలయ మని భయపడి దానిని విడిచిపోగా భక్తులు కొందఱు అక్కడ నొక కాఱు రాతినుంచి అది వెలసిన శివలింగ మని దానికొక యాలయము వెంటనే కట్టివేసిరి. జనుల మూర్ఖతవలన నా స్థలమట్లు నిరుపయోగమైనది. కాని యక్కడి యిటుకలు సాలెహుండాము ఇటుకలను బోలి పురాతనత్వము సూచించుచున్నవి. అది త్రవ్వి యుండిన నే విశేషములు బయలుపడి యుండునో?

కోటబొమ్మాళి రెయిలుస్టేషనునకు సమీపమున గల లక్కనదిడ్డి యను గ్రామమున గూడనొక పొలములో పురాతనమైన యిటుకలు, అప్పడపుడు పాటిమట్టి త్రవ్వుచుండగా పురాతనమైన నగలు దొరుకుచుండును. ఈ స్థలమెవ్వరును చూచినవారే కారు. శ్రీకాకుళము, నరసన్న పేట తాలూకాలలో పెక్కుతావులందు పురాతనమైన యిటుకలు నగలు లభించుచునే యుండును. వానిని చూచిన నాబోఁటివారికీ ప్రాంతమున ప్రతి అడుగు ప్రదేశమును పురాతన శిథిలములతో నిండియున్న దేమో యనునూహయు కల్గుచుండును. వాని

న్నింటిని పరిశోధించుటకు ద్రవ్యము గాని సాధనసంపత్తిగాని అసలు శక్తి గాని అస్మాదృశులకు శూన్యము. దొరతనము వారికి గాని ఇతర విద్యాధికులకు గాని యీ ప్రాంతమున కటాక్షము ప్రసరింపకుండుట ఎప్పుడు నున్నదేకదా?

ఎప్పటికైన పెద్దలదృష్టి యీ ప్రాంతమున బ్రసరించినచో కళింగమందలి బౌద్ధావశేషము లనేకము లుపలబ్ధములై కళింగచరిత్రము సత్యుజ్జ్వలముగాఁ దెలియ నవకాశము గలుగును. సర్వజ్ఞుని కృపార్శసమువలన మన తరముననే యాపని జరిగిన మనము ధన్యులము.

అమరావతి—

ఆంధ్రదేశము నందలి బౌద్ధ క్షేత్రములన్నింటిలోను అమరావతి మిక్కిలి ప్రసిద్ధి చెందినది. అది కృష్ణానదీ దక్షిణ తీరమున సత్తెనపల్లి తాలూకాలో గుంటూరున కిరువదిమైళ్ళుత్తరముగా నున్నది. నేఁ డది యొక కుగ్రామముగా యున్నను పూర్వమీ అమరావతి, ధరణికోట కలసియున్న ప్రదేశములో ధాన్యకటకమను గొప్ప నగర ముండినది. అది క్రీ. పూ. 200 కాలమున నాంధ్రదేశమును పరిపాలించిన శాతవాహనులకు రాజధానీనగరముగా విరాజిల్లినది. అప్పుడు దాని వైశాల్యము పండ్రెండు చదరపు మైళ్ళు. అందలి జనసంఖ్య సుమారు ముప్పది లక్షలు.

శాతవాహనుల కిది ముఖ్యపట్టణముగా నున్నప్పుడే యాంధ్రులు మగధ దేశమును జయించి పాటలీపుత్రమును స్వాధీనము చేసికొనిరి. క్రమముగా నమరావతి బౌద్ధుల యధీనములోనికి వచ్చినది. వారక్కడ ననేక విహారములను నిర్మించి యొక విశ్వవిద్యాలయమును గూడ స్థాపించిరి. విద్యార్థులు, నధ్యాపకులుఁ గలిసి సుమారు ఆరువేలమంది యా విశ్వవిద్యాలయములో నుండెడివారు. ఆ కాలమున టిబెట్, చైనా, బర్మా, జపాన్, సింహళము మొదలయిన దేశముల నుండి కూడా నెందఱో విద్యార్థులీ విశ్వవిద్యాలయమున విద్యనభ్యసించుటకై తరలి వచ్చుచుండెడివారు. బౌద్ధమతమున మాధ్యమిక వాదమును బ్రవర్తింపఁజేసిన నాగార్జునాచార్యుఁడా విశ్వవిద్యాలయమున కధ్యక్షుఁడుగా నుండి బౌద్ధమత ప్రచారమునకు విశేషముగాఁ బరిశ్రమించెను. కాని క్రమముగా దాని ప్రాముఖ్యము తగ్గిపోయినది.

అమరావతిలోఁ బూర్వమొక గొప్ప స్తూపముండినది. దానికి 'అమరావతి స్థూపమని' పేరు. అది యిప్పుడు పాడుపడి పోయి పాటి దిబ్బగా నున్నది. స్థానికులు దానిని దీపాల దిన్నె యని పేర్కొనుచుందురు. దాదాపు పండ్రెండవ శతా

ద్దము వఱకు నాస్థూపరాజ మచటి ప్రజలచేఁ బూజలనందుకొనుచుఁ బ్రసిద్ధి వహించి యుండినది. కాని పదునెనిమిదవ శతాబ్ది తుది భాగమున స్థానిక పాలకులచటి పాలరాళ్ళను గాల్చి తమ భవన నిర్మాణమునకుఁ గావలసిన సున్నమునకై బట్టీ పెట్టినారు. దానితో నా పవిత్ర బౌద్ధక్షేత్రములోని శిల్పకళాసంపద చాలవఱకు దగ్ధమైపోయినది.

తరువాత పురాతత్త్వపరిశోధకులు, ముఖ్యముగా కర్నల్ మెకంజీ, రాబర్ట్ సూయల్ మొదలగువారు దానిని దిరిగి సముద్ధరించుటకుఁ దీవ్రముగాఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పటి వారి ప్రయత్నమువలన బయలుపడిన శిల్పశిథిలములే నేఁడు మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి. అచ్చటి యపూర్వ శిల్పసమన్వితము లయిన స్థూపశిలలును, ప్రాకారశిలలు కొన్నియు లండను నగరము చేరినవి. అవి యచట బ్రిటిషు పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో భద్రముగా సంరక్షింపఁబడుచున్నవి.

భారతీయశిల్పములలో నమరావతీశిల్ప సంప్రదాయము విశిష్టమయినది. దీనిని బట్టియే 'అమరావతిరీతి' (Amaravati Style) యని శిల్ప సంప్రదాయ మొకటి దేశమునఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది. ఈ శిల్పరీతియచ్చముగాఁ గొంత బార్హూతశిల్ప రీతితో బోల్పఁదగియున్నది. కాని యీ యమరావతీ స్థూపములోని కొన్ని శిల్ప శిలాఫలకములును, శిలాప్రాకారములోఁ గొంత భాగమును స్థూప నిర్మాణము జరిగిన కొంతకాలమునకు క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దిలోఁ జేర్పఁబడియుండవచ్చుననుటలో సందేహములేదు.

అమరావతి స్థూపప్రాకారమువలె లలితమయిన, యున్నత మయిన నిర్మాణము ప్రపంచములోనే మఱియెచ్చటను గానరా దనిపండితుల విశ్వాసము. దాని వ్యాసము 192 అడుగులు. వేదికమీఁద యగ్రము నుండి దానియెత్తు 13 లేక 14 అడుగులు. మూఁడేసి యడ్డురాళ్ళు కలిపి నిలిపిన పొడవయిన నిలువు స్తంభములతో నది కట్టబడియున్నది. ఆ యడ్డరాతి కమ్ములపై చక్రాకారములు, అర్ధచక్రాకారములుగల యలంకారములు వానిమధ్య ముగ్ధ మోహనములయిన యద్భుత శిల్పములు కలవు ఈ ప్రాకార శిలలు వెలుపలివైపు కన్న లోపలి వైపున నపూర్వ శిల్పసమన్వితములై యందముగా నున్నవి. చక్రాకారపు భాగములలో బౌద్ధ గాథలు మిక్కిలి మనోహరముగఁ జెక్కఁబడియున్నవి. దాని యడుగుభాగమున జంతువుల బొమ్మలు, పిల్లల బొమ్మలు వివిధభంగిమలతో, వింతవింత రీతులతోఁ

జెక్కఁబడియున్నవి. ఆ స్థూపపు వేదిక నూటఅరువది రెండడుగుల వ్యాసము గలది. ఆ వేదిక చుట్టును గల శిలాఫలకములమీఁద గూడ నద్భుతమైన శిల్పకళా చాతుర్య ముట్టిపడుచున్నది.

వంద యడుగులయెత్తున, నందమయిన చెక్కడములతో, నపూర్వమయిన శిల్పకళా సంపదతో నలరారు పాలరాతి స్తూపము, దానిని జుట్టి యొక శిలాప్రాకారము, అచటి శిలలపైఁ బ్రతి యంగుళమునకు నేదో యొక శిల్పము—ఇట్టి యమరావతీస్థూప మాకాలమునఁ బ్రపంచమునందే యద్వితీయముగా నుండియుండు ననుటకు సందేహము లేదు. ఈ ప్రధాన స్థూపము చుట్టును నెన్నియో చిన్న చిన్న చైత్యములు, నారామములు కూడా నుండినవి. బౌద్ధ పర్వదినములలో—ముఖ్యముగా బుద్ధుని జననము, మహాభినిష్క్రమణము, మహాపరి నిర్వాణము జరిగిన వైశాఖపూర్ణిమ నాఁడాస్థూపముపై నంతటను దీపములతో నలంకరించుచుండిరని తోఁచుచున్నది. అందుచేతనే యచటి స్థానికులు దానిని 'దీపాలదిన్నె' యను నామముతో వ్యవహరించుచుందురు.

ప్రస్తుతము దీనికి సమీపముననే మఱియొక దిబ్బ యున్నది. బహుశః అది పూర్వపు ధాన్య కటక స్థానమయి యుండవచ్చును. పూర్వ కాలమున నది యొక ప్రాకారావృత మయిన నగరముగాఁ బేర్కొనఁబడి యున్నది. అచ్చట శిథిలమై యున్న ధరణికోట మట్టిగోడలు నేఁటికిని మనకుఁ గానవచ్చుచున్నవి. అచ్చట లభించిన కుండపెంకులు మొదలగు ప్రాచీన శిథిలావశేషములు క్రీ. పూ. ఒకటవ శతాబ్ది నాఁటివిగాఁ గూడ భావింపఁబడుచున్నవి. ఇటీవల నచటి దీపాలదిన్నె ప్రాంతమున భూగర్భములో శాత వాహనులనాఁటి యెనిమిదివేల వెండి నాణెములు దొరికినవి. అవి పరిశోధన నిమిత్తము విశాఖ పట్టణము పురాతత్త్వ శాఖవారి కార్యాలయములో భద్రపఱుపఁబడినవి. ఇంకను నచట శాస్త్రీయ మయిన పరిశోధన సాగించినచో నెన్నియో యమూల్య శిల్పకళా ఖండములతోఁ బాటు, ఎన్నియో యమూల్య విషయాములు కూడ బయలుపడ వచ్చును.

నాగార్జునకొండ—

కృష్ణానదికిఁ గుడివైపున గుంటూరు మండలములో నున్న నాగార్జున కొండ కూడ ప్రాచీనాంధ్ర బౌద్ధ క్షేత్రములలోఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది. అది మూఁడుమైళ్ళ

వెడల్పునఁ బర్వతములచే నావరింపఁబడి యున్నయొక లోయ. బౌద్ధమతమున మాధ్యమికవాద మనునొక వాదమును నెలకొల్పి సుమారు అరువది సంవత్సరముల పాటచ్చటి బౌద్ధ విశ్వవిద్యాలయమును బరిపాలించిన సుప్రసిద్ధబౌద్ధాచార్యుఁ డగు నాగార్జునాచార్యుని పేరిట నాకొండకు "నాగార్జున కొండ'యని పేరు కలిగినది. అతఁడు క్రీ. శ. రెండుమూఁడు శతాబ్దములలో నుండినవాఁడు.

ఇక్కడి లోయలోఁ బూర్వము విజయపురియను నొక ప్రసిద్ధపట్టణ ముండిన ట్లిచట లభించిన యొక శాసనమువలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది. అది యాప్రాంతము నాకాలమునఁ బరిపాలించిన యిక్ష్వాకుల ముఖ్యపట్టణము. ఇక్ష్వాకు లిక్ష్వాకువంశమునకుఁ జెందినరాజులు. వీరు ఋగ్వేదములోను, నథర్వణ వేదములోను, శతపథ బ్రాహ్మణములోను బ్రస్తావింపఁబడిరి. దక్షిణ ఇక్ష్వాకు వంశమునకు మూల పురుషుఁడు ప్రథమశాంతిమూలుఁడు కావచ్చును. ఇక్ష్వాకులు బ్రాహ్మణమతావలంబకులు. కాని వారి స్త్రీలు బౌద్ధమతము నవలంభించి యాదరించిరి. వారి యాదరమువలననే యాకాలమున బౌద్ధమతము మూడుఁపూవు లాఱుకాయలుగా వర్ధిల్లినది. విజయపురి యానాఁటి బౌద్ధ క్షేత్రములలో బ్రసిద్ధి కెక్కిన మహానగరము. అచటి విశ్వవిద్యాలయమున విద్య నభ్యసించుటకై సింహళము, చీనా మొదలగు దేశముల నుండి యెందఱో విద్యార్థులు వచ్చుచుండిరి. అది చాలాకాలము బౌద్ధమతావలంబకులకుఁ బ్రసిద్ధ యాత్రాస్థలముగా నలరారినది.

ఇక్కడి మహానగర శిథిలములు క్రీ. శ. 1926లో మొదటిసారిగా బయలు పడినవి. దిబ్బలతో, గుట్టలతో, నడవులతో నిండియున్న యా ప్రాంతములందలి విశేషములను దొలుత గనుగొని పరిశోధనలు సలిపినవాఁడు శ్రీ ఎ. ఆర్. సరస్వతి. ఆ తరువాత 1926-31, 1938-40 లలో లాంగర్ట్స్, రామచంద్రన్ అనుమహనీయు లాప్రదేశమున శాస్త్రీయమయిన త్రవ్వకములు సాగించి యనేకాపూర్వ విషయములను లోకములకు వెల్లడించిరి. అచట కృష్ణానదిపై వ్యవసాయోపయోగములకై కట్టఁదలఁచిన నాగార్జున సాగరనిర్మాణము మూలమున నా చరిత్ర ప్రసిద్ధప్రాంతములు నీట మునిఁగిపోవుననియు, నచటి యమూల్య శిల్పములు శాశ్వతముగా సముద్రగర్భమునఁ గలిసిపోవు ననియు భయపడి యిటీవల 1954 లోఁ దిరిగి యచటఁ ద్రవ్వకపు పరిశోధనలు సాగించుచున్నారు. అచట లభించిన శిథిలావశేషముల నట్లే యా ప్రాంతమునందే కట్టనున్న పురావస్తు ప్రదర్శన శాలలో జాగ్రత్తగా భద్రపఱచుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నారు.

ఇంతవఱకు జరిగిన పరిశోధనల ఫలితముగా నచట నొకమహాస్తూపము, ఏడు చిన్న స్తూపములు బయలుపడినవి. నాలుగు విహారములు, ఆరు చైత్యములు, నాలుగు మండపములు కూడఁ గనిపించినవి. పరిశోధనలో శాసనములు, నాణెములు, బొమికలు, కుండలు, విగ్రహములు, ఇక్ష్వాకుల శాసనములు గలిగిన లోహపు రేకులు కానవచ్చినవి. అన్నింటికంటె ముఖ్యమయినది యచటి మహాచైత్యమునకు సంబంధించిన చిహ్నము. అది బుద్ధునికి సంబంధించినదని ప్రతీతి కలదు. ఇప్పుడు దీనిని సారనాథ్ లోని మూలగంధకుటీవిహారమునఁ బూజించు చున్నారు. ఆసార్‌నాథ్‌లోనే బుద్ధుఁడు మొట్టమొదటి సారిగా ధర్మోపన్యాసము గావించినాఁడు. మఱొక విశేషము పేర్కొనఁదగి యున్నది. అక్కడి పురాతన విశ్వవిద్యాలయ ప్రదేశమును, హ్యూయన్‌సాంగు వర్ణించిన బౌద్ధ సంఘారామమును నిక్కడనే యుండి యుండును. ఆ సంఘారామమును నాగార్జునుని కొఱకై శాతవాహనప్రభు వొకఁడు శ్రీ పర్వతమును దొలిచికట్టినట్లు వ్రాసియున్నాడు. నాగార్జున కొండకే పూర్వకాలమున 'శ్రీ పర్వత' మని పేరు. 'మిక్కిలి పొడవైన వసారాలతో, ఐదు అంతస్తులతో, ప్రతియంతస్తులోను నాలుగేసి గదులతోను, విహారములతోను భవన మొకటి నిర్మింపఁబడినది. ప్రతి విహారములోను బంగారముతోఁ దయారు చేసిన యతి సుందర మయిన బుద్ధవిగ్రహ ముండెడిది' అని హ్యూయన్‌సాంగు వ్రాసి యున్నాఁడు. ఇంత సుందర మయిన సంఘారామము నింతవఱకుఁ బరిశోధకులు కనుగొన లేదు.

అచ్చటి నిర్మాణము లన్నియుఁ గాల్చిన యిటుకలతోను, మట్టి సున్నములతోను గట్టిగోడలు గచ్చు చేసినట్లు కానవచ్చును. అచటి స్తంభములు, నేల, కొన్ని ముఖ్యమైన శిల్పములు బూడిద రంగు లేక తెల్లని సున్నపు రాతితోఁ జేయఁబడినవి. ఆ స్తూపముల వేదికలను గప్పిన శిలాఫలకములపై మామూలు స్తూపప్రతిబింబములనే చెక్కుచుండిరి. ఆయన స్తంభ వేదికల మీఁది శిలాఫలకములపై బుద్ధుని జీవితములోని ముఖ్య ఘట్టములును, జాతకకథలును జిత్రింపఁబడినవి.

ఈ కట్టడముల శిల్ప మమరావతీ శిల్పమును బోలి యున్నది. అచటఁ గనుగొనఁ బడిన ప్రాచీన శిథిల నిర్మాణములలో మహా చైత్య మొకటి. అది యొక యున్నత ప్రదేశమున నిర్మింపబడినది. దాని నడిమికొలత డెబ్బది నుండి యెనుబది యడుగు లుండును. శిఖరోపరిభాగము నంద మయినపాలరాళ్ళతో నిర్మించి యున్నారు. ఆ స్తూప నిర్మాణక్రమము ఆకులును, గుబ్బయుఁ గల చక్రాకారము

గలిగి యున్నది. బెంజమిన్ రోలండి యనుపరిశోధకుఁ డది 'విశ్వచక్రపు నాభికిఁ జుట్టిన పునః పునరావృత్తము లైన యొక్క కేంద్రకవృత్తములకు సంకేత' మని పేర్కొని యున్నాఁడు. ఆ స్తూపమునకు వెలుపట బహిర్ద్వారములతోఁ గూడిన శిలాప్రాకార మొకటి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. దానిపునాది యిటుకలతోఁ గట్టినట్లు తోఁచును. అందలి యుత్తరపు వైపు గోడకడనే 'బుద్ధధాతువు' లభించినది.

కృష్ణానది లోయలలో క్రీ. శ. రెండు మూఁడు శతాబ్దములలో బౌద్ధ సంస్కృతి, శిల్పము లెట్లుండినవో యిచట లభించిన **లోహ** శాసనముల మూలమునఁ దెలియుచున్నది. అక్కడి మహాస్తూపమురాని శిలా స్తంభముపైఁ గల శాసనమున నక్కడ చైత్యవిహారాదులు కట్టించిన మహారాజుల పేర్లు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అక్కడ దొరికిన శిల్పకళాఖండములకును, నమరావతిలో దొరికిన వానికిని బోలికలు కలవు. బౌద్ధమత మాకాలమున నుత్తమ శిల్పకళావిర్భూతికిఁ గారణభూత మయిన దను విషయ మక్కడి శిల్పఖండములు తెలియఁజేయుచున్నవి.

జగ్గయ్యపేట—

ఈ ప్రాచీన బౌద్ధక్షేత్ర మమరావతికి వాయవ్యమున మూఁడుమైళ్ళ దూరములోఁ బాలేరుతీరమునఁ గలదు. ఆ పాలే రచటికి నాలుగుమైళ్ళ దూరముననున్న కృష్ణానదిలోఁ గలియును. ఆదిలో దీనికి 'బేతవోలు' అని పేరు. నాఁ డమరావతీ ప్రాంతమును బరిపాలించిన వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయుడుగా రాగ్రామమునకుఁ జుట్టును గోడకట్టి, యచటికిఁ గొందఱు వర్తకుల నాహ్వానించి తమ తండ్రిగారి పేర నా గ్రామమునకు 'జగ్గయ్యపేట'యని నామకరణము చేసినారు.

అచట నిటుకలతోఁ గట్టిన దిబ్బలలో దొరకిన యొక శిల్పశిలాఫలకమును బట్టి యాప్రాంతములం దేవో కొన్ని ప్రాచీనస్తూపము లుండి యుండు నని యనుమానింపఁబడెను. మరుసటి సంవత్సరమే బర్గెస్ అనుమహనీయుఁ డచటికిఁ బోయి చూచునప్పటికి రాళ్ళు రప్పలనుఁ ద్రవ్వి పాడు చేయఁగా మిగిలిన స్తూప మొక్కటే యాతనికిఁ గానవచ్చినది. దానిని ద్రవ్వి చూడఁగా నా స్తూపపునడిమి కొలత మూఁడున్నర యడుగు లుండినది. అచటి శిలాఫలకములు కూడ నచ్చముగా నమరావతిలో దొరికినవాని వలెనే యుండినవి. స్తూపమును జుట్టి యుండిన ప్రాకారము పూర్తిగా నాశన మయినది. స్తూపాంతర్భాగము మట్టితోను, నిటుకలతోను గట్టఁబడి యుండెను. వేదిక చుట్టును గల శిలా ఫలకములతో నేవో కొన్నిటి పైనఁ దప్పఁ

దక్కిన వానిపై శిల్పములు కానరావు. కొన్ని కొన్ని సంధానశిలలపైఁ జెక్కిన శిల్పములు మాత్రము బార్హతశిల్పమును బోలి యున్నవి. అమరావతిలోని తొలి శిల్పరీతి కూడా నట్లే యుండినది. కొన్ని శిలలపై రెండవ శతాబ్దికి జెందిన మౌర్య లిపిలోఁ జెక్కిన శాసనము లున్నవి. వేదికను జుట్టియున్న శిలాఫలకముపై నెక్కువ లోతునకు దిగనట్లుగా నమరావతిలో వలెనే శిల్పములు చెక్కఁబడి యున్నవి. ఆయక స్తంభవేదిక లొక్క తూర్పు భాగమునఁ దప్పఁ దక్కిన మూఁడుదిక్కులందును స్పష్టముగా గానవచ్చుచున్నవి. ఆ చుట్టుపట్టుల యందుఁ బెద్ద పెద్ద స్తంభములు పడి యున్నవి. దానిలోని యొక స్తంభముపై మూఁడు నాలుగు శతాబ్దములకుఁ జెందిన శాసన మొకటి కలదు. హీనయానకాలమునకు సంబంధించిన శిల్పము లెన్నియో యచ్చట మనకుఁ గానవచ్చును. అదియే జగ్గయ్యపేటకు బౌద్ధాంధ్ర క్షేత్రములలోఁ గల ప్రాధాన్యము.

గోలి—

ఇది గుంటూరు మండలములోని పలనాడు తాలూకాలో కృష్ణానదికి నుపశాఖ యగుగొల్లేరుపైఁ గలదు. క్రీ. శ. 1926లో డాక్టరు డూబ్రాయిల్ ఇచ్చట నొక చిన్నస్తూపమును ద్రవ్వించెను. ఈ ప్రదేశమునే సూవెల్ 'మల్లవరము' అని పేర్కొనినాఁడు. ఇచట లభించిన శిలాఫలకములు నేఁడు మదరాసులోని పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి. సుప్రసిద్ధ పురాతత్వ పరిశోధకులు శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్‌గారు వానిని గూర్చి మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శనశాలవారి పక్షమున నొక 'బులెటిను'ను బ్రకటించిరి. ఇచటి శిల్పరీతికిని, క్రీ. శ. మూఁడవ శతాబ్దికిఁ జెందిన యమరావతి తుదికాలపు శిల్పరీతికిని దగ్గఱ సంబంధ మున్నట్లు తెలియుచున్నది.

ఘంటసాల—

ఇది కృష్ణామండలమందలి దివి తాలూకా లోని మచిలీపట్టణమునకుఁ బశ్చిమముగాఁ బదుమూఁడు మైళ్ళ దూరమున నున్నది. క్రీ. శ. 1920 లో నిచట నొక శిలాఫలకము లభించినది. దానినిబట్టి యిచట నొక గొప్ప బౌద్ధస్తూపము కలదని తెలియవచ్చినది. ఆ శిలాఫలకముపై నమరావతిలోని శిల్పమువలెనే చెక్కిన శిల్ప మొకటి కలదు. అది సిద్ధార్థుఁడు సన్యసించిన పిదపఁ గపిలవస్తు నగరమునకుఁ దిరిగి వెళ్ళనున్న "కంటక" మనునాతని యశ్వరాజము యొక్క చిత్రము. బహుశః అది యచ్చటి స్తూపవేదికను గప్పినదై యుండవచ్చును. ఏది యెట్లు

న్నను బాస్వెల్‌దొర క్రీ. శ. 1871 నాఁడే యచటి దిబ్బను గూర్చి ప్రస్తావించి యుండుట గమనార్హము. దాని నడుమ ఘన చతురస్రాకారపు టిటుక నిర్మాణ మొకటి కలదు. దానినుండి నాలుగు అడ్డుగోడలు విస్తరించి వెలుపటి ప్రాకారమును దాకునట్లున్నది. దాని చుట్టును నొక ప్రదక్షిణ మార్గము కూడాఁ గలదు. ఆ నిర్మాణము నాలుగు దిక్కులందును ముందునకుఁ గొంచెము విస్తరించుకొని యున్నది. ఈ ప్రదేశమందు లభించిన యితర శిలాఫలకము లేవియు నంత చెప్పుకొనఁ దగినవి కావు.

గుడివాడ—

ఇది మచిలీపట్టణమునకు వాయవ్యమున కిరువది మైళ్ళ దూరములో నున్న పట్టణము. ఇది యొక తాలూకా కార్యస్థానము. క్రీ.శ. 1870లోఁ దొలిసారిగా బాస్వెల్‌దొర యిచట నొక స్తూపమున్నట్లుగా గుర్తించినాఁడు. అచటి స్థానికులు దానిని 'లంజదిబ్బ' యని పేర్కొందురు. ఎవరో యొక బోగము పిల్ల యొక్క పూట మాత్రమే భుజించుచు నచట నివసించి యాదిబ్బను గట్టినట్లు అచ్చట నొక యైతిహ్యము చెప్పుదురు. ఈ దిబ్బను గూడ నాయూరివా రిటుకలకై త్రవ్వించిరి. ఆ తరువాత సూయల్, బర్గెస్ దొరలు కూడ నా ప్రదేశమును సందర్శించిరి. అచ్చటి స్తూపము సాంచి స్తూపాకారమును గలిగియున్నదని సూయల్ వ్రాసి యున్నాఁడు. అచటి స్తూపవైశాల్యము దాదాపు నూటనలు బది చదరపుటడుగులు. ఆ చుట్టుపట్టుల నెచ్చటను దాని ప్రాకారశిలాస్వరూపము కానరాకుండుటచేత నా ప్రాకారము కొయ్యతోనో లేక యిటుకలతోనో కట్టఁబడియుండు నని యూహింపఁ బడుచున్నది. ఆ స్తూపమునందు స్ఫటికశిలావశేషములతోడి నాలుగు శిలా వేదికలు లభించినవి. కాని యీ వేదిక లాస్తూపమున కేభాగమునఁ బాతిపెట్టఁ బడినవో నిశ్చయముగా జెప్పుట కాధారములు కానరాలేదు.

క్రీ. శ. 1894 లో అలెగ్జాండర్ రియా యాప్రదేమునఁ గొంత ఖనన పరిశోధన సాగించినాఁడు. అచట నిటుకలతోఁ గట్టిన వలయాకారపు నిర్మాణము లేవో యున్నట్లు మాత్ర మప్పుడు తెలియవచ్చినది. కాని యా ప్రదేశము మిక్కిలి చిన్న దగుటచేతను, నది చాల పాడుపడిపోయి యుండుటచేతను నింకను వివరములు తెలిసికొనుటకై పరిశోధనలు సాగించుటకు వీలు లేకపోయినది.

ఆ చుట్టుపట్టుల లభించినయిటుకలు, కుండ పెంకులు, నాణెములు, పూసలు మొదలగునవి యా ప్రదేశమునఁ బూర్వ మెప్పుడో యొక మహానగర ముండి

యుండునని సూచించుచున్నవి. ఆ నాణెములలోఁ గొన్ని యాంధ్ర చక్రవర్తులు వేయించినవి. అందొక చిత్రమయిననాణె మున్నది. దానిపై— రోమనులదో, గ్రీకులదో తెలియదు— ఒక పడవ— అర్ధచంద్రాకారపు నిర్మాణము కలది— రెండు తెరచాప దూలములు— తెడ్డు ఆకారము గల యొక చుక్కాని— ఇవి యందలి వివరములు. ఆ ప్రదేశ మంతయు నొకప్పుడు ప్రాకారావృతమై యుండు నట్లుగా నక్కడి స్థలజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. అక్కడ తొంబది తొమ్మిది బౌద్ధ స్తూపములు కూడ నుండెడి వఁట !

భట్టిప్రోలు—

ఇది గుంటూరు మండలమునందలి రేపల్లె తాలూకాలో నున్న యొక చిన్న గ్రామము. అచట నొక బౌద్ధస్తూప నిర్మాణావశేషమున్నది. దీనిని గూర్చి క్రీ.శ. 1870 లో బాస్వెల్ కొంత వివరించి యున్నాఁడు. తరువాత నా ప్రదేశమును సర్ వాల్టర్ ఇలియటు, సూయల్ ప్రభృతులు సందర్శించి యా స్తూపము సంపూర్ణముగా నాశన మయినదనియు, నందలి శిల్పశిలాఫలకము లేవియుఁ గానవచ్చుట లేదనియు వ్రాసిరి. కాని క్రీ.శ. 1892లో అలెగ్జాండర్ రియా యా ప్రదేశమునఁ గొంత ఖననపరిశోధన సాగించాడు. తత్ఫలితముగా నచట శాసనములతోఁ గూడిన మూఁడు పేటికలు, వానిలోఁ గొన్ని యాభరణములు, స్ఫటికములు మున్నగునవి లభించినవి. ఆ స్తూపము యొక్క నడిమికొలత నూట ముప్పదిరెండడుగులు. దానిచుట్టును నూటయెనిమిది యడుగుల వెడల్పు గల పునాది యున్నది. అచ్చట లభించిన శిథిలావశేషములు మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శన శాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి.

అచ్చటి స్తూపమును గప్పిన శిలాఫలకము లేవియు నేఁడు కానవచ్చుట లేదు. కొంత దూరమువఱకు మాత్రమే యచటి ప్రాకార శిలలు కొన్ని చెదరులు చెదరులుగాఁ బడియున్నవి. అచ్చట లభించిన పాలరాతి ఛత్రమునందు జగ్గయ్య పేటలోని ప్రాచీన శిల్పరీతి కొంత గోచరించుచున్నది. అక్కడ దొరకిన పేటికలపైఁ బాళీభాషలోఁ దొమ్మిది శాసనములు కలవు. అందలి శాసనలిపి యశోకుని కాలపు శాసనలిపి బోలి యుండి దాని ప్రాచీనతను జాలావఱకు నిర్ధారణ చేయుచున్నది.

గుంటుపల్లి —

పశ్చిమగోదావరి మండలములోని, యేలూరు తాలూకా కామవరపు కోటకు నాలుగుమైళ్ల దూరమున నీ గ్రామము కలదు. అజంతా, పితల్‌కోరాలను ప్రదేశములకడ నున్నట్లే గుజ్జుపుడెక్క యాకారము గల కొండచరియలోఁ దొలువఁబడిన బౌద్ధ నిర్మాణములు, స్తూపములు, చైత్యములు, విహారములు నున్నవి. ఇవి కాక యా సమీపమునందే యిటుకలతోఁ గట్టిన చైత్యశిథిల మొకటియు, శిలానిర్మితమైన స్తూప మొకటియు, పెద్దమంటప మొకటియు నున్నవి. వీనియందన్నిటిలోను వృత్తాకారము గల చైత్య నిర్మాణము మిక్కిలి ముఖ్య మయినది.

నిర్మాణపద్ధతిలో నాచైతన్యము వర్తులాకారమున నున్నది. మధ్యశిలలోఁ దొలువఁబడిన పెద్దస్తూపపు నమూనా యున్నది. దానిపై మామూలుగానే రాతికప్పు, దూలములు కూడ నందే తొలువఁబడినవి. ద్వారమునకు మీఁద నున్న కిటికీ గుజ్జుపుడెక్క ఆకారము గలది. ఈ చైత్యవాతాయన మచ్చముగా బీహారులో గయకు సమీపమున నున్న బరబర్‌లోని లోమశ ఋషి శిలాచైత్యనిర్మాణముతోఁ బోల్పఁదగి యున్నది. ఇచటివలెనే యచటఁ గూడ నొక గుండ్రనిమందిరమున్నది. ఈ బరబర్ గుహాలయము అశోకునికాలపు బౌద్ధు లెవరో తొలిచినట్లు తోఁచుచున్నది. గుంటుపల్లి చైతనమునకును, వీనికిని గల సామ్యమునుబట్టి వాని తరువాత నిది వెంటనే తొలువఁబడిన దేమో యను నభిప్రాయము కూడా నొకటి లేకపోలేదు. ఈ చైత్యమునకు సమీపముననే బౌద్ధసన్యాసులకొక యారామమున్నది. అది కూడ మిక్కిలి ప్రాచీన మయిన విహారముగనే తోఁచును.

అదుఱ్ఱు —

ఇటీవలనే యిచట నొక బౌద్ధమహాస్తూపమును గుర్తించుట జరిగినది. ఇది పశ్చిమ గోదావరి మండలమున రాజోలు తాలూకాలోని నగరము సమీపమునఁ గలదు. గోదావరి సముద్ర సంగమమున కారుమైళ్లవతల, దాని యుపనదియైన వైనతేయకుఁ బడమటిగట్టున నిదియున్నది. ఇచ్చటి జమీందారే యిక్కడ నున్న స్తూపపు దిబ్బను త్రవ్వించిరి. ఈ దిబ్బ నిక్కడివారు 'దూబలాజుగుడి' యని పిలుతురు. పురాతత్వశాస్త్రజ్ఞులు దానిగూర్చి తెలిసికొనుటకై కొంత పరిశోధనలు సలిపిరి. తత్ఫలితముగా నచ్చట బయల్పడిన నిర్మాణములలో నరువది యారడుగుల నడిమికొలత గల మహాస్తూపము పేర్కొనఁదగి యున్నది. దాని చుట్టును నెత్తయినవేదికయు, నాలుగు ప్రక్కలను నాయక స్తంభములును గలవు. ఈ

ప్రాంతములో నటునిటు త్రవ్వఁగా బయల్పడిన యిటుకలనుబట్టి దీనిచుట్టు నెన్నియో బౌద్ధారామము లుండి యుండెనని యూహింప నగుచున్నది తూర్పు గోదావరి మండలమున నేఁటివఱకుఁ గానవచ్చిన బౌద్ధశిథిల మిది యొక్కటియే యగుట దీనిప్రాధాన్యమును వెల్లడి చేయుచున్నది.

శంకారము —

అనకాపల్లి రైలుస్టేషనునకు రెండు మైళ్లుత్తరముగా నున్న రెండు వరుస కొండలపైనఁ గొన్ని బౌద్ధనిర్మాణ శిథిలములున్నవి. అచటనే శిలానిర్మితములగుదగోబాలు, స్తూపములు, గుహలు నెన్నియో గలవు. అచ్చటి తూర్పు కొండపై నారామములే కాక, తొలిచినవి, కట్టినవి యగుదగోబా లెన్నియో యున్నవి. అచ్చటి గుహాలయములయొక్కయు, చైత్యాలయములయొక్కయు నిర్మాణకాల మొకటి, రెండు శతాబ్దము లయి యుండవచ్చు నని భావింపఁబడుచున్నది. తరువాతఁ బల్లవుల కాలము వఱకు నా ప్రాంతము బౌద్ధుల కావాసముగానే విరాజిల్లుచు వచ్చినది.

రామతీర్థము —

విశాఖపట్టణము మండలములోని రామతీర్థము దగ్గఱఁ గూడఁ గొన్ని బౌద్ధ శిథిలావశేషములు కానవచ్చినవి. ఇచటి గురుభక్త కొండపై నొక బౌద్ధారామము యొక్క యునికి తెలియ వచ్చినది. ఇది కాక యనేక చైత్యాలయములు, నొక స్తూపము కూడ నిచటఁ గనుగొనఁబడినవి. వానిలో నిటుకలతోఁ గట్టినచైత్యములు కొన్ని ప్రాచీనము లయినవి కావచ్చును. ఇచటఁ గావింపఁబడిన ఖననపరిశోధనము వలనఁ బ్రాచీనకాలమునాఁటి కుండలు, పెంకులు ననేకములు బయల్పడినవి. ఈ గురుభక్త కొండకుఁ బశ్చిమముగా నున్న దుర్గాకొండపైఁ గూడఁ గొన్ని బౌద్ధారామము లుండినవి. కాని యవి తరువాత జైనవసతులయి పిదప హిందువుల కావాసములుగా మాఱినవి.

—శ్రీ కట్టి సాంబమూర్తిశాస్త్రి

—o—

దక్షిణాపథంలో తొలిసారిగ బౌద్ధం అంకితమైన తమిళం

బుద్ధభగవానుని దివ్యసందేశములను దశదిశల వ్యాపింపజేసిన యశస్వి అశోక చక్రవర్తి. క్రీ. పూ. మూడవ శతాబ్దిలో అశోకుని తమ్ముడో లేక కుమారుడో యైన మహేంద్రుడు సింహళమునకు తమిళ దేశముగుండ వెళ్లెనని, ఆ సందర్భముననే కావేరీ పూం పట్టణమున విహారాదుల నిర్మించెనని, శిలప్పదికారమున పేర్కొనబడిన ఇంద్రవిహార మీ మహేంద్ర నిర్మితమే యని విజ్ఞుల యభిప్రాయము. క్రీ. పూ. మూడవ శతాబ్దినుండి క్రీ. శ. పది పండ్రెండు శతాబ్దులవరకు బౌద్ధము తమిళ దేశమున ప్రచారము నంది యుండినది. కడై సంగ కాలము కావ్యములైన శిలప్పదికారము, మణిమేఖలలోను, అదే కాలమునకు జెందిన సంకలన గ్రంథములలోను బుద్ధునిగూర్చి అతని మతమును గూర్చిమనకు విపులముగా వర్ణనలు లభ్యము లగుచున్నవి. మణిమేఖల కావ్యరచయిత మధురలో ధాన్యవ్యాపారి శీత్తలై శాత్తనార్ అను బౌద్ధుడు, తమిళ పంచకావ్యములలో శిలప్పదికారము, చింతామణి, జైనకవులచేతను, మణిమేఖల, కుండలకేశి, వళయాపతి బౌద్ధకవుల చేతను రచితములు. కుండల కేశి వలయాపతి కాలగర్భమున లీనమై పోయినవి. నేడు మణిమేఖల ఒక్కటే మనకు లభ్యము. ఈ కావ్యముతోపాటు అగనానూరు, పురణానూరు, నట్రిణై, కురుందొగై అనుసంగ కాలపు గ్రంథములందును బౌద్ధ కవులు చెప్పిన పద్యములు భద్రపఱుపబడి యున్నవి. వీనిని బట్టి క్రీ. పూ. ఒకటి రెండు శతాబ్దులనాటికే బౌద్ధము తమిళదేశమున విరివిగ వ్యాపించి వాఙ్మయమున గూడా స్థానమును పొందినట్లు వ్యక్త మగుచున్నది గదా!

మణిమేఖల కావ్యము శిలప్పదికారమునకు పరాంశ మనదగును.

'మణిమేఖలై మేలురై ప్పొరుళ్ ముట్రియ శిలప్పదికార ముట్రుమ్'

అను శిలప్పదికార వంజికాండమందలి వాక్యముగూడ నీరెంటి నొకే కావ్యముగా భావింప వచ్చు ననుటను దృఢపఱుచుచున్నను విజ్ఞులు వీనిని వేర్వేరు కావ్యములుగానే గ్రహించినారు.

మణిమేఖల రచయిత శీత్తలై శాత్తనార్ మధురలో వర్తకుడు. గొప్ప తమిళ విద్వాంసుడు. కవిశీత్తలై యనునదితని గ్రామనామము. పండితుం డైనందునను, వ్యాపారి యైనందునను నీతడు దేశమంతయు పర్యటించి లోకానుభవమును గడించినవాడు. మణిమేఖలలో, పుకార్ [కావేరిపూం పట్టణము] మధుర, వంజి కాంచీపురము మొదలగు స్థలములను గూర్చినవర్ణన లితని విషయ విజ్ఞానమునకు తార్కాణములు. చేరదేశమును పాలించిన సెంగుట్టువరాజు, అతని తమ్ముడైన 'ఇళంగోవడి'యు నితనికి పరమస్నేహితులు. ఇతని కాలముననే పాండ్యరాజ్యమున కణ్ణకి కోవలుల విషాదగాథ జరిగినది. ఈ వృత్తాంతము నీతడు తన కాప్తులగు సెంగుట్టువ, ఇళంగోవడులకు చెప్పగా, చేరరాజు కణ్ణకి పతివ్రతాత్వమును ప్రశంసించి ఆమె కొక కోవెల నిర్మించినాడు. ఇళంగో కవి కావున శాత్తనార్ చెప్పిన వృత్తాంతమును శిలప్పధికారకావ్యముగా సంతరించినాడు. దాని పరాంశమును శాత్తనారే 'మణిమేఖల'గా రూపొందించినాడు. ఈ కావ్యమునకు 'మణిమేఖల తుఱువు' అనగా మణిమేఖల దీక్షాస్వీకరణ అను పేరు కూడా ఉన్నది. దీని రచనా కాలము క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్ది యని పండితుల యభిప్రాయము. ఈ కావ్యము ముప్పదిగాథలు (పరిచ్ఛేదములు)గా విభాగింపబడి యున్నది. మాధవి యను వేశ్యకుమార్తె యగు మణిమేఖల విభవములను పరిత్యజించి బౌద్ధభిక్కుణిగా జీవితము గడిపినది. ఆమె చరిత్రయే ఈ కావ్యేతివృత్తము. ఈ కావ్యమునుబట్టి తమిళదేశమున బౌద్ధమతము విపులముగా వ్యాపించి యుండెనని తెలియును.

వీరచోళియ మను వ్యాకరణమును రచించిన బుద్ధమిత్రుడు బౌద్ధుడే. సంస్కృతవ్యాకరణ పరిపాటితో తమిళ వ్యాకరణపద్ధతుల సంబంధము తెలియజేయున దీగ్రంథము. దీనికి బుద్ధమిత్రుని శిష్యుడైన పెరుందేవనార్ వ్యాఖ్యావాసి యున్నాడు. ఆంధ్రమహాభారత కారకుడు ప్రేరకుడు నగుతూర్పు చాళుక్య రాజరాజ నరేంద్రుని కుమారుడు రాజేంద్రుడు దౌహిత్రాంశమున చోళదేశ రాజ్యాధిపత్యమును పొంది, వేంగీదేశమున తనపుత్రుని వీరరాజేంద్రుని రాజప్రతినిధిగా నియమించెను. ఈ రాజేంద్రుడే వీరచోళుడని బుద్ధమిత్రునిచే ప్రశంసపబడినవాడు. అతనిపేరనే వ్యాకరణమునకు వీరచోళియ మనునామ మేర్పడినది. ఇది క్రీ. శ. పదునొకండవ శతాబ్దికి జెందినది. కాబట్టి యాకాలమున బౌద్ధము దక్షిణదేశమున వ్యాప్తమై యుండెనని తెలియును. బుద్ధునకు సంబంధించిన పద్యము లిందు కొన్ని యున్నవి. మచ్చున కీక్రింది వానిని చూడుడు.

'బోధి, అది, పాదమ్, ఓదు
బోది నియీాట్ పునిదన్ పొలంగయీాల్
అది ఉలకిట్ కాణ్
మాదవా బోది వరదా నరుళమలా
పాదమే యోదు శురరై నీ-తీతకల
మాయానెటియళిప్పాయ్ పగలాచ్చీర్త్
తాయాయలగిలరుడాన్.' (వీరచోళీయవ్యాఖ్యనుండి.)

బౌద్ధసన్యాసిచే రచితమైనను నీ వ్యాకరణమున కొన్ని సమకాలీన రాజకీయ సంఘటనలు పేర్కొనబడి యున్నవి. చోళులు కుడల్ సంగమమున వైరిరాజుల నోడించిన విషయము- నౌకాదళముతో విదేశములలో విజయయాత్ర సలిపినది- మొదలగు విషయములు కలవు.

కుండలకేశి అను తమిళ పంచకావ్యములలో నొకటి యగు మహాకావ్య మీనాడు లభ్యమగుట లేదు. బుద్ధభగవానుని సిద్ధాంతములను సమర్ధించుచు, జైనము మొదలగు తదితర భిన్నమతములను తర్కమున ఖండించు గ్రంథ మిది. ఇది చాలా వరకు వృత్తములలో రచిత మగుటచే దీనికి కుండలకేశి వృత్త మను నామమును బ్రసిద్ధమే. దీని రచయిత నాదకుత్తనార్ అనునతడు. కథానాయిక కుండలకేశి. ఆమె పేరనే ఈ కావ్యము ప్రసిద్ధమైనది. ఈ కుండలకేశి బుద్ధ భగవానుని కాలమున నుత్తరదేశమున నున్న యొక బౌద్ధభిక్షుణి. ఈమె వృత్తాంతము పాళీలో రచిత మైన బౌద్ధ గ్రంథములలో—తేరి గాథలోను, ధమ్మపథము లోను, అంగుత్తర నికాయములోను చెప్పబడినది. నీలకేశి యనుతమిళ జైనగ్రంథములోను నీమె వృత్తాంతము స్పృశింపబడినది.

రాజగృహము నేలురాజు మంత్రికొక పుత్రి జన్మించినది. ఆమెకు భద్రయని పేరు పెట్టి యల్లారు ముద్దుగా మంత్రిదంపతులు పెంచినారు. బాల్యావ్యస్థను దాటి యౌవనవతి యైన యామె యొకనాడు తన హర్మ్యమునుండి వధ్యస్థానమునకు రాజభటులు గొంపోవునొక యువకుని జూచినది. అతని సౌందర్యమునకు తన హృదయము నర్పించినది. అతడు రాజ పురోహితుని కుమారుడు. దారిదోపిడిచేసినందున నతనికి మరణదండన విధింపబడినది. భద్ర తండ్రితో చెప్పి ఆ యువకుని విడిపించి వివాహమాడినది. కాని యొకనాడు 'నీవు దొంగవే కదా!' అన్న భార్య

మాట యాతని మిక్కలిగా బాధ పెట్టినది. అందుచే తన యిలువేల్పును సందర్శింపవలయు ననుమిషచే నామె నొక పర్వతాగ్రమునకు గొంపోయి 'నన్ను తస్కరుడంటివిగదా! ఇప్పుడు నిన్నుహత మొనర్చెద, ననినాడు. భద్ర 'సరియే. నీవు భర్తవు. ప్రత్యక్షదైవమవు. నీకు ముమ్మారు ప్రదక్షిణ మొనర్చియప్లే తనువు నర్పింతు'నని వినయమునబలికి ప్రదక్షిణము చేయుచునాతని క్రిందికి త్రోసినది.

తర్వాత భద్రకు జీవితముపై నేవగింపు కలిగినది. జైన మతములో చేరి పరివ్రాజకయైనది. కేశఖండనము జరిగినను మరల వంపులు తిరిగిన కురులు వచ్చుచుండినందున ఆమెకు కుండలకేశి యను పేరు కలిగినది. అనతికాలములో సర్వశాస్త్రముల నభ్యసించి దిగ్దంతులవంటి పండితులను సునాయాసముగా జయించుటచే నామె కీర్తి దశదిశల వ్యాపించెను. ఒకప్పు డీమె బౌద్ధమతమునకు పీఠమగు శ్రావస్తి నగరమునకు వెళ్ళి యుండినది. అచ్చట సారిపుత్రుడను బౌద్ధ భిక్షుకు డామెను కలిసికొని సమయవాదము జరిపెను. అతని వాద నైపుణ్యమున కాశ్చర్యపడి అతని పూర్వపక్షములను ఖండింపలేక ఆమె బౌద్ధమును స్వీకరించెను. బుద్ధ భగవానుని సందర్శించెను. నాటినుండి బౌద్ధమత ప్రచారమునకై తన జీవితము నంకితము చేసి తుదకు నిర్వాణము చెందిన బౌద్ధ సన్యాసిని కుండలకేశి. ఈ కథనే నాదకుత్తనార్ తమిళమున కావ్యరూపమున సంతరించినాడు. ఈ కావ్య ముపలబ్ధము కాకున్నను 'పుఱత్తిరట్టు' అనుసంకలన గ్రంథమున కొన్ని వృత్తము లిందలివి యుదాహృతము లైనవి. అంతేకాక తొల్కాప్పియ వ్యాఖ్యానములోను, యాప్పెరుంకలవృత్తి వ్యాఖ్యానమును, వీరచోళీయ టీకలోను లక్ష్యములుగా కుండల కేశిలోని వృత్తము లొసగబడి యున్నవి.

వళయాపతి యను కావ్యము కూడా బౌద్ధకవి చేతనే రచితమైన దందురు. కొందఱు దీనిని జైనగ్రంథ మందురు. కాని దానిని గూర్చిన విశేషము లేవియు నుపలబ్ధములు కాకపోవుట చేతను, వైశ్య పురాణమున నొసగబడిన కథను బట్టి ఈ కథకు బౌద్ధమున కేలాటి సంబంధము లేక పోవుటచేతను మన మేమియు నా కావ్యమును గూర్చి చెప్పలేము. తిరుక్కుఱళ్‌లోని పంక్తు లీ గ్రంథములో నుదాహరింప బడి యున్నవి. 'పుఱత్తిరట్టు'లో నీయబడి యున్న భాగమునుబట్టి వ్యక్త మగుచున్నది.

ఇంక సిద్ధాంత తొగై యను బౌద్ధమత సిద్ధాంతములను నిర్వచించు గ్రంథ మొకటి యుండినట్లు శివజ్ఞాన సిద్ధియార్ శైవమత గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యాత యగు

జ్ఞాన ప్రకాశ రనునత డీ క్రింది పద్యము నుదహరించి పేర్కొని యున్నాడు.

"అరుణెఱియాఱ్ పారమిదై యాఱైన్దు
 ముడనడక్కి
పొఱుఙ్ ముయిాదుమ్ బోదియన్ కీయి
 ముయిా (ఱ) దుణర్న్ద మునివరన్ద్రిన్
అరుణ్ మొయిా (ళి) యావల్ వాప్మై
 యఱిన్దవరే పిఱప్పఱుప్పార్
మరుణెఱియామ్ పిఱనూలుమ్ మయకఱు
 క్క మాఱుళదో.

ఇంతకుమించి ఈ గ్రంథమును గూర్చి గాని, రచయితను గూర్చి గాని రచనాకాలమును గూర్చి గాని వివరములు తెలియరాలేదు.

తిరుప్పదికమ్ అను బుద్ధస్తుతి గ్రంథ మొకటి యుండియున్నట్లు పైన జెప్పిన శివజ్ఞాన సిద్ధియార్ వ్యాఖ్యాత జ్ఞానప్రకాశరును, నీలకేశి అను తమిళ జైన గ్రంథ వ్యాఖ్యాతయును పేర్కొనుచున్నారు. కాని దీనిని గూర్చి వివరము లేవియు నింతవఱకు దెలియరాలేదు.

నీలికేశి కావ్యకర్త 'బింబిసార కథ' యను బౌద్ధ కావ్యమునుండి లక్ష్యము నిచ్చుచున్నానని ఈ క్రింది పంక్తుల నుదాహరించినాడు.

"ఉలుంబిని వవత్తుళ్ ఓఙ్గుళైన్దివి
వలంబడు మరుంగుల్ వడునోయురామల్
ఆంద్రోన్ అవ్వయి (ళి)త్తోన్ఱినన్ అదలిన్
ఈంద్రోన్ ఏయి(ళ్)నాళ్ ఇన్నుయిర్ వైత్తాళ్"

రాజగృహమును రాజధానిగా జేసికొని క్రీ. పూ. 6వ శతాబ్దిలో ఉత్తర హిందూస్థానము నేలిన శైశు నాగవంశ రాజు బింబిసారుడు. నిర్వాణ మార్గము నన్వేషించు ప్రయత్నమున సన్యాసియై సంచరించు శాక్యముని సిద్ధార్థుని తన యంతఃపురమునకు రావలసినదని ప్రార్థింపగా నతడు జ్ఞానోదయమైన వెనుక నట్లే వత్తునని వెడలిపోవును. సిద్ధి పొందిన తర్వాత మాటమేరకు రాజగృహమునకు విచ్చేయును. బింబిసారుడు బౌద్ధ దీక్షను స్వీకరించును. బుద్ధుని అతని శిష్యులను ననేక విధముల గౌరవించి కృతార్థుడగును. కాని బింబిసారుని

పుత్రుడు అజాత శత్రుడు బుద్ధుని బావమఱది యగు దేవదత్తునితో కలిసి అనేకములగు కుట్రలను పన్ని బుద్ధుని తన తండ్రి యగు బింబిసారుని హతమార్ప ప్రయత్నించును. కాని ఆ కుట్రలన్నియు విఫలమగుటచే బలవంతమున అజాతశత్రుడు తండ్రిని చెరసాలలో బంధించి చిత్రవధ చేసి చంపించును. కాని అదే దినమున నాతనికి పుత్రోదయమైనది. తనకు పుత్రునిపై నెంత వాత్సల్య మున్నదో యట్లే తన తండ్రికి తనపై గూడా నుండి యుండునను జ్ఞాన మాతనికి కలిగెను. పశ్చాత్తాపముతో పరిశాళనము చేయబడిన హృదయము గలవాడై యజాతశత్రుడు బుద్ధమతమును స్వీకరించును.

పై వివరణను బట్టి బుద్ధునికి సంబంధించిన కొన్ని వర్ణనలు వివరణలు ఆయా కావ్యములలో లభ్యమైనట్లు తెలియవచ్చినదే గాని బుద్ధుని జీవితమును గూర్చిన ప్రత్యేక కావ్యము లున్నట్లు తెలియుట లేదు. పైగా చాలావరకు బౌద్ధ మతమునకు సంబంధించిన వసుగ్రంథము లలభ్యములు. మన తెలుగుదేశమున కన్న తమిళదేశమున బౌద్ధము పూర్తిగ నశించిపోయినదని చెప్పవచ్చును. తొల్కాప్పియము నాటికి తమిళ దేశమున జైన బౌద్ధములు విశృంఖల విహారము సలుపుచుండినవి. కాని పునరుజ్జీవన మొందిన హిందూ మతము భక్తి సిద్ధాంతమును ప్రాతిపదికగా జేసికొని శైవము, వైష్ణవము అను రెండు స్రవంతులుగా పాఱి జైన బౌద్ధములను తమిళ దేశము నుండి తఱుమగొట్టినవి. ముఖ్యముగా తమిళదేశమున వెలసిన శివభక్తులు నాయన్మార్లు చాలాచోట్ల వాదములు సలిపి బౌద్ధుల నోడించినట్లు మనకు తెలియును. మాణిక్క వాచకుడు, తిలకవ్వ, వాగీశనైనారు మున్నగు శివభక్తుల చరిత్ర లానాటి బౌద్ధమత ప్రాబల్యమునకు తార్కాణములై యున్నవి. చివరకు కొన యూపిరితో నిటనట నూగిసలాడుచుండిన బౌద్ధమును వైష్ణవ మతాచార్యులు రామానుజులును వారి శిష్యులగు నాళ్వారులును సంపూర్ణముగా నణచివేసిరి.

తమిళదేశమున ప్రసిద్ధి చెందిన బౌద్ధులను పేర్కొనకున్న నీ వ్యాసము సంపూర్ణము కాదు. కడపటి సంగకాలమున నున్న ఇళంబోదియార్ క్రీ. పూ. మొదటి లేక రెండవ శతాబ్దుల నాడుండి యుండెనని పండితు లభిప్రాయ పడుచున్నారు. ఇతని పద్యమొకటి నట్రిణై అను గ్రంథమున 72వ పద్యముగా సంకలింపబడి యున్నది.

అఱవణదాసు డను బౌద్ధ సన్యాసి కావేరిపూం పట్టణమున నివశించుచుండిన

వాడని సింహళము మొదలు గంగానది వరకు పర్యటించినాడని తెలియుచున్నది. మంచి వాగ్మిత గలిగి కావేరిప్పూం పట్టణమున నొక బౌద్ధ పాఠశాల కధిపతిగా నుండెనని, మణిమేఖల యితని యొద్దనే బౌద్ధవిద్య నభ్యసించెనని మణిమేఖల కావ్యమును బట్టి తెలియును. సహస్ర మాస జీవియై తుదకు కాంచీ నగరమున నిర్వాణమొందినాడు.

మణిమేఖల కల్పిత పాత్ర గాదు. క్రీ.పూ. రెండవ శతాబ్దిలో పాండ్య నగరమున జీవించి యుండిన యువతి. ఈమె గొప్ప బౌద్ధ సన్యాసిని. ఈమెకే తమిళ కావ్యమున అమరత్వ సిద్ధి కలిగినది.

ఇక మణిమేఖల కావ్యకర్త శీత్తలైశాత్తనార్ ముందు వివరించినట్లు గొప్ప బుద్ధ భక్తుడు.

సంఘమిత్రుఁ డను బౌద్ధ సన్యాసి చోళ మండలమునకు జెందినవాడు. ఇతడు మహా యానబౌద్ధమును ప్రచారము చేసెను. లంకకు వెళ్ళి క్రీ.శ. రెండవ శతాబ్దమున హీనయానమునకన్న మహాయాన బౌద్ధతత్త్వము లుత్కృష్టములని చాటి చెప్పినాడు.

నాదకుత్తర్-నాదగుప్తు డను బౌద్ధుని తమిళులు నాదకుత్తనార్ అని పిలిచెడివారు. ఇతఁడే కుండలకేశి కావ్యకర్త.

బుద్ధతత్త్వ తేరుడు అనుభిక్కుడు చోళమండలవాసి. సింహళమందలి అనూరాధ పురమున గల బౌద్ధవిహారమున చాలాకాలము నివసించి యుండెను. తర్వాత కవీర పట్టణము (కావేరిప్పూం పట్టణము), ఉరగ పురము (ఉరైయూర్), భూతమంగళము, కాంచీపురము మున్నగు స్థలముల పర్యటించి బహుగ్రంథ రచన చేసినాడు. తన జన్మస్థలమగు చోళ మండలమును తన గ్రంథములందు ప్రశంసించి యున్నాడు. ఇతని శిష్యుడు బుద్ధ శిఖుని ప్రార్థన వలన 'బుద్ధ వంశాత్తగాథ' అను గ్రంథమును, సుమతి అనుభిక్కుని వేడ్కోలు నంగీకరించి 'అభిధమ్మావతార' మను గ్రంథముకు వినయవినిచ్ఛయము. ఉత్తర వినిచ్ఛయము, బుద్ధవంశము, మధురాత్త విలాసిని, రూపారూప విభాగము మొదలగు గ్రంథము లను బౌద్ధమత దేవనాగరి యగుపాలీలో రచించినవాడు. ప్రసిద్ధుఁడైన బుద్ధఘోషు డీతని కలిసికొన్నట్లు కట్టుకథలెన్నో వ్యాప్తములై యుండెడివి.

బోధిధర్ముఁ డను కాంచీపుర రాజపుత్రుడు, ధ్యానమార్గమను బౌద్ధమతశాఖ కధికారియై చైనాదేశమున కేగి మతప్రచారము చేసినాడు.

ప్రసిద్ధ సంస్కృత నాటకములలో నొకటియగు కుందమాల రచయిత దిఙ్నాగుడు కాంచీపురమునకు జెందిన బౌద్ధమతానుయాయి, బౌద్ధ ధర్మమున విజ్ఞానవాద విభాగమును సృష్టించిన దీతడే యందురు. న్యాయప్రవేశము, న్యాయ ద్వారము అను రెండుగ్రంథములను సంస్కృతమున రచించినాడు. ఇతని శిష్యులగు ధర్మపాలుడు, శంకరస్వామి అనువారు నలందా విశ్వవిద్యాలయమున పేరు ప్రఖ్యాతులు గడించినారు. వీరిలో ధర్మపాలుఁడు కంచిరాజ్యపు మంత్రి మూడవ కుమారుఁడని, వివాహమునకు ముహూర్తము నిశ్చయింపగా నితఁడు బౌద్ధ దీక్షను పొంది సన్యాసి యయ్యెనని చెప్పుదురు.

ఆచార్య ధర్మపాలు డను మఱియొక బౌద్ధభిక్కు తన్నుగూర్చి తామ్రపర్ణి నదీతీర మందలి తంజాపుర వాస్తవ్యుడ నని చెప్పుకొని యున్నాడు. కాంచీపుర మందలి భట్టారాదిత్య విహారమున కీత డధ్యక్షుడు.

బుద్ధనంది, శారిబౌద్ధుడు అనువారు చోళ దేశమందలి బోధిమంగై అను గ్రామమున నుండి నట్లు తిరుజ్ఞాన సంబంధరు వీరితో సమయ వాదము చేసి జయించినట్లు పెరియ పురాణమును బట్టి తెలియుచున్నది.

వజ్రబోధి అను సన్యాసి పాండ్యమండలమునకు జెందినవాడు. నలందా విశ్వవిద్యాలయమున చాలా కాలము విద్య నభ్యసించి బుద్ధ భగవానుని జన్మస్థల మగు కపిలవస్తును సందర్శించి మరల తమిళ దేశమునకు వచ్చి మత ప్రచారము చేసినాడు. సింహళమున కేగి అచటి రాజును తృప్తి పఱచి సుమాత్రా, జావా ద్వీపములందు పర్యటించి చీనా దేశమునకు వెళ్ళినట్లు బౌద్ధ గ్రంథములు (సింహళము లోనివి) ఘోషించుచున్నవి.

వీరచోళీయకర్త బుద్ధమిత్రుడు క్రీ. శ. 11 వ శతాబ్దికి జెంది తంజావూరున, వేంగి దేశమున నివసించినవాడు.

వీరచోళీయ వ్యాకరణ వ్యాఖ్యాత పెరుం దేవనార్ బుద్ధమిత్రుని శిష్యుడే.

దీపాంకుర తేరుడు - ఇతనికి చోళీయ దీపాంకురుడని నామాంతరము. ఇంతే కాక బుద్ధప్రియ తేరుడని సింహళమున నితనికి ప్రసిద్ధి. అచ్చట ఆనంద వనరత్న అను బుద్ధభిక్కు వద్ద మతవిద్య నభ్యసించి జన్మభూమికి తిరిగి వచ్చి, కాంచీ పురమున గల బాలాదిచ్చ విహారాధికారిగా నుండి పాళీ భాషలో 104 పద్య

ములు గల 'పజ్జమధు' అను గ్రంథమును, రూపసిద్ధి యని పాళీ భాషకు వ్యాకరణమును రచించెను.

అనిరుద్ధుడు కాంచీపురమందలి మూల సోమ విహారాధిపతి. పాండ్య దేశమున జన్మించిన వాడు. అభిధమ్మార్థ సంగ్రహము, పరమార్థ వినిశ్చయము. నామరూప పరిచ్ఛేదమను గ్రంథములను రచించెను. ఈ గ్రంథములు బౌద్ధ మతమున నీనాటికి ప్రమాణములై యున్నవి. ఈ భిక్కు క్రీ. శె. 12 వ శతాబ్దికి చెందిన వాడు.

చోళ దేశమున బుద్ధమిత్రుడు, మహాకాశ్యపుడును నిరువురు బౌద్ధ సన్యాసులు వెలసి పైన పేర్కొన్న అనిరుద్ధుని నామరూప పరిచ్ఛే దాదులకు సింహళమున బహుళ వ్యాప్తిని గలిగించిరి.

కాంచీపురమున క్రీ. శె. 1245 లో నివసించి యుండిన ఆనంద తేరుడు బౌద్ధగ్రంథములను తఱచి చూచిన మనీషి. బర్మా దేశమునకు వెళ్ళి అచ్చట గల అరిమర్దన పురమున బౌద్ధ సంఘమును స్థాపించి, అర్ధ శతాబ్ది కాలముపాటు బర్మీయులకు గురువై యుండి 1245 లో నిర్యాణము జెందినట్లు 'శాసనవంశ' మను గ్రంథమును బర్మాలోని శిలాశాసనమును తెలియజేయు చున్నవి.

పదమూడవ శతాబ్దిలో తామ్రపర్ణి నదీ తీరమున ధర్మకీర్తి యను బౌద్ధ సన్యాసి బౌద్ధ ధర్మమును పునరుద్ధరింప యత్నించినట్లు, ఇతనిని గూర్చి విన్న లంకరాజు సింహళము రప్పించెనని, యితడు చోళ దేశము నందలి మఱి కొందఱు సమకాలీన బౌద్ధులను గూడ లంకకు రావించి యొక బౌద్ధ సమావేశమును జరిపెనని తెలియు చున్నది.

కవి రాజు అను బౌద్ధ మతానుయాయి యైన తమిళకవి ఆశుకవిత్వమున నిపుణుడై యుండి నట్లు కళింగత్తుపరణి వ్యాఖ్యాత వలన తెలియును.

పాతావతారమను పాళీగ్రంథమును రచించిన శారిబుద్ధుడు క్రీ. శ. 13 వ శతాబ్దమున చోళ మండలమున నుండెను ఇతడే కాక బుద్ధాదిత్యుడను కాంచీపుర వాసి యగు బౌద్ధభిక్కు జావా రాజును ప్రశంసించుచు కొన్ని గీతములను వ్రాసి యున్నాడు.

ఇట్లు తమిళ దేశమున బౌద్ధ విద్వాంసు లెందఱో వెలసి యుండిరి. ఆ కాలమున బౌద్ధ మతమునకు క్షేత్రములుగా కొన్ని స్థలములు ప్రఖ్యాతి నంది యుండినవి.

ప్రాచీన కాలమున కావేరిపూం పట్టణము [పుగార్] బౌద్ధ మతమునకు స్థానముగా నుండినట్లు రసవాహిని యనుపాళీ గ్రంథమును బట్టి, మణిమేఖల తమిళ కావ్యమును బట్టి తెలియును. తర్వాతి కాలమున నాగపట్టణము, కాంచి ప్రసిద్ధ బౌద్ధ క్షేత్రములుగా ప్రఖ్యాతి నందినవి.

పెగు దేశమునకు ప్రాచీన కాలమున హంసవతి అని పేరు. 15 వ శతాబ్దిలో అక్కడి రాజగు రామపతి రాజు పంపిన పదునొక్కరు బౌద్ధ భిక్షువులు చిత్రదూతు డను రాయబారియు క్రీ. శ. 1477 లో సింహళమునకు వెళ్ళి తిరిగి వచ్చుచుండగా తుఫాను వలన వారు పయనించు నోడ మునిగి పోయినదని, అదృష్ట వశాత్తు వారు బ్రతికి నాగపట్టణపు రేవును చేరుకొనిరని, అచ్చట చైనా రాజుచే నిర్మిత మైన గుహవంటి బౌద్ధారామమున బుద్ధుని స్తుతించిరని బర్మా దేశ మందలి కళ్యాణి నగర శిలాశాసనము వలన తెలియుచున్నది.

క్రీ. శ. 1725 నాగపట్టణమున చీనా కోవెల యని దేవా యతన మున్నట్లు Valentyn అను నతడు వ్రాసియున్నాడు. 1849లో తాను కనులార నాగపట్టణమున నొక శిథిల బౌద్ధాలయమును చూచినట్లు చెప్పి యున్నాడు. 1897లో ఈ చోట ప్రభుత్వము వారి యాజ్ఞపై నొక చర్చి లేచినది. అదే చోట నున్న యొక యిప్ప చెట్టును కొట్టివేయునపు డా చెట్టు మూలమున నైదు చిన్న బౌద్ధ విగ్రహములు దొరికినవి. వానిలో నొకదానిని క్రైస్తవ పాదిరీలు నేపియర్ (Lord Napier) గవర్నరుగా నుండి నాగపట్టణమునకు వచ్చినపుడు బహుమతిగా నొసంగిరి. ఆ విగ్రహ పీఠమున 11, 12 శతాబ్దుల నాటి తమిళ లిపిలో 'స్వస్తిశ్రీ ఆగమ పండితర్ ఉయర్ కొండ నాయకర్' అని వ్రాయబడి యున్నది. బోధివృక్షపు నీడను ధ్యాన మగ్నుడై యున్నట్లొక విగ్రహమును, రెండు చేతులను పై కెత్తి భక్తుల కభయ మిచ్చు భంగిమలో మఱియొకటియు నున్నవి.

డాక్టర్ S. కృష్ణస్వామి అయ్యంగారు బుదకోట్టమని యిప్పుడొక అగ్రహార మున్నదని పూర్వ మక్కడ బుద్ధాలయముండి యుండెడిదని చెప్పుచున్నారు. నాగపట్టణమున లభ్యమైన బౌద్ధ విగ్రహములు కొన్ని మదరాసు పురాతత్వ ప్రదర్శన శాలలో నున్నవి.

కులోత్తుంగ చోళుని Leiden Grantను బట్టి బౌద్ధులకు స్థానమైనట్లు బుద్ధకుడి అను గ్రామ మున్నట్లు పేర్కొనబడినది.

సంస్కృతమున ఉరగపుర మని ప్రసిద్ధమైన ఉరైయూరు నందు క్రీ. శ. 4వ శతాబ్దిలో ప్రసిద్ధ బౌద్ధాచార్యుడగు బౌద్ధతత్త్వతేరర్ అనునతడు జన్మించినాడు.

కాంచీపురము మతవిద్యాపీఠము. హుయన్సాంగ్ ఇచ్చట నొక అశోకుని బౌద్ధస్తూపమున్నట్లు పేర్కొని యున్నాడు. కాని మణిమేఖలలో అశోకస్తూపమును గూర్చిన ప్రశంసయే లేదు. క్రీ. శ. 2వ శతాబ్దిలో చోళరాజ్యము నేలిన కిళ్ళి వళవర్ అను చోళరాజ సోదరుడు ఇళంకిళి అనునతడు కాంచీపురమును రాజధానిగా చేసికొని తొండమండలమును పాలించెను అతడు 'పైం పూంబోదిబగ వర్కు' ఒక చైత్యమును నిర్మించినట్లు మణిమేఖల చెప్పుచున్నది. కాంచీపురమున కాగ్నేయ దిక్కున ధర్మతవన మనునొక పూదోట యుండెనని, దానిలో ఇళంగిళ్ళి యొక బుద్ధపీఠము నమర్చియుత్సవములు జరిపించాడని కూడ మణిమేఖల వలన తెలియును. ఈకావ్యమును బట్టియే కావేరి పూంపట్టణముననుండిన అరవణదానుడు తర్వాత కాంచీ నగరమున నుండి బౌద్ధమతమును బోధించెనని తెలియును. ఇప్పటికి కంచిలో అరప్పణంజేరి అనువీధి యున్నది. అరవణదాసు దిచ్చటనే పూర్వము నివసించి యుండెనని విజ్ఞుల యభిప్రాయము (రావు బహదూర్ రాఘవ అయ్యంగార్).

అయితే ఇక్కడ నున్న బుద్దేరి వీధి అనునది 'బుద్ధుల వీధి మారినరూపమే అని చెప్పియున్నారు.

మాధవి అను దేవదాసిపుత్రి మణిమేఖల బౌద్ధసన్యాసిని యైనతర్వాత యంతిమ కాలమువఱకు కాంచీపురముననే యున్నట్లు మణిమేఖల కావ్యమునుబట్టి తెలియును. 'మణి మేఖలమ్మ' గుడియని ఒక దేవాలమున్నదని దీనికిని తమిళ సారస్వతమున స్థిర ప్రతిష్ఠితురాలైన బౌద్ధభిక్కుణికిని సంబంధమున్నదేమో అని పరిశోధకు లూహించుచున్నారు.

పల్లవరాజులలో బుద్ధవర్మ అనునతడు బౌద్ధుడని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దిలో హిమశీతలుడను రాజు బౌద్ధుల నాదరించినాడని, అకలంకుడను జైనుడు కాంచీ పురమున నీ రాజు నెదుట మతవాదమున జయించి రాజును జైనుని గావించుటయే కాక యోడిపోయిన బౌద్ధుల లంకకు పంపినట్లు తెలియుచున్నది. ఏడవ శతాబ్దిలో కంచిని దర్శించిన హుయన్సాంగ్ 100 బౌద్ధమఠములు వేయి మంది బౌద్ధభిక్షువులు నున్నట్లు చెప్పి యున్నాడు. కాని బుద్ధ మఠములు సరియైన స్థితిలో లేవని చెప్పియున్నాడు.

రాజకీయ పురాతత్త్వ పరిశోధకులు కంచిలోని కామాక్షి దేవాలయము బౌద్ధుల కాలమున వారాదేవి గుడియని, తర్వాత కామాక్షి యాలయముగా మారిన దని యందురు. ఆ దేవాలయమున బుద్ధుని విగ్రహములైదాఱు కాన్పించుచున్నవి. అరవణదానుడు, దిఙ్నాగుడు, మణి మేఖల, బోధిధర్ముడు, ధర్మపాలుడు, ఆనంద తేరుడు మొదలగు ప్రసిద్ధి కెక్కిన బౌద్ధధర్మజ్ఞులిచ్చట నివసించిరి.

ఇంతేకాక తిరుప్పాదిరిప్పులియూర్‌లోను సంగమంగైకూవం అను చోళ దేశాంతర్గత స్థలములోను బౌద్ధము వెలిసి యుండినది.

పెరియ పురాణమున శాక్యర్‌తమ్ బోధిమంగై అనునూరిలో తిరుజ్ఞాన సంబంధము క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దిలో బుద్ధనంది, శారిబుద్ధుడు మొదలగు బుద్ధ తేరులను జయించినట్లున్నది.

పొనోపట్టి అను ఊరు తంజావూరి జిల్లాలో పుదుక్కోట తాలూకాలో నున్నది. ఇక్కడ వీరచోళీయ మను తమిళ వ్యాకరణమును వ్రాసిన బుద్ధమిత్రుడు నివసించుచుండెను.

నాగపట్టణము :

చోళదేశ మందలి ప్రసిద్ధ రేవు పట్టణము.

క్రీ. శ. 720 సంవత్సరమున నరసింహ బౌద్ధవర్మని కాలమున నీ నగరమున నొక బౌద్ధాలయము నిర్మితమైనట్లు తెలియుచున్నది. వర్తకమునకై చీనా దేశమునుండి వచ్చు బౌద్ధులకొఱకై చైనా దేశపు రాజు కట్టించినందున 'చీనా కోవెల' యని యిది తర్వాతి కాలమున ప్రసిద్ధమైనది. మార్కోపోలో దీనిని పేర్కొని యున్నాడు.

క్రీ. శ. 8 లేక 9 శతాబ్దులలో జీవించి యుండిన తిరుమంగైయావార్ నాగ పట్టణమందున్న అపరంజి బౌద్ధ విగ్రహమును తీసికొని వెళ్ళి విష్ణ్వాలయమునకు కైంకర్యములు చేసినట్లు తెలియుచున్నది.

ప్రసిద్ధుడగు రాజరాజచోళుని కాలమున 985-1014 శ్రీశైలేంద్ర చూడా మణి విహార మనుపేర బౌద్ధపాఠశాల నిర్మితమైనది. 'శ్రీ విజయ' అనురాజ్యమును

పాలించిన శ్రీమార విజయోత్తుంగవర్మని తండ్రి చూడామణి వర్మని పేరకట్టబడినది. రాజరాజు దీనికొఱకై యానైమంగళము మొదలగు గ్రామములను దానము చేసెను. కాని దానము చేయుటకు పూర్వమే రాజరాజచోళుడు మరణించినందున రాజేంద్ర చోళుడు దాన శాసనము వేయించినాడు. ఈ శాసనము రీడను నగరవస్తు ప్రదర్శన శాలలోనున్నది.

పాండ్య రాజ్యమునకు ప్రధాన పట్టణమైన మధురలో బౌద్ధారామ మొకటి వెలసి యుండినట్లు 'మధుర కాంచి' యను గ్రంథమున నున్నట్లు దానికి వ్యాఖ్య రచించిన నాచ్చినార్ కినియార్ తెలిపి యున్నాడు. అశోక చక్రవర్తి స్వయముగా నీ పట్టణమున నొక విహారమును నిర్మింప జేసెనని చెప్పుదురు. హూయన్సాంగ్ శిథిలావస్థలో మహేంద్రునిచే నిర్మితమైన విహారమున్నట్లు పేర్కొని యున్నాడు. తని తమిళ కావ్యములలో దీని ప్రశంస లేదు.

* * *

ఇట్లు బౌద్ధమతము రమారమి పదిహేను వందల యేండ్ల కాలమున తమిళ దేశమున వ్యాపించి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. నేడు విశ్వవిద్యాలయము లందు తమిళ దేశమందలి బౌద్ధమును గూర్చి పరిశోధనలు జరుగుచున్నవి. తత్ఫలితముగ ముందు ముందెన్నెని నూత్న విషయములు బయలుపడ వచ్చును.

శ్రీమతి ఎం. ఆదిలక్ష్మి

—o—

కేరళదేశంలో బౌద్ధమతం

దక్షిణ హిందూ దేశమున బౌద్ధమత మెప్పుడు ప్రవేశించి వ్యాప్తి నొందిన దియు నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁదగిన యాధారములు మనకు లభించుట లేదు. అట్టిచో కేరళ దేశములోనికి బౌద్ధమత మెప్పుడు వచ్చినది యని తెలిసికొనుట యసలే సాధ్యము కాదు. కాని యొకటి మాత్రము నిశ్చయము, పూర్వకాలమున తమిళ దేశమునకు, కేరళదేశమునకును జాల సన్నిహిత సంబంధ బాంధవ్యము లుండినవి. అందుచేత తమిళ దేశమున నేయుద్యమము బయలు దేరినను–అది మత విషయక మయినదికానిండు లేదా రాజకీయ విషయము కానిండు–దాని తాకిడి, దాని ప్రభావము కేరళదేశము మీఁదఁ గూడఁ దప్పకుండ నుండెడిదని చెప్పవచ్చును.

క్రీస్తునకుఁ బూర్వపు శతాబ్దులలోఁ గేరళ దేశమున బౌద్ధమత మేస్థితిలో నుండినదని తెలిసికొనుట కాకాలమునకు సంబంధించిన వాఙ్మయమే మన కాధారం. అప్పటి తమిళ కావ్యములలో నెక్కడఁగూడ బౌద్ధమత ప్రసక్తి కానరాదు. క్రీ.పూ. 4వ శతాబ్దికిఁ జెందిన 'తొల్కాప్పియము'లో నీ మతమును గూర్చిన ప్రస్తావనయే లేదు. దాని తరువాత రెండు మూఁడు శతాబ్దములకు వెలసిన 'తిరుక్కురళ్'లోఁ గూడ బౌద్ధమత ప్రశంస లేదు. కాని కొందఱు విద్వాంసులు మాత్రము 'కురళ్' లోని కొన్ని విషయములు బౌద్ధమతమునకు సంబంధించినవని చెప్పుచున్నారు. తిరువళ్లువరు బౌద్ధమతస్థుఁ డనువాదము కూడా నొకటి లేకపోలేదు. 'కురళ్' లోని 'తురవు' అను దశకములోని పది 'కురళ'లే వారా విధముగా నూహించుటకుఁ గారణము. కాని 'తురవు' (దీక్షాస్వీకరణము) అనునది యొక్క బౌద్ధమతమునకు మాత్రమే సంబంధించినదని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఇందువలన దక్షిణ హిందూదేశములోని ప్రజాజీవితమును, సంస్కృతిని రూపొందించు విధముగా బౌద్ధమత మాకాలమున కింకను ప్రబలము కాలేదనియే చెప్పవలసి యున్నది.

మఱొక సంగతి. క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దమున సింహళ దేశములోనొక పెద్ద బౌద్ధ సమావేశము జరిగినది. 'దుత్తగామణి అభయ'యను రాజుకాలముననొక 'మహా విహార' ప్రారంభోత్సవ సందర్భమున నాసమావేశ మేర్పాటు చేయఁబడి నది. దానికి వివిధ దేశముల నుండి బౌద్ధభిక్షువు లాహ్వానింపఁబడిరి. హిందూ

దేశములోని ప్రధాన బౌద్ధవిహారముల నుండి యెందఱో బౌద్ధభిక్షువు లాసమావేశమునఁ బాల్గొనిరి. కాని యాసమావేశమునకు హాజరయిన బౌద్ధుల పట్టికలో కేరళ దేశపు బౌద్ధుల పేరు లేదు. ఆనాఁటికిఁ గేరళ దేశమున బౌద్ధమత మంతగా వ్యాప్తిలో లేదనుట కిది యొక నిదర్శనము.

అయిన కేరళదేశమున బౌద్ధమత మెప్పటి నుండి యున్నది? ఎవరి మూలమున నది యా దేశములోనికిఁ బ్రవేశించినది? యనువిషయములను గూర్చి మనము విచారింపవలసి యున్నది. దక్షిణ హిందూ దేశమున బౌద్ధమతవ్యాప్తి అశోక చక్రవర్తి మూలమున జరిగినది కాదని కొందఱు విద్వాంసు లభిప్రాయ పడుచున్నారు. అతని శాసనములలో నెచ్చటను దక్షిణ హిందూదేశమున కాతఁడు బౌద్ధభిక్షువులను బంపినట్లు పేర్కొనఁబడి యుండక పోవుటయే వారట్లభిప్రాయ పడుటకుఁ గారణము. బౌద్ధమతస్థుఁడగు శీత్తలైశాత్తనార్‌చే రచింపఁబడిన 'మణిమేఖల' యను బౌద్ధ గ్రంథములోఁ గూడ నీయశోక చక్రవర్తి ప్రచార ప్రస్తావము లేకపోవుట వారియూహకు మఱొక కారణము. కాని 'మణిమేఖల' బౌద్ధ గ్రంథమే యయినను నది 'కావ్య' మగుటచే నందా ప్రస్తావముండవలసిన యవసరము లేదు.

అశోకుని రెండవ శిలాశాసనములో కేరళ దేశము పేర్కొనఁబడియే యున్నది. తామ్రపర్ణి యనఁబడు 'కేరళపుత్ర' లో నశోకుఁడు రోగులకును, పశువులకును చికిత్స చేయుటకొఱకై ప్రప్రత్యేకముగా వైద్యశాలలు నెలకొల్పినట్లా శాసనములోఁగలదు. కనుక దీనిఁబట్టి యశోకుని కాలములోనే బౌద్ధమతము కేరళ దేశమునకు వచ్చి యుండునని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అశోకునికిఁ బూర్వము కేరళ దేశములో బౌద్ధమతం లేదు సింహళదేశమునుండి కొందఱు బౌద్ధులు వచ్చి కేరళ దేశమున బౌద్ధమత ప్రచారము చేసినట్లు చెప్పుదురు. కాని యది జరిగినది యశోకునికిఁ దరువాతి కాలములోనే.

క్రీ. శ. తొలిశతాబ్దాల నాఁటికి బౌద్ధ మతము కేరళ దేశమున మిక్కిలి వ్యాప్తి నొందినది. ఆ కాలమునకుఁ జెందిన "శిలప్పదిగారము" "మణిమేఖల" యను గ్రంథముల మూలమున మనకీ విషయము తెలియవచ్చుచున్నది. వీనిలో 'మణిమేఖల' బౌద్ధ గ్రంథము. ఇందులోని ప్రతి యధ్యాయములోను బౌద్ధమత ప్రశంస కానవచ్చును. దానిఁబట్టి యా కాలములో బౌద్ధమత మత్యంతవ్యాప్తిలో నుండెడి దని యూహింప వచ్చును.

"శిలప్పదిగారము"లోని యొక సన్నివేశమును బట్టి కేరళదేశములో నానాఁడు బౌద్ధమత మెక్కువ ప్రచారములో నుండెడి దని చెప్పవచ్చును. 'వంజి' నగరమున (అది కేరళ దేశములోనిది) 'కణ్ణకి' విగ్రహప్రతిష్ఠ జరిగిన సందర్భమున సింహళ దేశమునుండి 'గజబాహు' వను రాజు వచ్చినట్లు చెప్పఁబడినది. "మహావంశ" మను బౌద్ధ గ్రంథములో "గజబాహువు" గొప్ప బౌద్ధుఁడని కలదు. బౌద్ధుఁ డయిన గజబాహువు "వంజి"లోని యుత్సవములోఁ బాల్గొనుట కేమి కారణమని యాలోచింపఁగా కణ్ణకి గాథకు సంబంధించిన "పత్నిసంప్రదాయము" బౌద్ధ సంప్రదాయమే యనియు, నందుచేతనే గజబాహువు సింహళదేశము నుండి యా యుత్సవమునకు వచ్చుట సంభవించిన దనియుఁ దెలియుచున్నది. "వంజి" నగరములో మణిమేఖల కణ్ణకిని సందర్శించినపుడు వారి కిరువురికిని మధ్య జరిగిన సంభాషణను బట్టికూడ 'కణ్ణకి' బౌద్ధ మతాభిమాని యని ఋజువగుచున్నది.

"వంజి" నగరములోని బౌద్ధచైత్యము చాలా పెద్దది. "దాని యంచు లాకాశము నంటుచున్న"వని మణిమేఖల వర్ణించినది. ఆ కాలమున నది దక్షిణ హిందూ దేశమున కంతకును పేరొందిన మహాచైత్యము. ఎందఱో బౌద్ధ భిక్షువులు తమిళ దేశములోని వివిధ ప్రాంతముల నుండి వచ్చి యా చైత్యమున నివసించుచుండిరి. కాంచీ నగరములో నొకప్పుడు గొప్ప కాటకము సంభవింపఁగా బౌద్ధభిక్షువు లక్కడినుండి వచ్చి "వంజి" నగరములోని బౌద్ధవిహారముఁజేరుకొనిరని కోవలుని తండ్రి మణిమేఖలకుఁ జెప్పును. దీనినిబట్టి యాబౌద్ధవిహార మాకాలమున చాలఁ బెద్దదిగా నుండి యుండు నని మన మూహింప వచ్చును. దురదృష్టవశాత్తు దాని శిథిలావశేషములుకూడా నేఁడు మనకు లభించుట లేదు. నేఁటి 'క్రాంగనూరు'కు సమీపమున నామహాచైత్యముండిన ప్రదేశము అక్కడక్కడ చెదరులు చెదరులుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. కాని యక్కడి త్రవ్వకములను బయటికిఁ దీసి పరిశోధనలు సలుపుట కెవరును ముందునకు వచ్చుట లేదు.

కేరళదేశమును బరిపాలించిన రాజులకు 'పెరుమాళ్' అనునది బిరుదము. ఆ దేశమును బరిపాలించిన యిరువది యైదుమంది 'పెరుమాళ్,రాజులను గూర్చియు, వారి పరిపాలనమును గూర్చియు 'కేరళోల్పతి' (కేరళోత్పత్తి) యను మలయాళ గ్రంథములోఁ బేర్కొనబఁడి యున్నది. వారిలో పళ్లిబాణ పెరుమాళ్, చేరమాన్

పెరుమాళ్ అను నిరువురు రాజులు బౌద్ధ మతమును స్వీకరించి బౌద్ధులయిన ట్లా గ్రంథములోఁ గలదు. వారిలో మొదటి రాజునకు "బౌద్ధనాయ పెరుమాళ్" అని పేరు. బౌద్ధుఁడయిన పెరుమాళ్ అని దాని యర్థము. చేరమాన్ పెరుమాళ్ కాలము నాఁటికిఁ గేరళ దేశములో బౌద్ధమతము చాలా హీనస్థితిలో నుండినది. అతని కాలమున నెందఱో బౌద్ధులు తిరిగి హిందూమతమును నవలంబించి హిందువులగుటకుఁ బ్రారంభించిరి. అట్టి స్థితిలో నారాజు తనదేశములో నానాఁడు క్షీణించుచుండిన బౌద్ధమతమును స్వీకరించె నని చెప్పుట యసంగతము. కనుక నీ విషయము చారిత్రక సత్యమయి యుండదనియు, ఇది యేదో పుక్కిటి పురాణ మనియు మనము దీనిఁ ద్రోసి వేయ వచ్చును.

తిరువాన్కూరు దక్షిణ ప్రాంతమున క్రీ. శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దముదాఁకఁ గూడా బౌద్ధమతము మంచి వ్యాప్తిలో నుండినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. అప్పటికి దక్షిణ హిందూదేశములో బౌద్ధ మతము క్షీణదశ నందుచుండినను తిరువాన్కూరు దక్షిణ ప్రాంతమున బౌద్ధమత మా నాఁడు చాలా వ్యాప్తిలో నుండినదని వరగుణుఁ డనునొక రాజు వేయించిన బౌద్ధశాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. బౌద్ధమతమునకు సంబంధించి కేరళదేశములో దొరికిన ఏకైక శాసనమది! ఈ శాసనము రెండు రాగిరేకులపై నున్నది. అందుఁ బేర్కొనఁబడిన తారీఖును బట్టి యిది క్రీ. శ. 868 కిఁ జెందినట్లు మనము నిశ్చయింప వచ్చును.

కేరళములోని మావెలిక్కర, భరణి క్కావు, పళ్లి క్కోల్ పుత్రచేన్, కరునాగపల్లి, కారుమాతి, కిలిరూర్, నిలంపెరూర్ అను ప్రదేశములలో నతిమనోహరము లయిన బుద్ధవిగ్రహములు నేఁటికిని గానవచ్చుచున్నవి. కేరళదేశములోని "శ్రీమూలవాస" మను ప్రదేశమునఁ బూర్వ మొకగొప్ప బౌద్ధవిహారముండినట్లుగా "మూషికవంశ" మను గ్రంథము తెలుపుచున్నది. అది యానాఁడు భారతదేశములోని విహారములలో నెల్లఁ బేరు పొందియుండినదని యితరాధారములవలనఁ గూడ మనకు దెలియుచున్నది. కాని యీ "శ్రీమూలవాస" మను ప్రదేశము నేఁడు కేరళ దేశములో నెక్కడ నున్నదో యింకను గుర్తింప బడలేదు.

సుప్రసిద్ధ చీనాయాత్రికుఁడు యువాన్ చాంగు తన భారత దేశయాత్రలను గూర్చి వ్రాయుచుఁ దాను దక్షిణ హిందూదేశములో ననేక బౌద్ధవిహారములను సందర్శించినట్లు వ్రాసికొనినాఁడు. కాని నేఁ డాప్రదేశములను గుర్తించుటలోఁ బండి

తులలో భేదాభిప్రాయము లేర్పడినవి. అందుఁ బేర్కొనఁ బడిన "మాలకూట" మను ప్రదేశము నేఁటి మలబారునకు సంబంధించిన దని పలువురు పండితుల యభిప్రాయము. యువాన్ చాంగు వ్రాఁతలనుబట్టి యాకాలమున కేరళదేశములో బౌద్ధమతము క్రమముగాఁ క్షీణించుచుండినదనియు, హిందూమతము క్రమముగాఁ బుంజుకొనుచు దానిస్థానము నాక్రమించిన దనియు మనమూహింపవచ్చును. "మాలకూటము" నందలి ప్రజలలో పలు మతముల వారుండినట్లు యువాన్చాంగు పేర్కొనుటయే దీనికిఁ దార్కాణము.

నేఁడు కేరళదేశమున "శాస్త" ఆరాధన విపరీతముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. "శాస్త" కేరళదేశీయులకుఁ బ్రీతిపాత్ర మయిన దైవము. అతఁడు హరిహరసుతుఁ డఁట ! సబరికుల, అచ్చేన్ కోయిల్, కులత్తు పుషా, అరియన్ కావు అను ప్రదేశము లీ "శాస్త" దైవతము వెలసిన పుణ్యక్షేత్రములు. వీనిలో సహ్యపర్వతారణ్యములనడుమ వెలసిన "సబరిమల" చాలాఁ బ్రసిద్ధి చెందినది. ప్రతి సంవత్సరమును నవంబరు నెలనుండి జనవరిదాఁక నిక్కడ జరుగు నుత్సవములకుఁ గేరళదేశములోని లక్షలాది జనమక్కడికిఁ జేరుకొందురు. ప్రపంచములోనే యే యితర పుణ్యక్షేత్రమునకును నింతపెద్ద యాత్రిక జనము రారని చెప్పుదురు. ఈ "శాస్త" పూజ బుద్ధపూజయే యనియు, నక్కడి హిందువులు బుద్ధారాధన మవలంబించి దానికే "శాస్త" ఆరాధనగాఁ బేరు పెట్టుకొనిరనియుఁ గొందఱు పండితులు విశ్వసించుచున్నారు, "శాస్త" ఆరాధనలో నహింస ప్రధాన స్థానము వహించుటయు, బుద్ధవిగ్రహ శిల్పమునకును; శాస్త దైవత విగ్రహ శిల్పమునకును బోలికలు గాన వచ్చుచుండుటయు దీనికిఁ గారణములు. కాని యీ "శాస్త" దైవతారాధనము ద్రావిడసంప్రదాయ మనియు, శాస్త ద్రవిడదైవత మనియు మఱికొందఱు పండితులు సప్రమాణముగా నిరూపించిరి. కాని మొత్తముపై నీ "శాస్త" ఆరాధన సంప్రదాయము మీఁద బౌద్ధమత ప్రభావ మంతో యింతో లేక పోలేదు. అంత మాత్రముచేత "శాస్త" బుద్ధదేవుఁడే యని చెప్పుటకు మాత్రము వీలు లేదు.

కేరళదేశములోని హిందువులలో "ఇళవు" లని యొక తెగవారు కలరు. మతాచారముల యందును, సాంఘిక సంప్రదాయముల యందును వీరికిని, నాయర్లకును జాలాఁ బోలిక లున్నవి. కాని పరంపరగా నాయర్లు శూద్రు లనియు, "ఇళవు" లంతకంటెఁ దక్కువజాతివా రనియుఁ బరిగణింపఁబడుచున్నారు.

అక్కడి సవర్ణులయిన బ్రాహ్మణులు, ఇళవులతో సహపంక్తి భోజనము చేయుట కాని, వారి నిండ్లలోనికి రానిచ్చుట కాని లేదు. అక్కడి సంఘములో వారించుమించుగా హరిజనులవలెనే చూడఁబడుదురు.

వారు సింహళ దేశము నుండి యేనాఁడో వచ్చి కేరళ దేశములో స్థిరనివాసమేర్పరచుకొనిన బౌద్ధులని చాల మంది యభిప్రాయము. వారు సింహళీయులే యనుటకుఁ బెక్కాధారములున్నవి. 'ఇళవ' అనుపదము సింహళమునకుఁ దమిళపద మయిన 'ఇళయ్'కుఁ జాల సన్నిహితముగా నున్నది. వారికే 'తియను' లని కూడఁబేరు. అది 'ద్వీపక' యను సంస్కృత పదవికార మయి యుండవచ్చును. సింహళ ద్వీప వాసు లనునర్థములో వారికి 'తియను' లను పేరు స్థిరపడి యుండవచ్చునని కొందఱభిప్రాయపడుచున్నారు. వీరి పుట్టుపూర్వోత్తరములను గూర్చి యింకను బాగుగాఁ బరిశోధనలు సాగించినచోఁ గేరళ దేశమున క్రీ. పూ. తొలి శతాబ్దములలో జరిగిన బౌద్ధమత వ్యాప్తిని గూర్చి కొంత వఱకుఁ దెలిసికొనవచ్చును. ఈ 'యిళవులు' నేఁడు హిందువులే యయినను వారి యాచారములు చాల వఱకు బౌద్ధాచారములే. తాము బౌద్ధ సంప్రదాయమునకుఁ జెందినవారమని వారభిమానముతోఁ జెప్పుకొని గర్వపడుదురు కూడ.

క్రీ. శ. ఏడవ శతాబ్ది నాఁటికే కేరళ దేశమున బౌద్ధమతము క్షీణదశలో నుండినదని యువాన్‌చాంగు తెలిపినాఁడు. మఱికొన్ని తమిళ గ్రంథములను బట్టి కూడ మన కీవిషయము యథార్థమని నిరూపితమగు చున్నది. అప్పటికి శైవ వైష్ణవ మతములు దేశములో బాగుగాఁ దల యెత్తి వీరవిహారము చేయఁ బ్రారంభించినవి. శైవనాయన్మారులును, వైష్ణవ అళ్వారులును గొప్పగా మత ప్రచారము చేసి జైనబౌద్ధములను దేశములో నడుగంటఁ జేయఁ బ్రయత్నించిరి. కాని యెట్లో పదవ శతాబ్దిదాఁక గొనయూపిరితోఁ గొట్టుకొనుచుండిన బౌద్ధ మతము దాని తరువాతఁ బూర్తిగా హిందూ మత ప్రాబల్యమునకు లొంగి పోయినది. భారత దేశము మొత్తముపై బౌద్ధ మతము క్షీణించుట కేవి కారణములో యవే కేరళదేశములోఁ గూడ బౌద్ధ మతము క్షీణించుటకుఁ గారణము లయినవని చెప్పవచ్చును. శైవవైష్ణవ భక్తుల ప్రచారముతోఁబాటు కుమారిలభట్ల, శంకరాచార్యాదులు కూడ గేరళములో

బౌద్ధమతమును రూపు మాపుటకుఁ జాలవఱకుఁ గారణ భూతు లయిరి. కేరళమున కుమారిలభట్టు పేరు కొంతకాలము మాఱు మ్రోఁగి పోయినది. అక్కడి నంబూద్రి బ్రాహ్మణులు వైదిక మతమునకుఁ బట్టుగొమ్మ లయిరి. వారందఱను గలిసి కట్టుగాఁబని చేసిబౌద్ధమతమును తమ దేశములో లేకుండఁ జేసిరి. బౌద్ధ విహారములను హిందూ దేవాలయములుగ మార్చిరి. ప్రసిద్ధి పుణ్య క్షేత్రములలోని బుద్ధ విగ్రహములను దొలఁగించిరి బౌద్ధులను సంఘములో నుండి వెలి వేసి వారి నిండ్లలోనికి రానీయకుండ, జెఱువులలో స్నానము చేయనీయకుండ, నుత్సవములలో, బాల్గొననీయకుండఁ జేయుటతో వారు తట్టుకొన లేకపోయిరి. తుదకు వారందఱును హిందూ మతమును స్వీకరింపవలసి వచ్చినది. హిందువుల నెదిరించి నిలువఁగల బలము స్తోమత యా నాఁడు బౌద్ధ మతమునకు లేక పోయినది. క్రమముగా బౌద్ధ మతము కేరళ దేశములో నడుగంటినది.

— **శ్రీ తిమ్మావజ్ఝల కోదండరామయ్య**

—o—

బౌద్ధంతో వికసించిన హిందీ

ప్రత్యక్షంగానో, పరోక్షంగానో బౌద్ధ ధర్మ ప్రభావం భారతదేశంలోనిఅన్ని భాషల సాహిత్యాల్లోనూ కనిపిస్తుంది. హిందీ భాష ప్రథమస్వరూపం మనకు బౌద్ధసాహిత్యం ద్వారానే గోచరమౌతుంది. దీని ద్వారా హిందీ సాహిత్య చరిత్ర 300 సంవత్సరాలు వెనక్కుపోయింది. 'బౌద్ధగాన్ ఓదోహా' 'థేరీగాథ' మొదలయినవి హిందీ భాషగా నిర్వచింపదగిన భాషారూపంలో లభించే ప్రప్రథమ గ్రంథాలు. తిబ్బత్‌లో ఎక్కడో మూలను పడి వున్న వీటిని పరిశోధించి, వెలికి తీసుక వచ్చి, ఈ విధంగా హిందీ భాష చరిత్రను పొడిగించి, అమూల్యమైన సేవ చేసిన శ్రేయస్సు సుప్రసిద్ధ బౌద్ధ పండితులు త్రిపిటకాచార్యులు శ్రీరాహుల్ సాంకృత్యాయన్‌గారికి దక్కుతుంది. సిద్ధుల గాథలు బౌద్ధ సన్యాసినులగాథలు ఈ గ్రంథాల్లోని ఇతివృత్తం.

ఐతే సామంతయుగంలో బ్రాహ్మణధర్మ ప్రభావంవల్ల బౌద్ధ సాహిత్యం అడుగంటిపోయింది. కొన్ని వందల యేండ్ల చరిత్ర గలిగిన ఈ యుగంలో మనకు మచ్చు కొక్క బౌద్ధ గ్రంథమయినా కానరాదు. అసలిటువంటి గ్రంథాలే రాయబడలేదో, లేక రాసినవి సద్ధర్మ విరోధుల ద్వారా నామరూపాలు లేకుండా నాశనం చేయబడ్డాయో మనమీనాడు చెప్పగలస్థితిలో లేము. ఏమన్నా కానివ్వండి, ఫలితం ఏమి జరిగిందంటే మళ్ళీ పందొమ్మిదవ శతాబ్ది అంతం వరకూ మన కొక్క బౌద్ధ గ్రంథం కూడా కానరాదు.

తరువాత వచ్చిన నవజాగరణంలో కూడా జనుల దృష్టి మొట్టమొదట పురాతన హైందవ సంస్కృతివైపే మరలింది. ప్రప్రథమంగా ప్రసిద్ధ విమర్శకుడు శ్రీరామచంద్రశుక్ల ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డ్ వ్రాసిన లాయిట్ ఆఫ్ ఆసియాను ఆధారముగా తీసుకొని 'బుద్ధ్ చరిత్' అనే కావ్యం వ్రాశాడు. తరువాత శ్రీ మైథిలీశరణ గుప్తా బుద్ధుని జీవితాంశాలనే 'యశోధరా' అనే పేరిట కావ్యంగా వ్రాశాడు. ఈ కావ్యం చాలా జనాదరణ పొందింది. మరొకాయన సిద్ధార్ అనే కావ్యం వ్రాశాడు. విడిగా చాలామంది కవులు బుద్ధుణ్ని గురించి ఖండకావ్యాలు వ్రాశారు. వాటిలో

జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'అరీకరుణకీ శాంతకఛార్' చెప్పుకోదగి యున్నది అశోకుని జీవిత విశేషాలను గురించి కుణాలుని చరిత్ర గురించి చాలామంది ఖండకావ్యాలు, చిన్నకథలు, నాటకాలూ వ్రాశారు. జయశంకర్ ప్రసాద్‌వ్రాసిన 'కళింగ విజయే' మంచి ఖండకావ్యం. ఉపగుప్త వాసవదత్తల మనోహరమైన కథను ఇతివృత్తంగా తీసుకొని చాలామంది చిన్న కథలూ, నాటికలూ వ్రాశారు. జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'అజాతశత్రు' బుద్ధుని సమకాలిక విషయాలు తెలిపే గొప్ప నాటకం. జాతక కథలు హిందీలో అనువదింపబడి అనేక ఖండాలుగా ప్రచురింపబడ్డాయి. ప్రచురణ కర్తలు హిందీ సాహిత్య సమ్మేళన్, ప్రయాగ్, త్రిపిటకాల అనువాదం కూడా జరుగుతున్నది. హిందీ భాషకు ఎంతో సేవ చేసిన బౌద్ధ భిక్షువులు శ్రీరాహుల్ సాంకృత్యాయన్, బధంత్ ఆనంద కౌసల్యాయన్, శ్రీ భిక్షుధర్మ రక్షిత్ మొదలైనవారు, ముఖ్యంగా శ్రీ రాహుల్ సాంకృత్యాయన్, ఆనంద కౌసల్యాయన్‌గారలు అనేక బౌద్ధగ్రంథాలు అనువదించి స్వయంగా రచించి హిందీ భాషకు చాలా ఉపకారం చేశారు.

ఆమ్రపాలి కథ ఇతివృత్తంగా తీసుకొని శ్రీ ఆచార్య చతురసేన్ శాస్త్రిగారు 'వైశాలికీనగరవధూ' అనే పేరు గల పెద్ద నవల ఒకటి వ్రాశారు. ఇదే ఇతివృత్తాన్ని నాటకంగా వ్రాశారు శ్రీరామకృష్ణశర్మా బేనీపురీగారు, ఈ కథ చాలా ప్రసిద్ధమైనది. చిన్నకథల రూపంలోనూ, ఖండకావ్యాల రూపంలో గూడా చాలా సార్లు ఉపయోగపడింది.

భారత ప్రభుత్వానికి అభిరుచి కలిగినందువల్ల ఇప్పుడిప్పుడు హిందీలో బౌద్ధ సాహిత్యం విరివిగా వస్తున్నది. ఇకముందు ఇంకా వృద్ధి జరుగుతుందని ఆశించవచ్చు.

—శ్రీ ఆలూరి బైరాగి.

—o—

సంస్కృతంలో బౌద్ధ గ్రంథాలు

1. సర్వాస్తివాదం :-

హీనయాన బౌద్ధులలో స్థవిరవాదుల గ్రంథాలు పాలీభాషలోరచితాలు. హీనయాన సంప్రదాయంలోని మరొకశాఖవారైన సర్వాస్తివాదులు తమ మత గ్రంథాలను సంస్కృతంలోనే రచించారు. కొన్నిటిని పాలీ నుండి సంస్కృతానికి అనువదించుకొన్నారు. ఈ సాహిత్యం చాలావరకు పూర్తిగా లుప్తమైనది. కాని కొంత మాత్రం చీనా, టిబెట్ భాషానువాదాలలో మిగిలింది. ఇటీవల మధ్య ఆసియాలో జరిపిన పరిశోధనలవల్ల మూల సంస్కృత గ్రంథాలు కొన్ని లభించాయి. ఈ సర్వాస్తి వాదులకు కూడా వినయ, సూత్ర, అభిదమ్మ పిటకాలున్నాయి. మొదటి రెండు పిటకాలు పాలీమూలానికి దగ్గరగా ఉన్నాయి. ఏడు అవాంతర భాగాలు గల అభిదమ్మ పిటకం మాత్రం పాలీ అభిదమ్మ పిటకంతో సంబంధం లేని స్వతంత్ర రచనగా కనిపిస్తుంది. దీనినిబట్టి అభిదమ్మ పిటక మంతా తర్వాత బౌద్ధంలో శాఖోపశాఖా భేదాలు ఏర్పడిన తర్వాత సృష్టింపబడిందనే అనుమానం కలుగుతున్నది.

ఇతర హీనయాన శాఖల గ్రంథాలు 'మహావస్తు' వినా పూర్తిగానశించాయి. ఈ 'మహావస్తు' మహా సాంఘిక వినయానికి పాఠాంతరమయిన 'లోకుత్తరాని'కి పీఠిక కావచ్చునని పండితులంటారు. ఈ మహా సాంఘిక వినయం చీనా భాషలో అనూదితమైంది. చీనా భాషలోని సంయుక్తాగమం (సంయుక్తనికాయం) కూడా బహుశ మహాసాంఘిక మూలం నుండి రచితమైందని పండితులు అభిప్రాయపడుతున్నారు. సత్యసిద్ధి శాస్త్రమన్నది కేవలం చీనా భాషలోని అనువాద గ్రంథం నుంచి మాత్రమే తెలుస్తున్నది.

2. మహాయాన గ్రంథాలు :-

1. మహాయానులు కూడా సిద్ధాంతరీత్యా వినయపిటకాన్ని అంగీకరించారు గనుక, బోధిసత్వ స్థితికి ప్రాధాన్యమిస్తూ కొన్ని గ్రంథాలు వ్రాయబడినవేగాని,

మొత్తంమీద వినయపిటకంపై సంస్కృత గ్రంథాలు అంతగా బయలుదేరలేదనే అనాలి. హీనయాన వినయపిటకంలోను బుద్ధుని గతజన్మకు, ప్రస్తుత జన్మకు సంబంధించిన పెక్కు కథలు, జాతకాలు, అవదానాలు ఉన్నవి. ఈ కథలను మహాయానులు చిలవలు పలవలుగా అల్లారు. ఇవి నిజానికి సూత్ర పిటకంలోవైనా మహాయానులు వీటిని వినయంలోనే చేర్చారు.

బుద్ధ జీవిత చరిత్రలు : మహావస్తువు హీనయాన సంప్రదాయానికి చెందిన బుద్ధ చరిత్ర. మహాయానానికి చెందినది లలిత విస్తరం, అశ్వఘోషుని బుద్ధ చరిత్రం. లలితవిస్తరం పెక్కు యూరోపియన్ భాషలలో అనువదించబడింది. సర్ ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డ్ వ్రాసిన 'లైట్ ఆఫ్ ఏషియా' అనే గ్రంథానికి ఇదే ఆధారం. మొదట లలితవిస్తరం హీనయానంలో ఒకశాఖవారైన సర్వాస్తివాదులది. కాని దీనిని మహాయానులు తమ సంప్రదాయానుసారంగా దిద్దుకున్నారు. అశ్వఘోషుని బుద్ధ చరితం సిద్ధాంతరీత్యానూ, సాహిత్య దృష్టితోను ఉత్తమమైంది.

(అ) జాతక కథలు, అవదాన కథలు : జాతకమాలలో బుద్ధుని 35 పూర్వ జన్మ కథలున్నాయి. అవదానశకం, అశోకావదానం మున్నగునవి అవదాన సాహిత్యానికి చెందినవి.

2, సూత్రాలు : సూత్రసారస్వతం విశేషంగా వుంది. దానిలో అవతంసక (గంధవ్యూహ) సూత్రం, సద్ధర్మ పుండరీకసూత్రం, సుఖావతీ వ్యూహం చాలా ముఖ్యమయినవి.

శాక్యముని అవతంసక సూత్రాన్నే మొదట ఉపదేశించాడని మహామునుల విశ్వాసం. ఈ సూత్రం కొంత భూలోకంలో, కొంత దేవలోకంలో ఉపదిష్టమైందట. ఇది పూర్తిగా తాత్విక విషయాలనూ, సంపూర్ణ బుద్ధుని త్రికాయ, దశకాయ బుద్ధుని బోధిసత్త్వుల మహత్వాన్ని, ధర్మధాతువు మున్నగువాటిని వివరిస్తుంది.

సద్ధర్మ పుండరీక సూత్రం బుద్ధుని అంతిమోపదేశమట. ఇది మహాయాన బౌద్ధమత సారాంశం. ఇది అవతంసక సూత్రం కన్నా ప్రాచీనం కావచ్చు. ఇది అంతగా తత్వవిషయభరితం కాదు. కాని భక్తిరసభరితం. శాక్యముని శాశ్వతపిత.

ఈ త్రిలోకాలనే నిప్పంటుకొన్న ఇంట్లో బాధపడుతున్న తన సంతానాన్ని రక్షించ డానికి యత్నిస్తాడు. నిజానికి అతనికెప్పుడు జరామరణాలు లేవు. కాని ఈ మానవ జాతి సముద్ధరణ నిమిత్తం అలా లౌకిక దృష్టికి పుట్టినట్టు కనిపిస్తాడు.

సుఖావతీ వ్యూహంలో అమితాభబుద్ధుని మహిమలు వర్ణితాలు.

ఇతర సూత్రగంథాలలో చాలా ముఖ్యమయినవి ప్రజ్ఞాపారమితసూత్రం. సురంగమసూత్రం, విమలకీర్తి నిర్దేశసూత్రం, లంకావతారసంధి నిర్మోచనసూత్రం, సువర్ణప్రతీహార సూత్రం, ప్రజ్ఞాపారమితసూత్రం మాధ్యమికుల శూన్యవాదం తెలి పేవి, సురంగమసూత్రం, విమలకీర్తినిర్దేశ సూత్రం అర్వాచీన మాధ్యమికవాద గ్రంధాలు కడపటిది యోగాచార్య సంప్రదాయానికి చెందినది.

3. అభిధర్మసూత్రం : దీనిలో సంస్కృత మహాయాన సారస్వతాన్ని రెండు శాఖలుగా విభజించవచ్చు. (1) మాధ్యమికశాఖలు, (2) యోగాచార్య శాఖలు.

(అ) నాగార్జునుడు, ఆర్యదేవుడు, ఆయన శిష్యులు రచించినవి వీటిలో ముఖ్యమయినవి.

1. ప్రజ్ఞాపారమితా సూత్రశాస్త్రం— నాగార్జునుడు.
2. ద్వాదశనికాయశాస్త్రం–నాగార్జునుడు.
3. మాధ్యమిక శాస్త్రం–నాగార్జునుడు.
4. శతశాస్త్రం – ఆర్యదేవుడు.
5. బోధికార్యావతారం — శాంతిదేవుడు.

(ఆ) యోగాచార్య సంప్రదాయ గ్రంథాలన్నీ చాలా వరకు అసంగ వసు బంధువులనే సోదరులు వ్రాసినవి. ఈ సంప్రదాయానికి మూలపురుషుడు బోధి సత్వమైత్రేయుడని గూడా చెప్పుకొనడం కద్దు. ఈ మైత్రేయుని స్వరూపం కూడా అనుమానాస్పదం. మైత్రేయుడు తుషితస్వర్గంలో వుంటూ సత్యధర్మ ప్రవర్తన కోసం భారతావనిలో అవతరించాడని యోగాచార్యధర్మశాస్త్రం పేర్కొంటుంది. మైత్రేయుడు అసంగుడు తన సిద్ధాంతానికి అనుగుణంగా కల్పించిన వ్యక్తేనని కొందరంటారు. ఇతడు కూడా బోధిసత్వులలో ఒక్కడైన చరిత్రాత్మక వ్యక్తి

అని మరికొందరి వాదం. అసంగుడే యోగాచార్య సంప్రదాయానికి ప్రధాన ప్రవ ర్తకుడనాలి. ఇతని తమ్ముడు మొదట సర్వాస్తివాది సంప్రదాయం వాడు. అప్పుడు అభిధర్మకోశమనే ఉద్గ్రంథం వ్రాశాడు. తర్వాత అసంగుని ద్వారా యోగాచార్య మహాయాన కూటంలో చేరి పెక్కు తత్త్వగ్రంథాలు రచించాడు.

ఈ శాఖలో ముఖ్యమైన గ్రంథాలివి :–

1. యోగాచార్య భూమిశాస్త్రం – మైత్రేయుడు.
2. ప్రకరణార్యవాచాశాస్త్రం –అసంగుడు.
3. సూత్రాలంకార టీక -అసంగుడు.
4. మహాయాన సంపరిగ్రహశాస్త్రం – అసంగుడు.
5. దశభూమికాశాస్త్రం –వసుబంధు
6. ఆలంబన ప్రత్యయధ్యాన శాస్త్రం – జినదేవుడు.
7. విద్యామాత్రసిద్ధిశాస్త్రం – వసుబంధు.
8. మహాయాన అభిధర్మ సంగీతి శాస్త్రం – అసంగుడు.

అటు తర్వాత బౌద్ధతార్కికులు బయలుదేరారు. వీరిలో మొదటివాడు దిజ్ఞాగాచార్యుడు. మరొక ప్రముఖుడు ధర్మకీర్తి. వీరు సంస్కృతంలో రచిం చారు. మూల గ్రంథాలు లుప్తమయిపోయాయి. కాని చీనా భాషలో అనువదించ బడిన ఈ గ్రంథాలలో రెండు, టిబెట్టు భాషలో అనువదించబడిన వాటిలో కొన్ని మిగిలాయి.

—o—

అంతేవాసి ఆనందుడు

బుద్ధభగవానులవారి శిష్యసముదాయంలో వారి తరువాత అందరికన్నా గొప్ప వ్యక్తిత్వం ధర్మసేనాపతి ఐనసారిపుత్రుని దన్నమాట నిర్వివాదాంశమే. కాని మానవ సహజగుణాలే గీటురాయిగా చూచుకున్నట్లయితే ధర్మభాండాగారికుడైన ఆనందుని వ్యక్తిత్వం కూడా ఎవరికీ తీసిపోదు.

ఆనందుడు బోధిసత్వుని వెంట తుషితలోకంలో ఉండేవా డని బౌద్ధగాథలు చెబుతున్నవి. అక్కడి నుంచి చ్యుతు డై ఆయన అమృతోదనుడనే శాక్యునింట జన్మించినాడు. ఆయన జన్మించడంవల్ల చుట్టాలూ, పక్కాలూ, ఇరుగు పొరుగు వారూ అంతా ఆనందించారు. అందువల్లనే ఆయనకు ఆనందు డనే పేరు వచ్చింది.

సిద్ధారగౌతముడు గృహం త్యజించి, బుద్ధత్వ లాభ మందిన తరువాత, మొదటిసారిగా కపిల వస్తునగరానికి తిరిగి వచ్చినపుడు, తదితర శాక్య రాజకుమారు లంతా వారి వద్ద ప్ర వ్రజ్యా గ్రహణం చేస్తున్నారు. అపుడే భద్దియుడు మొదలైన శాక్యకుమారుల తోడుగా ఆనందుడు కూడా ప్రవ్రజించాడు.

ఆనందుని గురించి ఇంకా వ్రాసి ఉంది...

బుద్ధత్వం లాభించిన తరువాత ఇరవై సంవత్సరాల వరకూ బుద్ధభగవానులకు ప్రత్యేకమైన ఉపస్థాపకుడు— అంటే ప్రైవేట్ సెక్రటరీ ఉండేవాడు కాడు. ఒకప్పుడు నాగసమాలుడు, మరొకప్పుడు ఇతర భిక్షువులు, భగవానుల పాత్ర చీవరాదులు వెంట గొని వచ్చేవారు.

ఇలా ఉండగా ఒకరోజున అనాథ పిండకుని జేతవనపు గంధకుటీ ప్రాంగణంలో పరచి ఉన్న ఉత్తమబుద్ధాసనముపై ఉపవిష్టుడై ఉన్న తథాగతుడు భిక్షువుల నుద్దేశించి ఇలా అన్నాడు. 'భిక్షువులారా! బుద్ధుడ నైన నేనిప్పుడు ఏభైఆరు సంవత్సరాల వయస్సు గలవాడనైనాను. కొంతమంది భిక్షువులు ఈ మార్గాన్ననుసరించి రండి అంటే మరో మార్గాన పోతారు. మరి కొంతమంది నా పాత్ర చీవరాదులు నేల మీదనే పెట్టి వేస్తున్నారు. అందువల్ల నాకు పరిచర్యలు చేయటానికి ఎల్లపుడూ వెంట ఉండే ఒక భిక్షువు కావాలి.'

ఈ పలుకులు విని భిక్షువులకు చాలా ఖేదం కలిగింది. అప్పుడు ఆయుష్మంతుడైన సారిపుత్రుడు లేచి భగవానులకు నమస్కరించి— 'భంతే... నేను సేవ చేస్తాను. అనుజ్ఞ ఇవ్వండి' అని విన్నవించాడు.

భగవానులన్నారు 'లేదు, సారిపుత్రా! నీవు పయనిస్తున్న దిక్కున బుద్ధులతో నిమిత్తముండదు. నీ ధర్మోపదేశము బుద్ధుల ధర్మోపదేశమునకు సమానమైనదే. అందువల్ల నిన్ను పరిచారకునిగా చేసుకోవటం ప్రయోజనకరం కాదు...' అని.

అంతట మహామౌద్గల్యాయనుడు మొదలైన ముఖ్యశిష్యులందరూ సేవా భాగ్యం కొరకు ప్రార్థించారు. కాని భగవానులవా రంగీకరించ లేదు. స్థవిరుడైన ఆనందుడు మట్టుకు మెదలకుండా కూచున్నాడు. అంతట ఇతర భిక్షువులు అతని ఆనందా'లే. యశస్సంపన్నులైన భగవానులను ఉపస్థాపకపదవి నివ్వమని యోచించు' అని ప్రోత్సహించారు. 'ఆయుష్మంతులారా! అడిగి పుచ్చుకొన్న పదవికి ఏపాటి విలువ ఉంటుంది? భగవానులు నన్నెరుగనివారు కారు. వారి కిష్టమైతే, వారే స్వయంగా ఆనందా! నీవే నాకు పరిచర్యలు చేయుమని ఆజ్ఞాపించగలరు' అన్నాడు ఆనందుడు. భగవానులవారు ఇదంతా విని 'భిక్షువులారా! ఆనందుని మీరు ప్రేరేపించకండి. ఆనందుడు స్వయంగా అన్నీ తెలుసుకొని ముందువెనకలాలోచించి ఉపస్థాపక పదవి నంగీకరిస్తాడు' అన్నారు. అంతట భిక్షువులు 'ఇక తే ఆనందా! యశస్సంపన్నులైన భగవానులను ఉపస్థాపకపదవి నడుగు' అన్నారు.

స్థవిరుడైన ఆనందుడు ఉపస్థాపక పదవి నంగీకరించేముందు ఎనిమిది షరతులు పెట్టాడు. వాటిలో మొదటి నాలుగింటిని 'ప్రతిక్షేపా' లంటారు. చివరి నాలుగింటిని 'అయాచన' లంటారు. మొదటి నాలుగు షరతులకు సారాంశ మిది. 'భగవానుల కెక్కడైనా మంచి చీవరం లభించినట్లయితే అది వారు నా కివ్వగూడదు. మంచి భోజనం లభించినట్లయితే అది నాకు పెట్ట కూడదు. తన గంధకుటిలో నన్ను తనతోబాటు ఉండ నివ్వకూడదు. ఎవరైనా ఆహ్వానించినప్పుడు నన్ను తనవెంట పెట్టుకుని వెళ్ల కూడదు. ఈ నాలుగు షరతులకూ వప్పుకొన్న ట్లయితే నేను భగవానులకు పరిచర్య చేయటానికి అంగీకరిస్తాను' అన్నాడు ఆనందుడు.

'పైన చెప్పిన నాలుగింటిలోనూ నీ కెలాంటి లాభాలు కనిపించాయి, ఆనందా!' అని భగవానులు అడిగారు.

'భంతే! పైన చెప్పిన షరతు పెట్టక పోతే ఆనందుడు ఆ నాలుగింటి ప్రలోభమువల్లనే తథాగతుని పరిచర్య కంగీకరించా దని ఎవ్వరైనా అనవచ్చు.'

చివరి నాలుగు అయాచనలు ఇవి......

"భగవానులవారి పక్షాన నే నేదైనా ఆహ్వానాన్ని అంగీకరించిన ట్లయితే వారు కూడా అంగీకరించిన ట్లవుతుంది. 2. ఇతర జనపదాల నుంచి, ప్రదేశాలనుంచీ దర్శనార్థులు వచ్చినపుడు వారికి భగవానుల దర్శనం చేయించే అధికారం నా కుంటుంది. 3. అవసర మైనప్పుడల్లా భగవానులను సమీపించే హక్కు నా కుంటుంది. 4. నేను లేనప్పుడు భగవానుల వా రేదైనా ధర్మోపదేశం చేసినట్ల యితే తరువాత నాకూ్కడా ఆ ఉపదేశం వినిపించవలసి ఉంటుంది."

భగవానులు ఆనందుని ఎనిమిది షరతులనూ అంగీకరించారు. తరువాత ఆయన పరినిర్వాణం వరకున్నూ ఆనందుడు నీడలా వెన్నంటి పరిచర్య చేస్తూనే ఉన్నాడు. ఆయన భగవానుల కెంత దగ్గరగా ఉండేవాడో, ఎంత శ్రమపడే వాడో, ఎంత నమ్మకంగా జాగరూకుడై మెలిగేవాడో, పాళీవాఙ్మయంలో నిండి ఉన్న తత్సంబంధ మైన కథలు చదివితే తెలుస్తుంది.

ఒకప్పుడు బుద్ధభగవానులు శాక్యదేశపు కపిలవస్తు నగరంలో న్యగ్రోధా రామంలో విహారం చేస్తున్నారు. అప్పుడు మహాప్రజాపతి గౌతమి నూతన వస్త్రా లొక జత తీసుకొని భగవానుల వారున్న చోటికి వచ్చి ప్రణమించి ఒక ప్రక్కను కూర్చున్నది. ఈ విధంగా ఆసీనురాలైన మహా ప్రజాపతి గౌతమి భగవానులతో ఇలా అన్నది. "భంతే! నా చేతులతో వడికిన, నాచేతులతో నేసిన ఈక్రొత్త బట్టల జత భగవానులవారికి సమర్పిస్తున్నాను. భంతే! భగవాను లనుగ్రహించి వీటిని స్వీకరించాలి."

అంతట భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమితో ఇలా అన్నారు. గౌతమీ! వీటిని సంఘాని కివ్వు. సంఘాని కిస్తే నన్ను కూడా గౌరవించినట్లు అవుతుంది." సంఘాన్ని కూడా గౌరవించినట్లు అవుతుంది." రెండవసారి మూడవసారి కూడా మహాప్రజాపతి గౌతమి బలవంతం చేసింది. కాని ప్రతిసారీ భగవానులు అదే సమా ధాన మిచ్చారు.

అప్పుడు ఆనందుడు కూడా బలవంతం చేశాడు. భంతే! భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమి సమర్పించిన బట్టలజతను స్వీకరించాలి. భంతే! భగవానుల వారి మేనత్తగారైన మహాప్రజాపతి గౌతమి వారికి చేసిన మేలు చెప్పనలవి కాదు. జనని గతించిన తరువాత భగవానుల వారికి చాలా మేలు చేశారు. వారివల్లనే మహా ప్రజాపతి గౌతమి బుద్ధ, ధర్మ సంఘాల శరణము పొందినది. భంతే! భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమి సమర్పించిన క్రొత్తబట్టల జతను స్వీకరించాలి.

"ఆనందా! నీవు చెప్పినది నిజమే. కాని నేను ఎట్టి పరిస్థితులలోనూ సంఘాని కిచ్చిన దానంకన్నా, వ్యక్తి కిచ్చినదానం గొప్ప దని ఎంచలేను. వ్యక్తి కిచ్చిన దానంకన్నా సంఘాని కిచ్చిన దానం వల్లనే ఎక్కువ సత్ఫలితాలు కలుగుతాయి" అన్నారు భగవానులు.

ఈ సందర్భంలో ఆనందుడు భగవానుల వారిని మహాప్రజాపతి గౌతమి ఇచ్చిన దానం స్వీకరించటానికి ఒప్పించలేక పోయాడు. కాని మునుముందు ఈ మహాప్రజాపతి గౌతమినే నిమిత్తమాత్రురాలినిగా చేసి బౌద్ధ సంఘపు చరిత్రపైనే చెరుపరాని చిహ్నం వదిలిపోయి నటువంటి ఒక మహానిర్ణయానికి అంగీకరించేటట్లు భగవానులవారిని ఒప్పించ గలిగాడు. వినండి.

ఆ రోజుల్లో భగవానులవారు శాక్యదేశపు కపిలవస్తునగరంలో న్యగ్రోధా రామంలో విహారం చేస్తున్నారు. అప్పుడు మహాప్రజాపతి గౌతమి భగవానులవా రున్నచోటికి వచ్చి, ప్రణమించి అన్నది.

భంతే! తథాగతుని ధర్మ వినయంలో స్త్రీలకు కూడా స్థానం లభిస్తే బాగుంటుంది' అని.

ఈ విషయమై మహాప్రజాతి గౌతమి మాటిమాటికి బలవంతం చేసినా భగ వానుల వారంగీంకరించ లేదు.

అప్పుడు మహాప్రజాపతి గౌతమి చాలా మంది ఆడవారిని వెంట బెట్టుకొని, ఆనందుణ్ణి తమ పక్షాన వాదించటానికి తోడు తీసుకొని భగవానుల వారివద్దకు వెళ్ళింది. ఆనందుడు హార్దికావేగాన్ని, తర్కాన్నీ ఆధారం చేసుకొని వాదించాడు. అప్పుడు భగవానులవారు భిక్షురాండ్రకొరకు కొన్ని ప్రత్యేక ప్రతిబంధాలు నియ మించారు. భవిష్యద్ భిక్షుణీ సంఘం తరఫున మహాప్రజాపతి గౌతమి ఆ ఎని మిది ప్రతిబంధాలను స్వీకరించింది.

ఆనందుడు లేకపోతే బహుశా భిక్షుణీ సంఘం స్థాపించబడి ఉండేది కాదు. అందువల్లనే మేలు మరువని భిక్షుణీ సంఘం జేత వనంలో నున్న ఆనందబోధికి సర్వదా విశేషంగా పూజలూ, అర్చనలూ చేస్తూ వస్తున్నది.

నేడు బుద్ధదేశా లన్నిటిలోను భిక్షువుల చీవరాలు ఏ ప్రకారంగా ఉన్నాయో దానిని మొదటిసారి వాడుకలోకి తెచ్చినది కూడా ఆనందుడే.

ఆ రోజుల్లో భిక్షువులు మామూలు దుప్పటుల వంటివే రంగులు వేసిన వస్త్రాలు ధరించేవారు. ఒకప్పుడు భగవానులు రాజగృహంలో సంచారం

చేస్తూ చేస్తూ దక్షిణాగిరి చేరుకొన్నారు. అక్కడ భగవానులు రాజగృహంలో దేశపు చేలూ, మడుళ్లూ చూచారు. గట్టులు చూచారు చేలమూలల కలయిక చూచారు. చూచి ఆయుష్మంతు డైన ఆనందునితో ఇలా అన్నారు. 'మగధదేశపు చేలు చూచావా? ఇలాంటి చీవరాలు నిర్మించగలవా?

అంతట ఆనందుడు సరిగ్గా అలాంటివే చీవరాలు నిర్మించి చూపగా భగవానులు భిక్షువులను చూచి ఇలాఅన్నారు. 'భిక్షువులారా! ఆనందుడు పండితుడు. భిక్షువులారా! ఆనందుడు మహాప్రాజ్ఞుడు. నేను క్లుప్తంగా చెప్పిన దానిని ఈతడు విస్తారంగా అర్థం చేసుకొన్నాడు.'

భగవానులకు ౫౫ సంవత్సరాల వయసు వచ్చిన తరువాత ఆనందుడు వారికి ప్రత్యేక పరిచారకు డయ్యాడని ముందే తెలుసుకొన్నాం. ఇక ఈ ముందు సన్నివేశం చూడండి, ఎంత సహజంగా ఉందో!

అప్పుడు భగవానులవారు శ్రావస్తి నగరంలో విహారం చేస్తున్నారు. ఒక రోజున భగవానులు అపరాహ్ణం వేళ ధ్యానం ముగించి, లేచి విహారం వెనుకవైపున ఎండలో కూచున్నారు. అప్పుడు ఆయుష్మంతు డైన ఆనందుడు భగవానులవారున్న చోటికి వచ్చాడు. వచ్చి, కూర్చొని, భగవానుల శరీరాన్ని నిమురుతూ ఇలా అన్నాడు.

'భంతే! మహాశ్చర్యం. భంతే! మహాద్భుతం. భగవానులవారి చర్మపు రంగు పూర్వంవలె ఉజ్జ్వలంగా లేదు. ముడుతలు పడినది. శరీరం ముందుకు వంగి పోయినది.'

అప్పుడు భగవాను అన్నారు—'ఔను' ఆనందా! ఇది ఇలాగే జరుగుతుంది. యౌవనంలో వృద్ధాప్యం నిహిత మై ఉన్నది. ఆరోగ్యంలో రోగం నిహితమై ఉన్నది. జీవితంలో మృత్యువు నిహితమై ఉన్నది.

... ...

భగవానుల · అంత్యకాలం వరకూ ఆయన వెంట నున్నవాడు ఆనందు డొక్కడే నని తెలుస్తున్నది. భగవానులు నడుస్తూ నడుస్తూ హిరణ్యావతి ఒడ్డున నున్న మల్లుల శాలవనంలో చేరుకొన్న తరువాత వారు ఆనందుణ్ణి ఇలా ఆదేశించారు.

'ఆనందా! ఈ రెండు శాలవృక్షాల మధ్య నా కొక శయ్య సిద్ధపరచి పెట్టు. చాలా అలసి పోయాను. విశ్రమిస్తాను.'

'అలాగే భంతే!' అని ఆనందుడు శయ్యపరచాడు.

ఉత్తరంవైపు శిరస్సు నుంచి, కుడిప్రక్కకు తిరిగి, చరమశయ్యపై పరున్న భగవానులన్నారు.

'ఆనందా! నాలుగు చెరగులనుంచీ శ్రద్ధ గలిగిన జనులు లుంబినీ, బుద్ధగయ, సారనాథ్, కుసీ నగరాదుల దర్శనార్థం వస్తారు. అలా వచ్చినవారు ప్రపంచం క్షణిక మని గ్రహించి వైరాగ్యం పొందుతారు.' ఇది విని, ఏ మహావృక్షపు చల్లని నీడలో తాను ఇంతవరకూ విశ్రమిస్తున్నాడో అది మరికొంతసేపటిలో నామావశిష్టమై పోతుందని ఆనందుడు గ్రహించాడు. అతడు ఏడ్వసాగాడు. అప్పుడు భగవానులవా రిలా ఓదార్చారు.

'ఆనందా! ఈ శోక మెందుకు? ప్రియమైన వస్తువు లన్నీ నాశనం చెందక తప్ప దని నేనిదివరకే చెప్పలేదా? వియోగం అనివార్యం. ఆనందా! ప్రియజనుల వియోగమే సంభవించకుండా ఉండట మనేది ఎప్పటి కైనా జరుగుతుందా? ఆనందా! నీవు దీర్ఘ కాలాన్నించీ త్రికరణశుద్ధిగా తథాగతునికి సేవ చేసి అపారమైన పుణ్యం సంపాదించావు. ఇకనుంచి ఆనందా! రాగద్వేషాలనుంచీ, మోహపాశాన్నుంచీ ముక్తి చెందే ప్రయత్నాలు చెయ్యి.'

కాలం సమీపించింది. భగవానులవారన్నారు. 'భిక్షువులారా! నేను పోయిన తరువాత మన కిక శాస్త ఎవ్వరూ లేరని మీరు భావింపవచ్చు. అలా ఎన్నటికీ అనుకోవద్దు. నేను ఉపదేశించిన ధర్మాలనే మీరు మీ శాస్తగా, మార్గప్రదర్శకునిగా భావించండి. కనుక నో భిక్షువులారా! ప్రపంచంలోని వస్తువులన్నీ నిర్మిత మైనవే, అందువల్లనే ఇవి చెడిపోవటం, నాశనం కావటం తప్పదు. మీరు మీ లక్ష్యాన్ని సాధించటంలో ప్రమత్తులు కాబోకండి'. ఇవే తథాగతుని కడపటి మాటలు.

అంతట ఆ జగజ్జ్యోతి శాశ్వతంగా ఆరిపోయింది. తథాగతులు మహాపరినిర్వాణ మొందారు.

—శ్రీభదంత ఆనంద కౌసల్యాయన

—o—

పాలీ భాషా వాఙ్మయాలు

ప్రాచీనార్యులు హిందూదేశమునకు వచ్చి స్థిరపడిన తరువాత వారి భాష యొక్క పరిణామచరిత్రను పరిశీలించినచో దానిని మూడు యుగములుగ విభజింప వచ్చునని తెలియుచున్నది. మొదటిది ప్రాచీనార్య భాషా యుగము. రెండవది మధ్యార్య భాషా యుగము, మూడవది ఆధునికార్యభాషాయుగము అని పేర్కొన వచ్చును. ఈ యుగభేదములు ఆర్య భాషలో కాలక్రమమున ధ్వని సంప్రదాయ ములలోను, వ్యాకరణ రీతులలోను గలిగిన మార్పులను బట్టి యేర్పడుచున్నవి. మొదటి యుగమునకు సంస్కృతము, రెండవయుగమునకు ప్రాకృతములు, మూడవ యుగమునకు ఆధునికార్యభాష లగు హిందీ, బెంగాలీ, మరాఠీ, గుజరాతి మొదలగు భాషలు నిదర్శనములు. పాలీ వీటిలో మధ్యయుగమునకు చెందిన ఒక ప్రాకృతభాషాభేదము.

హింద్వార్యు లీ దేశమునకు వచ్చినప్పుడు వారు ఋగ్వేదమునకు మూల మైన వైదిక సంస్కృతమును వ్యవహరించుచుండెడివారు. ఆనాటికే వారి భాషలో కొన్ని అవాంతర భేదము లేర్పడి యుండెనని ఆధునిక విమర్శకుల యభి ప్రాయము. ఋగ్వేదభాష కొంత పరిణామమును పొంది లౌకిక సంస్కృత ముగా నేర్పడినది. పాణిని కాత్యాయన పతంజలు లీ భాషకు లక్షణ మేర్పరచిన తరువాత కొంత కాలమున కిది గ్రాంథిక భాషగా స్థిరపడి పోయెను. ఇతర వైదిక మాండలిక భాషలు సంస్కృతముకంటె విశేషతర పరిణామమునకు లోనై ప్రాకృత భాషలుగా మారినవి. లౌకిక సంస్కృతము ప్రాచీనార్యభాషావస్థయందే యుండగా ప్రాకృతభాషలు మధ్యార్యభాషావస్థకు చెందుచున్నవి.

ప్రాచీనార్యభాషలు మధ్యార్యభాషలుగ మారుటలో అనార్యభాషాసంపర్కము కూడా ఎక్కువ పని చేసిన దనుటకు సందేహము లేదు. ఆర్యులు హిందూదేశ వాయవ్యదిశ నుండి తూర్పువైపునకు వ్యాపించినకొలది అనార్య జనులతో సంపర్క మెక్కు వగుచు వచ్చెను. బుద్ధునకు వంద, రెండువందల సంవత్సరములకు పూర్వమే వ్రాత్యులని పిలువబడిన అవైదికార్యుల భాషలో ప్రాకృతభాషా సంప్రదా యములు హెచ్చుగా కనబడజొచ్చినవి. ప్రాకృతభాషారూపములు యజురథర్వ వేదములలోను బ్రాహ్మణములలోను అక్కడక్కడ కనబడుచున్నవి. రేఫముతో కూడిన శబ్దములందు మూర్ధన్యీకరణము ప్రాకృతములో సహజము : సం. గ్రంథి— ప్రా. గంఠి; సం. వృద్ధ— ప్రా. వుడ్డ; సం. వృద్ధి—ప్రా. వడ్ఢి.

ప్రాచీనార్యభాషలోను ఇట్టి మార్పుతో కూడినరూపములు గలవు : వికట ∠ వికృత; దండ < * దంద్ర (పోల్చి చూడుు. గ్రీకు డెంద్రోన్); √ పఠ్ < √ ప్రథ్, సంయుక్త హల్లుల సమీకరణము ప్రాకృతభాషా ప్రధాన లక్షణములలో నొకటి. ప్రాచీనకాలములో నీ ధ్వనిపరిణామమున కుదాహరణముగా మ్లేచ్ఛ (< *మ్లైచ్ఛ) మొదలగు రూపములు కలవు. బ్రాహ్మణముల కాలము నాటికి వ్రాత్యులను వారు మగధదేశమున విస్తారముగా నుండిరి. ప్రాచ్యదేశపు జనుల యుచ్చారణ పరి పాటిని గురించి తాండ్య బ్రాహ్మణ మిట్లు చెప్పుచున్నది. 'అదురుక్తవాక్యం దురుక్త మాహుః ...అదీక్షితా దీక్షిత వాచం వదన్తి.' వీరి భాషతో పోల్చి చూచినప్పుడు ఉత్తర (వాయవ్య) దిశ నున్నవారి భాష ఎక్కువ పరిశుద్ధమైనదిగా తలంపబడు చుండెడిది 'తస్మాద్ ఉదీచ్యాందిశి ప్రజ్ఞాతతరా వాగుద్యత, ఉదంచ ఉ ఏవ యంతి. వాచం శిక్షితుం యో వాతత ఆగచ్ఛతి, తస్య వా శుశ్రూషంత ఇతి' (కౌశీతకీ బ్రాహ్మణము). ఇట్లు వైదికమాండలిక భాషలలో కాలక్రమమున స్వత స్సిద్ధముగను అనార్యభాషా సంపర్కమువలనను గలిగిన మార్పుల మూలముగా ప్రాకృతభాష లేర్పడినవి. ప్రాకృతభాషా సంప్రదాయములు చాలావరకు ద్రావిడ భాషా సహజలక్షణములతో సరిపోవుచుండుట మనము గమనింపదగి యున్నది.

అశోకుని శిలాశాసనములందలి భాష, హీనయాన బౌద్ధమత గ్రంథముల లోని పాలిభాష ప్రాకృతభాషలలో మిక్కిలి ప్రాచీనములైనవి. ఇందు అజ్మధ్యస్థము లైన పరుషము లింకను సరళములు కాలేదు, తరువాతి ప్రాకృతములలో పద మధ్యమం దున్న పరుషవర్ణములు నాదత్వమును బొందుటయే గాక కొంతకాల మునకు పూర్తిగ లోపించెను. పాలీభాష క్రీస్తు పూర్వము సుమారు 5 శతాబ్దములు వ్యవహారములో నుండె నని తలంపబడుచున్నది. బుద్ధుడు సామాన్యజనమున కందుబాటులో నున్న యీ వ్యావహారికభాషలోనే స్వమతమును బోధించెను. ప్రాచీన దక్షిణ బౌద్ధమత గ్రంథములయం దీ భాషకు మాగధి యనుపేరు కాన వచ్చుచున్నది.

పాలీ శబ్దమునకు పంక్తి యని యర్థము. దక్షిణమందుండు బౌద్ధులు తమ పవిత్ర మత గ్రంథములకు పాలీ యని పేరిడిరి. ఈ సంజ్ఞ మొదట వారి వేదము లకే వర్తించి కొంతకాలమునకు తరువాత వ్యాఖ్యానగ్రంథములకు కూడా వ్యాపిం చెను. ఇప్పుడు భాషాపరముగా వాడబడుచున్నది.

ప్రాచీనార్యభాష నుండి పాలీ ఎట్టి మార్పులను పొంది రూపొందినదో ఈ క్రింద తెలుపబడిన లక్షణములను బట్టి గ్రహింపవచ్చును.

అచ్చులు :

1. ప్రాచీనార్యభాషలోని ఋకారము, ఐ, ఔలు ఇందు లోపించినవి. ఋ

సాధారణముగ అకారముగ (కొన్ని పదములలో ఇ ఉ లు గను) మారినది. ఈ మార్పు తరువాత ప్రాకృతములలోవలె పదమధ్యమందే గాక పదాదిని కూడ గానగును సంస్కృత ఋష శబ్దము పాలీలో అచ్ఛ అయినది. వృక వక అయినది.

2. ఐ, ఔలు, అయ, అవలు కూడ ఏ ఓ లుగా మారినవి. సం. జయతీ పా. జేతి; సం. త్రయదశ – పా. తేరస.

3. సంయుక్తా క్షరములు, ద్విత్వాక్షరములు, అనుస్వారము, వీటికి ముందున్న దీర్ఘాచ్చులు హ్రస్వత్వమును పొందినవి. సం. కాంతామ్ – పా. కంతమ్. ఈ మార్పుచేత సం. చంద్రః, చాంద్రః అను రెండు భిన్న పదములను పొందుటచే అందలి అర్థభేదమును గుర్తించుట కవకాశము పోయినది.

4. ఒకప్పుడు సంయుక్తాక్షరమునకు ముందున్న హ్రస్వాచ్చు దీర్ఘత్వము నొంది సంయుక్త వర్ణములో నొకదానిని లోపింప జేయును. సం. సర్షప > పా. సస్సప > సాసప; సం. దంష్ట్రి > పా. దఠ్ఠ > దాఠ; సం. వింశతి > పా. వీసతి, సం. సింహః > పా. సీహో.

హల్లులు :

5. ఇతర ప్రాకృత భాషలలోకంటె పాలీలో ప్రాచీనార్య భాషలోని హల్వర్ణములు ఎక్కువగా నిలిచియున్నవి. అసంయుక్తములగు హల్వర్ణములకు మార్పు రాలేదు. పాలీ, పాకృతములలో పదాంత హల్లులు జారిపోయినవి.

6. శషసలు మూడింటిలోను ఒక్క సకారము నిలిచినది.

7. అజ్మధ్యస్థము లైన డఢలు ళ్ళ్హలుగా మారెను. సం. ఆపీడా – పా. ఆవేళా; సం. పీఢ – పా. పీళ్హ.

8. అక్కడక్కడ పరుషములకు సరళములు వచ్చుట. అల్పప్రాణములకు మహాప్రాణములు వచ్చుటయు కూడ కలదు. సం. మృదంగ– పా. ముతింగ; సం. సుకుమార–పా. సుఖుమాల; సం, కుబ్జ–పా. ఖుజ్జ.

9. సంయుక్త హల్లులు అనేక విధములుగా మార్పుపాటు నొందినవి సాధారణముగా పూర్వపు హల్లు పర హల్లుతో సైనయు చుండును. సం. సప్త–పా. సత్త; సం. దుగ్ధమ్– పా. దుద్ధ.

య ర ల వ స కారములు వెనుకటి హల్లుతోకాని ముందటి హల్లుతో గాని సమీకరణము పొందును. సం. అర్కః – పా. అక్కో; సం. అగ్నిః – పా. అగ్గో.

సంయుక్తాక్షరములలో సకార మున్నప్పుడది హకారముగా మారుచుండును. సం. ఆస్తి పా. అత్థి; సం. వత్స – పా. వచ్ఛో; సం. అక్షి – పా. అచ్ఛి.

సంయుక్త వర్ణము లీ విధముగా సమీకరణము పొందుట పరిపాటియైనను కొన్ని తత్సమ శబ్దములలో స్వరభక్తిచే సంయుక్తములు విడగొట్టబడుచున్నవి.

స్వరభక్తి మూలముగా సంయుక్తముల నడుమ సాధారణముగా ఇకారము, క్వాచిత్కముగా అకారము కాని ఉకారము కాని చేర్పబడు చుండును. సం. గర్హతి– పా. గరహతి; సం. ప్రాప్నోతి–పా. పాపునాతి.

నామ విభక్తి :

10. పాలీలో ద్వివచనము అంతరించినది.

11. సంస్కృతములో వలె ఇందును లింగము శబ్దగతము. స్త్రీ పుం నపుంసక లింగములు మూడును కలవు. కాని యీ లింగ వివక్ష పట్టు తప్పుచున్నట్లు స్పష్టము. ఉదా. సఖియోతీణిజనియో అని ప్రాచీన గ్రంథమున కలదు. ఇందు తిస్సో (<తిస్రః) అని వాడుటకు బదులు 'తీణి' అను నపుంసకలింగ శబ్దము వాడబడినది.

12. చతుర్థీ విభక్తి స్థానమున షష్ఠీ విభక్తి వాడుకలోనికి వచ్చినది.

13. వైదిక భాషలో 'ఆసస్' ప్రత్యయముతో కూడిన ప్రథమా బహువచన రూప మిందు గానవచ్చుచున్నది. ఉదా. దేవాసః

14. వైదికభాషలోని తృతీయైక వచన 'ఆ' ప్రత్యయ మిందును గలదు. ఉదా .ధమ్మేన, ధమ్మా.

15. సప్తమీ విభక్తితో ప్రాచీనమగు 'స్మిన్' ప్రత్యయము వాడుకలో నుండెను. ఇది ప్రాకృతములలో 'మ్మి, మ్హి, స్సిమ్' అను రూపములను పొంది నది. స్సిమ్ రూపము కూడా పాలీలో నున్నది.

16. పాలీలో ధ్వనులయందు గలిగిన మార్పుల మూలముగా చాలావరకు విభక్తి ప్రత్యయములు ఏకరూపతను పొందినవి. దీని కుదాహరణముగా ఆకారాంత స్త్రీ లింగ కఞ్ఞా (=కన్యా) శబ్దమును గ్రహింపవచ్చును. ఈ శబ్దము తృతీయ, చతుర్థి పంచమి, షష్ఠి, సప్తమీ విభక్తులందు కఞ్ఞాయ అను ఒక్క రూపమే వాడబడు చున్నది.

క్రియా విభక్తి :

17. ఆత్మనేపదము క్రమముగా లోపించుచుండెను. వైదికభాషలోని ఆత్మనేపద–ప్రథమ పురుష బహువచన ప్రత్యయ మగు 'అరే' అనునది కొన్నిచోట్ల పాలీలో గనబడు చున్నది. పా. లభరే. (=సం. లభంతే)

18. ప్రాచీనార్య భాషలోని లేట్ రూపము కూడా పాలీలో కొంతకాలము నిలిచి యుండెను. ప్రాకృతములలో నిది పూర్తిగ లోపించెను.

19. సంస్కృతములోని లిట్ రూపము వ్యవహారమునుండి తొలగిపోయెను. మిగిలిన భూతకాలికము లగు లఙ్ లుఙ్ రూపములు రెండును కలిసి పోయినవి.

20. క్రియా రూపములకు బదులు క్తాంత రూపములు వాడుక బహుళమయ్యెను.

21. వైదిక భాషలోని కృదంత నామము యొక్క చతుర్థ్యేక వచనరూపమే ఈ భాషలో తుమున్నంత రూపముగా వాడబడుచున్నది. పా. దస్సనాయే=సంద్రష్టుమ్.

పాలీ వాఙ్మయము :

బుద్ధనిర్వాణానంతరము కొంతకాలము గడచిన పిదప అతని శిష్యపరంపరలో గలిగిన అభిప్రాయ భేదములనుబట్టి బౌద్ధమతము రెండు శాఖలుగా నేర్పడినది. అందొకటి మహాయానమనునది. ఇది నేపాలు, తిబెత్తు, చైనా మొదలగు దేశములందు వ్యాప్తి గాంచినది. రెండవది హీనయానము. ఇది దక్షిణమున సింహళము, బర్మా, సయాము మొదలగు దేశముల వ్యాప్తి గాంచుటచే నిది దక్షిణ బౌద్ధమని పేరు గాంచినది. మహాయానమునకు చెందిన గ్రంథములు సంస్కృతములో వ్రాయబడగా ఈ దక్షిణ బౌద్ధమునకు చెందిన గ్రంథ జాలమంతయు పాలీభాషలో వ్రాయబడుట తటస్థించినది.

పాలీ వాఙ్మయములో ప్రాచీన భాగములు-బౌద్ధమత ధర్మములను తెలుపు గ్రంథములను తిపిటకము=(త్రిపిటకము) లందురు. వానిని బౌద్ధవేదములనవచ్చును. త్రిపిటకము లనగా మూడు గంపలని అర్థము. అవి వినయ పిటకము, సుత్త పిటకము, అభిధమ్మ పిటకము అనునవి. బుద్ధుని తరువాత రాజగృహములో జరిగిన మొదటి బౌద్ధమత సభలో ఈ బౌద్ధధర్మ గ్రంథముల రచన జరిగినదని చెప్పుదురు. మరల నూరు సంవత్సరములకు తరువాత వైశాలీపట్టణములో జరిగిన రెండవ సభలో ఇవి విస్తృతము లయ్యెను. అశోకుని ఆధిపత్యమున జరిగిన మూడవ మత సభలో తిపిటకములు సరిగా దిద్దబడి వాని స్వరూపమును గూర్చిన తుది నిర్ణయము చేయబడెను. ముఖ్యముగా నీ సభలో అభిధమ్మ పిటకముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందులో బుద్ధుని బోధనలను గురించిన తప్పు అభిప్రాయములు కొన్ని తొలగింపబడినవి. మరియు విదేశములకు బౌద్ధ ప్రచారకులను పంపవలసినదను తీర్మానము కూడ ఇందే చేయబడినది. ఈ తీర్మానము ననుసరించియే అశోకుని కుమారుడగు మిహిందుడను నాతడు బౌద్ధ ధర్మ ప్రచారమునకై సింహళ దేశమున కేగెను.

బుద్ధ భగవానుని అభిభాషణములు, అతనిని గూర్చిన కథలు, ధర్మ నియమములు, వానిని గూర్చిన వ్యాఖ్యానములు అవన్నియు తిపిటకములలో ప్రోగు చేయబడి యున్నవి. వినయ పిటకము బౌద్ధమతగురువుల నియమములను గూర్చియు, సుత్తపిటకము బుద్ధుని యుపదేశములను గూర్చియు, అభిధమ్మము

బౌద్ధ వేదాంతమును గూర్చియు తెలుపును.

వినయపిటకము :

బౌద్ధ సన్యాసుల ఆశ్రమ ధర్మములను, నియమములను వివరించును. సంఘములో క్రొత్త వారిని చేర్చుకొను విధానము, ఆయాకాలము లందు చేసిన పాపములను ఒప్పుకొనుట, వైద్యసహాయము చేయు పద్ధతులు వారిలో వారికి వివాదములు, వైషమ్యములు గలిగినప్పుడు ఆచరింపవలసిన రీతులను గురించియు ఇందు వివరింపబడి యున్నది.

సుత్తపిటకము :

బౌద్ధవేదములలో సుత్తపిటకము చాలా ముఖ్యమైనది. బుద్ధబోధనలను తెలిసికొనుటకీ గ్రంథము చాలా ఉపకరించును. ఇందు 5 భాగములున్నవి. వీనికి దీఘనికాయము, మఝ్ఝిమనికాయము, సంయుత్తనికాయము, అంగుత్తనికాయము, ఖుద్దకనికాయము అని పేర్లు. నికాయము లనుటకు బదులు ఆగమము లను పేరులో (దీఘాగమము...అని) కూడా వీనిని వ్యవహరింతురట! ఈ అలవాటు ఉత్తర బౌద్ధవాఙ్మయమున ఎక్కువగా కలదు. సుత్తపిటకము మొదటి నాలుగు భాగములు బుద్ధ ప్రవచనములతోను,అతనిశిష్యుల అభిభాషణములతోను కూడియున్నవి. రచన చాలావరకు గద్యములో నున్నది. అచ్చటచ్చట పద్యరచనయు గలదు. దీఘనికాయములోని 16వ సూత్రమునకు మహాపరి నిర్వాణ సూత్రమని పేరు. ఇందు బుద్ధదేవుని అంత్యదినములలో జరిగిన విషయములవర్ణన గలదు. సంయుత్తనికాయములో ముఖ్యమైనది ధర్మ చక్ర ప్రవర్తన సూత్రము. ఇందు బుద్ధుని ప్రథమ ధర్మోపన్యాసము గలదు. సుత్తపిటకము యొక్క 5వ భాగమగు ఖుద్దకనికాయములో ఈ గ్రంథములు ప్రధానమైనవి.

1. ఖుద్దకపాఠము. ప్రతిదినము బౌద్ధులు చేయు ప్రార్థనలతో కూడినది. 2. ధమ్మపదము.

ఇది 423 ధర్మోపదేశకములగు పద్యముల సంకలన గ్రంథము. ఇందు సగము పైగా పద్యములు బౌద్ధవేదములలోనివే. ఇవిగాక దేశమున వ్యాప్తిగాంచియున్న మరి కొన్ని పద్యములు కూడా నిందు చేర్చబడి యున్నవి. 3. ఉదాన గ్రంథము. బుద్ధుని అభిభాషణము లిందు పద్యరూపమున నున్నవి. 4. ఇతివుత్తుక. బుద్ధుడు చెప్పిన నీతిసూక్తు లిందు గలవు. 5. సుత్తనిపాత. ఇందలి ఐదు భాగములలో పారాయణ వగ్గ మనునది ఒకటి. ఈ వగ్గములో బవేరి నాతని పదునారుగురు శిష్యులు బుద్ధుని అడిగిన ప్రశ్నలు వాని కాతడు చెప్పిన ఉత్తరములు గలవు. 6. విమానవత్థు. జీవితమున నొనర్చినసత్కార్యము యొక్క ఫలితముగా దేవతలు నివసించు స్వర్గప్రాసాదముల వైభవమును వర్ణించునది. 7. పేతవత్థు-జీవితమున నొనర్చిన పాపపరిహారార్థముగా ప్రేతములు అనుభవించు దుఃఖస్థితిని వర్ణించును.

8—9. థేరగాథలు, థేరీగాథలు-బౌద్ధ సన్యాసులు, సన్యాసినులు చెప్పిన సంకలన గ్రంథములు. 10. జాతకములు, బుద్ధుని పూర్వజన్మవృత్తాంతములను తెలుపుకథ లిందు గలవు. ఇవి గద్యపద్యాత్మకములు. వీనిలో పద్యభాగములు, గద్యభాగముల కంటె మత సంప్రదాయము కలవి.

ఇవి గాక ఖుద్దక నికాయములో బుద్ధుని పూర్వజన్మ కథలను వర్ణించు మరి కొన్ని భాగములు కలవు.

అభిధమ్మపిటకము :

ఇందు ధర్మ వివరణమే గాని వేదాంత తత్త్వమేమియు గానరాదు. ఇందు నీతి, మనస్తత్వము, జ్ఞాన స్వరూపము మొదలగు వివిధ విషయముల వివరణలు గలవు. రచన శాస్త్ర పద్ధతిని నడిచినది. అభిధమ్మమునకు బర్మాదేశమున నెక్కువ గౌరవ ప్రచారములు కలవు.

బౌద్ధ ధర్మములను బోధించు గ్రంథములకు కాలక్రమమున ననేకములగు వ్యాఖ్యానములు బయలుదేరినవి. మిహిందుడు క్రీస్తుకు ముందు 307 వ సంవత్సరములో సింహళమునకు బోయినప్పుడు పిటకములనే గాక వానికి వ్యాఖ్యానమగు "అత్థకథ" యను గ్రంథమును కూడా తీసుకొని వచ్చెను. సింహళములో బుద్ధఘోషుడు రచించిన వ్యాఖ్యానములు ద్వీప వంశము మొదలగు చారిత్రిక గ్రంథములు దీనిపైనే ఆధారపడి రచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది.

బుద్ధఘోషుడు క్రీ. శ. 5వ శతాబ్దములో నుండిన ప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యానకర్త. అతనికి పూర్వము సింహళములో వ్యాప్తి గాంచి యుండిన పాలీ గ్రంథములలో నెత్తిప్పకరణము, పెటకోపదేశము అనునవి ముఖ్యములు. బౌద్ధ ధర్మమును తెలిసి కొనుట కివి మార్గోపదేశికలు. వీనిని బుద్ధుని శిష్యులలో నొక డగు మహాకచ్చాయనుడు రచించినట్లు చెప్పుదురు.

మిళిందపన్హ అనునది మరియొక ప్రాచీన గ్రంథము. ఇది మిళిందునకును థేరనాగసేనునకు బౌద్ధధర్మములను గురించి జరిగిన సంభాషణరూపముగా రచింపబడినది. ఈ మిళిందుడు క్రీస్తు పూర్వము రెండవ శతాబ్ద్యంతమున ఇండో బాక్ట్రియన్ రాజగు మినాండరని నిర్ణయింపబడినది. ఇతడు బౌద్ధధర్మమునం దాదరము కలవాడు.

బౌద్ధవేదములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన వారిలో బుద్ధఘోషుడు ప్రసిద్ధుడు. ఈతడు హిందూ దేశమున బుద్ధగయ సమీపములో బ్రాహ్మణవంశమున జన్మించెను. క్రీ.శ. 413 ప్రాంతమున సింహళమును పరిపాలించిన మహానాము డను రాజు కాలములో నీతడు సింహళమునకు వచ్చెను. అచ్చట బౌద్ధమతమును స్వీకరించి అనేక గ్రంథములను వ్రాసెను. అనూరాధపురములోని మహావిహారములో

నివసించుచు అక్కడ నుండియే తన ప్రసిద్ధ గ్రంథమగు విసుద్ధి మగ్గము, జాతక కథలపై వ్యాఖ్యానములు రచించెను. బుద్ధఘోషునితో పాటు చెప్పదగిన ప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యాతలు బుద్ధదత్తుడు, ఆనందుడు, ధమ్మపాలుడు. వీరందరు ఇంచుమించు సమకాలికులు. ఇంకను వీరి శిష్యులలో వ్యాఖ్యానములు రచించిన వారనేకులు గలరు.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున మొదటి పరాక్కమ బాహుకాలములో సింహళమున మరల గొప్ప సాహిత్య సంచలనము గలిగినది. ఈ మహారాజు ఆధిపత్యమున అత్థకథలకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయించునుద్దేశముతో మహాకస్సపుడను వాడు ఒక మహాసభను సమావేశపరచెను. దీని మూలముగా నీ కాలమున టీకారచనమునకు విశేష ప్రోత్సాహము కలిగినది. టీకాగ్రంథముల నీకాలమున రచించిన వారిలో సారిపుత్తుడు, నాతని శిష్యులు ప్రధానులు, సారిపుత్తుని శిష్యులు మత చరిత్రను గూర్చియు దాఠావంశము , థూపవంశము వంటి గ్రంథములను వ్రాసిరి.

పదునేనవ శతాబ్దము నుండి బర్మాదేశము నందలి బౌద్ధసన్యాసుల రచనలు ప్రాముఖ్యము జెందినవి. వారు ప్రధానముగా అభిధమ్మమును గూర్చి పరిశ్రమ చేసిరి. నరపతి రాజుకాలము (1442-68) నందుండిన అదియవంస అను నాతడు అభిధమ్మత్థవి భావనీ అను నొక టీకయు, జాతక కథలను గూర్చి జాతక విశోధన మను గ్రంథమును రచించెను.

పదునారవ శతాబ్దమున వగరు ధమ్మసత్థమను తెలాంగ్ భాషలో నున్న గ్రంథము మనుసార మనుపేర పాలీలోని కనువదింపబడెను వగరు ధమ్మసత్థము 13వ శతాబ్దమున అంతకు పూర్వము ధమ్మ విలాసుడు వ్రాసిన గ్రంథముపై ఆధారపడి రచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. మనసారము బర్మాదేశమున న్యాయ శాస్త్రమునకు మూలధార మైన గ్రంథము.

చరిత్ర గ్రంథములు : సింహళ దేశ చరిత్ర గ్రంథములలో ప్రధానమైనవి దీప వంశము, మహావంశము అనునవి. మొదటిది బుద్ధఘోషునికి పూర్వము రచింపబడెను. ఇది క్రీ. శ. 325-352 మధ్య పాలించిన మహాసేనుని రాజ్యకాలమువరకు గల చరిత్రను చెప్పుచున్నది. మహావంశమును మహానాముడను వాడు రచించెను. ఇందు చాలా వరకు దీపవంశములోని కథావిషయములే పద్యరూపమున వర్ణింపబడినవి.

బర్మా, సింహళదేశములలో మత గ్రంథములే గాక పాలీభాషకు సంబంధించిన లక్షణ గ్రంథములనేకములు రచింపబడినవి.

పాలీభాష యొక్క లక్షణ గ్రంథముల చరిత్ర మహాకచ్చాయను డను వాని కాలము నుండి ప్రారంభ మగును. అతడే ఈ భాషకు ప్రథమ వ్యాకరణకర్త. ఈ కచ్చాయనుడు బుద్ధుని ముఖ్య శిష్యులలో నొకడగుకచ్చాయనుడే నని చెప్పుదురు గాని ఆధునిక పండితులు దానిని వాస్తవముగా నెంచరు. ఈతడు 5వ శతాబ్దములో నున్న బుద్ధఘోషునికి తరువాతివాడని తలంచుచున్నారు.

పాలీ వ్యాకరణమునకు మూడు భిన్న శాఖలు కలవు. వానికి కచ్చాయన, మొగ్గల్లాన, సుద్దనీతి యను వ్యాకరణమును వ్రాసిన అగ్గవంస అనువారు మూల పురుషులు. మొదటి శాఖ హిందూ దేశమున పుట్టినను సింహళమున కాతంత్ర వ్యాకరణ సంప్రదాయము ననుసరించి వర్ధిల్లినది. రెండవది పాణిని, చంద్ర, కాత్యాయనుల వ్యాకరణ పద్ధతుల ననుసరించి సింహళములోనే బయలుదేరినది. మూడవ శాఖ బర్మా దేశమున వృద్ధి నొందినది. వీనిలో కచ్చాయనుని అనుసరించిన శాఖయే ప్రాచీనము. మిగిలిన రెండింటిలో సద్దనీతి శాఖ మొగ్గల్లాన శాఖ కంటె ప్రాచీనము. ఈ మూడు శాఖలలోను అనేకములైన గ్రంథములు వ్యాకరణ చ్ఛందోలంకారములకు సంబంధించినవి కలవు. ఈ గ్రంథజాల మంతయు ఇంకను ప్రకటితము కాలేదు. పోయినవి పోగా తక్కినవి కొంత వరకు సిలోను, బర్మా దేశములలో ప్రకటింపబడినవి. ప్రకటితములైన గ్రంథములలో ప్రధానములైనవి కొన్ని క్రింద సూచింపబడుచున్నవి.

కచ్చాయనగంధ లేక కచ్చాయన వ్యాకరణము. జంబూ ద్వీప నివాసి యగు కచ్చాయనుడు వ్రాసినది. ఇందు 8 భాగములు గలవు. అందొక్కొక్క భాగములోను సూత్రము, వృత్తి, ప్రయోగము, న్యాసము అను ప్రకరణములు గలవు. కచ్చాయనభేద మను గ్రంథమును బట్టి దీనిలో సూత్ర భాగము కచ్చాయనుడు, వృత్తి సంఘనంది, ప్రయోగము బ్రహ్మదత్తుడు, న్యాసము, విమలబుద్ధి అను వారు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కచ్చాయనుని సూత్రములు శర్వవర్మ కాతంత్రము, పాణినీయ వ్యాకరణము ననుసరించి యున్నవి.

కచ్చాయన భేదము లేక కచ్చాయన భేద దీపికా పై వ్యాకరణమున కొక ముఖ్యమైన వ్యాఖ్యాన గ్రంథము. ఇది ధర్మానందకృతమని గంధ వంశమున కలదు. కాని కొందరు 14వ శతాబ్దములో మహాయసు డను నాతడు దీనిని రచించె నని తలంతురు. కచ్చాయన భేద మహాటీకా, సారత్థ వికాసినీ అని యీ గ్రంథమునకు రెండు టీకలు గలవు.

మొగ్గల్లాన వ్యాకరణము : సింహళమున థేరమొగ్గల్లానునిచే రచితము. దీనికి సద్దలక్ఖణ మని పేరు. కచ్చాయన వ్యాకరణము కంటె కొంత భిన్న స్వరూపము గలది. ధాతువర్గీకరణ విషయమునను, వ్యాకరణ సంజ్ఞల విషయము

నను కచ్చాయన వ్యాకరణముకంటె ప్రశస్తమైనది. మొగ్గల్లానుడు 12వ శతాబ్ది రెండవ భాగమున అనూరాధ పురములో నివశించి యుండెను.

పయోగసిద్ధి – మొగ్గల్లానుని శాఖకు చెందిన వ్యాకరణములలో గొప్పది సమగ్రమైనది. దీనిని సింహళ దేశీయుడగు మేధంకరుడు 13వ శతాబ్దములో రచించెను.

పదసాధన – మొగ్గల్లానుని వ్యాకరణమునకు సంగ్రహ రచన. ఇందు శబ్దము, సంధి, సమాసము, క్రియ, ఉపసర్గలు, పరసర్గలు అను విషయములను వివరించు ఆరు ప్రకరణములు గలవు. ఇదియు సింహళమున రచింపబడెను. మొగ్గల్లానుని శిష్యుడగు పియదస్సి 12వ శతాబ్దములో రచించెను.

సద్దనీతి : బర్మాదేశములలో రచింపబడిన వ్యాకరణ గ్రంథములలో నిది మిక్కిలి ప్రధానమైనది. క్రీ. శ. 1154లో అగ్గవంసుడు దీనిని రచించెను. ఇతడా కాలమున నరపతి సిథుడను బర్మారాజునకు మతబోధకుడుగా నుండెను. సద్దనీతి పాలీభాష కొక సమగ్రమైన వ్యాకరణము. ఇందు పదమాలా, ధాతుమాలా, సుత్త మాలా అను 3 భాగములు గలవు. మొత్తము 27 అధ్యాయముల గ్రంథము.

ఛందోసారత్థ వికాసినీ–వుత్తోదయమను ప్రసిద్ధ పాలీఛందో గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము. దీనిని సద్ధమ్మఞాణ రచించెను. బర్మా దేశస్థుడు, ఇతడు కాతంత్ర వ్యాకరణమును పాలీలోనికి అనువదించెను.

సుబోధాలంకారము. ఇది ఛందోలంకారములను గూర్చిన రచన. 12వ శతాబ్దమున సింహళీయుడగు థేరసంఘరక్ఖితునిచే రచింపబడెను. ఇతడే వుత్తోదయమును కూడ రచించెను.

1. Bibliography.

2. Pali language and literature by wilbelm Geiger authorised English translation by Bata Krishna Ghose, Calcutta University Publication.

3. History of Pali literature by B. C. law.

4. A History of Indian literature Vol. II by Winternitz.

1. ప్రాకృతభాషోత్పత్తి – శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వెంకటరమణాచార్యులుగారు ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకటితము.

—o—

నాగార్జునుని నూతన మతము

బౌద్ధ మతములో మాధ్యమిక వాదమును వెలయించిన నాగార్జున నామధేయులు వ్యాసులవలెనే చరిత్రయందనేకులు కానవచ్చుచున్నారు. క్రీస్తుశకము ఏడవ శతాబ్దియందు హిందూదేశ పర్యటనము గావించిన హ్యూయన్‌త్సాంగు తన భారతదేశ యాత్రానుభవములను గూర్చి వ్రాయుచు నాగార్జునుఁడను నొక సిద్ధుఁడు తనకు సమకాలికుఁ డైనయొక శాతవాహన చక్రవర్తియొక్క కోశాగారమును దన, రస వాదసిద్ధిప్రభావమున బంగారముతో నింపినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

ఇదిగాక కథాసరిత్సాగరమునందు—

'తస్య నాగార్జునో నామ
బోధిసత్త్వాంశసంభవః
దయాలు ర్దానశీల శ్చ
మంత్రీ విజ్ఞానవా నభూత్
యః సర్వౌషధయుక్తిజ్ఞః
చక్రే సిద్ధరసాయనం
ఆత్మానం చ రాజానం
విజరం చిరజీవితమ్'

అను పంక్తులలోఁ బ్రశంసింపఁబడిన బౌద్ధమత నాగార్జునుఁడు శాతవాహన సార్వభౌముని మంత్రియే యని చెప్పఁబడి యున్నది. హ్యూయన్‌త్సాంగ్ పేర్కొనిన నాగార్జునుఁడు మాధ్యమిక సూత్రకారుఁడును. మహాయాన బౌద్ధమత ప్రచారకుడును నగు నాగార్జునున కన్న భిన్నుఁడనియే తోఁచుచున్నది. బౌద్ధ నాగార్జునుఁడు క్రీ. శ. మొదటి శతాబ్దియందు భారతదేశమును బరిపాలించిన కనిష్క చక్రవర్తికి సమకాలీనుఁ డనియు, మాధ్యమిక సందేశోపబృంహితమైన 'సుహృల్లేఖ' నొకదాని నాతఁడు శాతవాహన చక్రవర్తికిఁ బంపె ననియుఁ జరిత్రకారులు చెప్పుదురు. అందువలన క్రీ. శ. మొదటి రెండు శతాబ్దములందిద్దఱు నాగార్జునులున్నట్లు మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. తాంత్రిక నాగార్జునునకు సిద్ధ నాగార్జునుఁ డని పేరు గలదు. బౌద్ధ మత ప్రచారకులు కూడ నీ సిద్ధపదమును దమనామములకు ముందుంచుకొనుచుండినను క్రీ. శ. మొదటి రెండు శతాబ్దముల కాలమున నీసిద్ధపదమును దమ నామములతో మేళవించు నాచారము వారిలోఁ బూర్తిగా దగ్గిపోయినదని చెప్పవచ్చును. అందుచేత 'సుహృల్లేఖ' రచయిత యగునాగార్జునుఁడు తాంత్రిక శాస్త్రమున సిద్ధి పొందిన నాగార్జునుఁడు కాఁజాలఁడు. శ్రీపర్వత ప్రాంతమున నొక గొప్ప బౌద్ధసంఘారామమును స్థాపించి, మహాయాన బౌద్ధమతమును బ్రచారములోనికిఁ దెచ్చిన నాగార్జునుఁడును, శాతవాహన చక్రవర్తికి 'సుహృల్లేఖ'ను వ్రాసిన యాతఁడును నిరువురు నొక్కరే.

నలందా విశ్వవిద్యాలయాధ్యక్షుఁ డగు మఱొక నాగార్జునాచార్యుఁడు మనకు జరిత్రలోఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. నలందా విశ్వవిద్యాలయము క్రీ. శ. నాలుగవ శతాబ్దికిఁ బూర్వము మాత్రము జరిగి యుండలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. పై విశ్వవిద్యాలయమునందుఁ దక్కిన శాస్త్రములతోఁబాటు రసాయనవిద్య ధాతువాదము ననునవి కూడ శిష్యులకు నేర్పఁబడుచుండెను. దీనివలన క్రీ. శ. నాలుగవ శతాబ్దమునందు నివసించుచుండిన మఱొక నాగార్జునుఁడు మనకు దెలియవచ్చుచున్నాఁడు. కాని రెండవ శతాబ్దికిఁ జెందిన సిద్ధనాగార్జునుఁడు గాని, నాలుగవ శతాబ్దికిఁ జెందిన యీ నాగార్జునాచార్యుఁడు గాని ధాతువాదశాస్త్రము నధికరించి వ్రాసిన గ్రంథము లేవియు నేఁడు మనకు లభించుట లేదు. జనశ్రుతులు, పుక్కిటి పురాణములు తప్ప వీరిని గూర్చిన ప్రామాణిక విషయములు మనకుఁ దెలియవచ్చుట లేదు.

క్రీస్తుశకము తొమ్మిదవ శతాబ్ది మొదలుకొని పదునాలుగవ శతాబ్ది వఱకును భారతదేశమున తాంత్రిక యుగము వ్యాపించి యుండినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు శైవ మతస్థులు మాత్రమే కాక ప్రసిద్ధులయిన బౌద్ధ మతానుయాయులు కూడఁ గలరు. ఈ యుగమున ననేక తాంత్రిక గ్రంథములు వెలువడినవి. ఈ కాలమున రసవాదమును, దానితోఁబాటు రసాయన శాస్త్రమును వృద్ధిఁ బొందించిన వారిలో గోవింద భిక్షువు, సోమదేవుఁడు, నాగార్జునుఁడు, రామచంద్రుఁడు, స్వచ్ఛంద భైరవుఁడు మొదలగువారు పేర్కొనఁ దగుదురు. వీరిలో మఱియొక 'నాగార్జునుఁడు' మనకుఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. తాంత్రిక యుగమునందు రస శాస్త్ర పారంగతు లయిన వారిలో నాగార్జునుఁడు ప్రముఖుఁడు. తనకుఁ బూర్వమా శాస్త్రమున గొప్ప వ్యాసంగము చేసి యపూర్వ పరిశోధనలు సలిపిన మహనీయుల యనుభవముల నెల్లఁ గ్రోడీకరించి యాతఁడు రసాయన శాస్త్రమునకు సంబంధించిన మహా గ్రంథము లనేకములు రచించెను. అందు 'రసరత్నాకర' మను గ్రంథము పేర్కొనఁదగినది. ఆ గ్రంథమునం దాతఁడు రసాయనిక ప్రక్రియలు, వాని నిర్వహణమున కుపకరించు వాలుకాయంత్రము, డోలాయంత్రము, బాష్పయంత్రము మొదలగు సాధనములు మొదలుగాఁ గల యపూర్వ విషయముల నెన్నిటినో వివరించి యున్నాఁడు. తాంత్రిక యుగమునకుఁ జెందిన యీ నాగార్జునుఁడు పదునాలుగవ శతాబ్దికిఁ జెందినవాఁ డని తెలుపు ప్రామాణికాధారము లేవియు లేవు. కాని యాతని గ్రంథములందుఁ గానవచ్చు శాస్త్రజ్ఞాన పరిపాక దశ, గోవింద భిక్షువు నాతఁడు పేర్కొనుట యనునవి గోవింద భిక్షువునకంటె నీతఁడు తరువాతివాఁడని తెలియఁజేయుచున్నవి. ఇది గాక మాధవాచార్యుని 'సర్వదర్శన సంగ్రహ' మను గ్రంథమున గోవింద భిక్షువు పేర్కొనఁబడెనే కాని నాగార్జునుఁడు పేర్కొనఁబడలేదు. అందుచేత నీ నాగార్జునుఁడు మాధవా

చార్యులకన్న నర్వాచీనుఁ డని తెలియుచున్నది. ఈ యుపపత్తుల యాధారముతోఁ బరిశీలించి చూడఁగా నీ తాంత్రిక యుగపు నాగార్జునుఁడు పదునాలుగవ శతాబ్దాంత్య భాగముననో, పదునైదవ శతాబ్ది ప్రారంభముననో జీవించి యుండినట్లు తోఁచుచున్నది.

మొత్తముమీఁద నీ నాగార్జున నామధేయులు నలుగురు గానవచ్చుచున్నారు. మన దేశమునఁ బురాణకర్తలందఱును వ్యాసనామముచే వ్యవహరింపబడునట్లే తత్త్వశాస్త్రము, తాంత్రిక శాస్త్రము, రసవాద శాస్త్రము, రసాయనిక శాస్త్రము మొదలగు శాస్త్రములలో మహత్త్వమును గడించినవా రందఱును నాగార్జున నామధేయులుగానే పరిగణింపఁబడునట్లు కానవచ్చుచున్నది.

ఇది కాక గౌరవ మహాకవి రచించిన 'నవనాథ చరిత్రము'న నాగార్జునుఁ డను సిద్ధునికి సంబంధించిన పూర్వగాథ యొకటి కానవచ్చుచున్నది. పూర్వ మొక రాజకుమారుఁడుండెను. అతఁడొకనాడు వేఁటకుఁ బోయి యచట విధి వశమున నొక మునిచేఁ బామై యుండునట్లు శపింపబడెను. అతఁడా పామురూపముతో నచ్చట నుండిన యర్జున వృక్షములోని తొఱ్ఱలో నివసించి యుండఁగా మీననాథుఁ డనునొక సిద్ధ పుంగవుఁ డాతని ననుగ్రహించెను. అతని యనుగ్రహమున నాతనికిఁ దిరిగి తొంటిరూపు కలిగెను. ఆ రాజకుమారుఁడును నా సిద్ధునికి శిష్యుఁడై 'నాగార్జునుఁ' డను నామధేయమును బడసెను. ఆ సిద్ధుఁడును దన శిష్యునికి నణిమాది సిద్ధుల నెల్ల ననుగ్రహించెను. తరువాత నాతఁడు తన శిష్యుఁడగు నాత్రేయునికి రసవాదసార శాస్త్రములను దెలిపి, యాతని నాంధ్రదేశమునఁ దిరుగుమని పంపి తాను మీననాథుని యొద్దకుఁ బోయి యాతనిని సేవించుచుండెను. నాగార్జునుని శిష్యుఁడగు నాత్రేయుఁడు శ్రీశైలము చేరి గర్వితుఁడై యా పర్వతమునంతను బంగారుకొండగా మార్పఁదలఁచి తత్ప్రయత్నమున నుండెను. అది తెలిసి విఘ్నదేవుఁడు మాయరూపమున వచ్చి యాతని పుక్కిట నుండి నమృత సంజీవనీ ఘుటికను బైకిఁదీసి యాతనిఁ జక్ర ప్రయోగముచే సంహరించెను. ఆ మృతసంజీవనీ ఘుటిక యాతని నోట నుండునంతవఱ కాతని మెడపైఁ గత్తితో నెన్ని మాఱులు నఱికినను నది 'ఖంగు' మని మ్రోఁగి వెనుకకుఁదూలిపోయినదే కాని యాతని మెడపై వ్రేటుపడలేదు. పర్వత మెల్ల బంగారమగుచో దానికై లోకమున యుద్ధములు చెలరేగి ధర్మము తొలఁగు ననియు, నరాజకము ప్రబలుననియు విఘ్నదేవుఁ డాత్రేయుని సంహరించినట్లు మన మూహింపవలసి యున్నది. ఈ సందర్భమున బంగారము చేయుపద్ధతి కొంత యా గ్రంథమున వివరింపఁబడి యున్నది.

'రసములైదును నుపరసము లెన్మిదియునుఁ
బసరులు మందులుఁ బాషాణములును
గలువంబులును జాలఁగా సమకూర్చి

వలయు మంత్రౌషధావళులకు బలియుఁ
జేసి మనోజయసిద్ధిఁ బెంపొంది
యాసీనుఁడై లులాయాజినరచిత
గురుభ ద్రీకల నిస్ప్రగోవులు సలిపి
సరములుఁ బొందుగా సంధించి భక్తి
గురునాథుఁ దలఁచి తద్గురువు భజించి
పరభైషజాది దైవములను మ్రొక్కి
నేర్చినమందు లన్నియు వైచి యగ్ని
గూర్చి పుటంబు గ్రక్కునఁ బెట్టునపుడు
వెస నూఁదువారును విసువక రసము
పసరులు గలిపి-పాల్పడ నూదువార
లరుదొందఁగా మూస లమరించువారు
మొనసి క్రమ్మఱఁ బుటంబులు వెట్టువారు
కలయంగ నూరినకనకంబు దివిసి
యెలమిమైఁ బెనుప్రోవు లీడ్చెడివారు
నై సంభ్రమింపుచు.........

—నవనాథ చరిత్రము.

ఆచార్య నాగార్జునుఁడు బౌద్ధమతమున 'మధ్యమక' సిద్ధాంతమును వెలయించినవాఁడు. అతఁడు రచించిన 'మధ్యమకకారికల' ననుసరించి క్రీస్తుశకము ఆఱవ శతాబ్దికిఁ జెందిన చంద్రకీర్త్యాచారుఁడు 'మధ్యమకావతార' మను నొక గ్రంథమును రచించెను. ఆ గ్రంథము తరువాత చైనా, టిబెట్టు భాషలలోనికిఁ బరివర్తిత మయినది. కాని వానికి మూలమగు నీ సంస్కృత గ్రంథము మాత్రము హిందూ దేశమున నశించిపోయినది. ఆ గ్రంథములోని విషయములను మనము టిబెట్టు, చీనా భాషలలోని దాని యనువాద గ్రంథములను బట్టియే నేఁడు తెలిసికొనవలసిన దుస్థితి యేర్పడినది. ఆ గ్రంథమును బట్టి చూడఁగా నార్య నాగార్జునుఁడు క్రీస్తు పూర్వము ప్రథమ శతాబ్దివాఁడో, లేక క్రీస్తుశకము ప్రథమశతాబ్ది వాఁడో కాఁదగునని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగా రభిప్రాయపడుచున్నారు.

నిత్యనాథుఁడను సిద్ధునిచే రచింపఁబడిన 'రస రత్నాకర' మను వైద్య గ్రంథమునం దొక ఖండమున శ్రీశైల వర్ణన మత్యద్భుతముగాఁ జేయఁబడినది. ఆ గ్రంథమునందుఁ బెక్కుచోట్ల 'పురా నాగార్జునోదితమ్' అని పేర్కొనఁబడి యుండుటచేత నాగార్జునుఁ డతి ప్రాచీనుఁడనియు, నతఁడు శ్రీశైలప్రాంతమున నివసించుచుండె ననియుఁ దెలియుచున్నది. నాగార్జునుఁడు రచించిన 'కక్షపుట తంత్రము' అను గ్రంథము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములో నున్నది.

అందు నాగార్జునుని సిద్ధపురుషత్వము పెక్కుచోట్ల గోచరించుచున్న దనిపెద్దల యభిప్రాయము. అతఁడు రచించిన బౌద్ధమత గ్రంథము లనేకము లింకను నముద్రితములే. టిబెట్టు, చీనా దేశములలో నాతఁడు రచించిన బౌద్ధ గ్రంథము లున్నట్లు తెలియుచున్నది. అతని వైద్యగ్రంథ మొకటి మాత్రము ముద్రితమయినది.

ప్రజ్ఞాపారమితలలో విజ్ఞానవాదము, శూన్యవాదము నని రెండు వాదములు కలవు. వానిలో శూన్యవాదము మిక్కిలి ప్రధానమయినది. సత్యమును పారమార్థిక సత్యము, సంవృతి సత్యమునని రెండు విధములుగా విభజించి యార్య నాగార్జునుఁడు పారమితలలోని వివిధ భాగములను సమన్వయించినాఁడు. ఆచార్య శంకరులు కూడ నట్టి సూత్రమునే యవలంబించి పరాపరావిద్యల విభాగముతో నుపనిషద్వాక్యములను సమన్వయించినారు. ఉపనిషద్వాక్యములను వివరించుటకై వేదాంత సూత్రములు వెలసినట్లు పారమితలను వివరించి, వాని నొక సమగ్ర దర్శనముగాఁ బ్రవచింపఁదలఁచి యార్య నాగార్జునుఁడు తన ‘మధ్యమక కారిక’లను వెలయించెను. ఈ మధ్యమకకారికలను మొట్టమొదట నార్యనాగార్జునుని సమకాలికుఁడగు వాత్స్యాయనుఁడు తన న్యాయ భాష్యమునందు విమర్శించెను. నాగార్జునుఁడావిమర్శకు సమాధానముగా ‘విగ్రహవ్యావర్తిని’ యను పేరుతో మఱల డెబ్బది రెండు కారికలను రచించెను. ఈ కారికలను జూచి వాత్స్యాయనుఁడు తన న్యాయ భాష్యములో మఱికొన్ని మార్పులను దీసికొని వచ్చుటచే నాగార్జునుఁడు తన ‘విగ్రహవ్యావర్తిని’కి మఱల నొక వృత్తిని వ్రాయవలసి వచ్చెను.

నాగార్జునుని మధ్యమకకారికలపై బుద్ధపాలిత, భావవివేకుఁడు, చంద్రకీర్తి యనువారు భాష్యములను రచించిరి. వీరు ముగ్గురును నాంధ్రులే యగుట విశేషము. సంఘరక్షిత శిష్యుఁ డగుబుద్ధపాలిత దంతపురీ విహారమున నధ్యాపకుఁడు గా నుండినట్లు తెలియుచున్నది. ఇతని శిష్యుని శిష్యుఁడు చంద్రకీర్తి, అతఁడు ములకదేశములోని సమతట నగరమున నివసించు చుండినవాఁడు. భావవివేకుఁడు ధాన్యకటకమున నుండినవాఁడు.

మధ్యమక కారికలలోఁ బ్రధాన మయినది యందలి మొదటి యధ్యాయము. ఈ యధ్యాయము నవగాహనము చేసికొనిన నార్య నాగార్జునుఁడు ప్రవచించిన మధ్యమక సిద్ధాంతము పూర్తిగాఁ దెలియఁ గలదు. ఆ యధ్యాయమునకుఁ బ్రత్యయ పరీక్ష యని పేరు.

ప్రత్యయ పరీక్షా—

అనిరోధ మనుత్పాద
మనుచ్ఛేద మశాశ్వతమ్
అనేకార్థ మనానార్థ
మనాగమనిర్గమమ్

యః ప్రతీత్యసముత్పాదం
ప్రపంచోపశమం శివమ్
దేశయామాస సంబుద్ధ
స్తం వందే వదతాం వరమ్.
న స్వతో నాపి పరతో
న ద్వాభ్యాం నాప్యహేతుతః
ఉత్పన్నా జాతు విద్యంతే
భావాః క్వచన కేచన. 1
చత్వారః ప్రత్యయా హేతు
శ్చాలంబన మనంతరమ్
తథై వాధిపతేయంచ
ప్రత్యయో నాస్తి పంచమః. 2
న హి స్వభావో భావానాం
ప్రత్యయాదిషు విద్యతే
అవిద్యమానే స్వభావే
పరభావో న విద్యతే. 3
క్రియా న ప్రత్యయవతీ;
నా ప్రత్యయవతీ క్రియా
ప్రత్యయా నాక్రియావంతః;
క్రియావంత శ్చ సం త్యుత. 4
ఉత్పద్యంతే ప్రతీత్యేమా
ని తీమే ప్రత్యయాః కిల
యావ న్నోత్పద్యంత ఇమే
తావ న్నా ప్రత్యయాః కథమ్. 5
నై వాసతో నైవ సతః
ప్రత్యయోర్థస్య యుజ్యతే
అసతః ప్రత్యయః కస్య
సత శ్చ ప్రత్యయేన కిమ్. 6
న స న్నా సన్న స దస
ద్ధర్మో నిర్వర్తతే యదా
కథం నిర్వర్తనో హేతు
రేవం సతి న యుజ్యతే. 7

అనాలంబన ఏ వాయం
సౕ ధర్మ ఉపదిశ్యతే
అథా నాలంబనే ధర్మే
కుత ఆలంబనం పునః. 8
అనుత్ప న్నేష ధర్మేషు
నిరోధో నోపపద్యతే
నానంతరమతో యుక్తం
నిరుద్ధే ప్రత్యయ శ్చ కః. 9
భావానాం నిః స్వభావానాం
న సత్తా విద్యతే యతః
స తీద మస్మిౕ భవతీ
త్యేత న్నైవోపపద్యతే. 10
న చ వ్య స్తసమ స్తేషు
ప్రత్యయే ష్వస్తి తత్ఫలమ్
ప్రత్యయేభ్యః కథం త చ్చ
భవే న్న ప్రత్యయేషు యత్. 11
అథాస దపి త త్తేభ్యః
ప్రత్యయేభ్యః ప్రవర్తతే
అప్రత్యయేభ్యోపి కస్మా
న్నాభిప్రవర్తతే ఫలమ్. 12
ఫలం చ ప్రత్యయమయం
ప్రత్యయా శ్చా స్వయం మయాః
ఫల మస్వయమయేభ్యో య
త్త త్ప్రత్యయ మయం కథమ్. 13
తస్మా న్న ప్రత్యయ మయం
నా ప్రత్యయమయం ఫలమ్
సంవిద్యతే ఫలాభావాత్
ప్రత్యయా ప్రత్యయాః కుతః. 14

ఆచార్య నాగార్జునకృత మధ్యమకకారి కాసు ప్రత్యయపరీక్షా నామ ప్రథమం ప్రకరణమ్.

— శ్రీ తిరుమల రామచంద్ర

—o—

తథాగతుని మహాపరి నిర్వాణం

బుద్ధదేవుఁడు వేసాలిలోఁ గొన్ని దినములుండి యా నగరము చుట్టు ప్రక్కల నున్న చైత్యకములకుఁ బోయి యప్పుడప్పు డక్కడ వసించు చుండెను. చైత్యక మనఁగా బౌద్ధభిక్షుకులు వసించుమతము. వేసాలి నగర సమీపమున నిట్టి వనేకము లుండెను. వేసాలి చూచుట కెంతో సుందరమైన నగర మని గౌతముఁడే యానందునితోఁ జెప్పెను. ఒకనాఁడు తన ప్రియ శిష్యుఁడగు నానందునిఁ బిలిచి "ఈ చుట్టుప్రక్కల నున్న భిక్షుకుల నందఱ నిచ్చటఁ జేర్పు"మని సిద్ధార్థుఁ డానతిచ్చెను. ఆనందుఁడు వెంటనే వారి నందఱ రావించెను. రావించుటయు సిద్ధార్థుఁడు వారికి మహాధర్మోపదేశముఁ జేసెను. ఇదియే యాతఁడు చేసిన కట్ట కడపటి ధర్మోపదేశము. ఆ యుపదేశ మీ క్రిందివిధముగ నున్నది. "సోదరులారా! నేను కనిపెట్టిన సత్యము మీకుపదేశించితిని. ఆ సత్య ధర్మములను మీరు చక్కఁగా గ్రహించి వశపఱచుకొని వాని నాచరించి, మననము చేసి, యీ పరిశుద్ధమతము శాశ్వతమై, దేవతల యొక్కయు, మనుష్యుల యొక్కయు క్షేమసౌఖ్యములకుఁ గారణభూతమై యుండునట్లు దీని నెల్లెడ వ్యాపింపఁ జేయుఁడు, నేను మీ కుప దేశించిన సత్యము లెవ్వి ? అవివిగో—చతుర్విధ మైన మననము, పాపముతోఁ జతుర్విధమైన యుద్ధము, ఋషిత్వమునకుఁ జతుర్విధపథము, పంచ విధమైన నీతిబలము, పంచవిధ మైన యాత్మజ్ఞానము, సప్తవిధ మైన జ్ఞానము, అష్టవిధ మైన సన్మార్గము".

ఓ సోదరులారా ! యిటు చూడుఁడు. ద్వంద్వ పదార్థము లన్నియు జీర్ణము లగును. కావున శ్రద్ధతో మీ మోక్షము నిమిత్తము మీరే ప్రయత్నము సేయుఁడు. తథాగతున కచిర కాలములోనే నిర్వాణము కలుగును. నేఁడు మొదలుకొని మూఁడు మాసములు తరువాత తథాగతుఁడు మృతి నొందును.

అనంతర మతఁడు వారి నందఱఁ బంపి వేసాలి విడిచి యానందుఁడును మిక్కిలి భక్తులగు మఱికొందఱు శిష్యులును వెంబడింప 'పావా' యను నూరికిఁ బోయెను. ఆ యూరికి బోఁగానే చందుఁ డనుకమ్మరవాఁ డొకఁ డాయనను గలసి కొని "స్వామీ ! నేడు నా యింట భిక్ష చేసి నన్ను గౌరవింపవలయు'నని ప్రార్థించెను. అందు కాయన సమ్మతించెను. చందుఁడు తన యతిథి నిమిత్తము మధురాహారములు, రొట్టెలు, నడవి పందిమాంసం వండించెను. బుద్ధుఁడు చందునిఁ బిలిచి "యడవి పంది మాంసము నాకుఁ బెట్టి మధురాహారములు రొట్టెలు భిక్షుకులకి" మ్మని యానతిచ్చెను. అతఁడట్లు చేసెను. భిక్షానంతరమున బుద్ధుఁడు పావాగ్రామమును విడిచి కాశీనగరమున కరిగెను. కాని దారిలో నతనికి దారుణ మయినరక్త గ్రహణి రోగము వచ్చెను. దాని వలన నాయన మిక్కిలి బాధపడఁ జొచ్చెను. కాని,యా మహాత్ముఁడా బాధ మిక్కిలి దుస్సహ మయినను దానిని

మనోవైకల్యముఁ జెందకుండ మిక్కిలి యోరిమితో, మిక్కిలి ధైర్యముతో ననుభవించెను.

ఆహాహా ! ఎంతటి ప్రతిభాశాలు రైనను నెంతటి భగవదుపకారపరాయణు లైనను నెంతటి ధైర్యశాలు రయినను మానవులు రోగ పతితు లైనప్పుడు దైహిక బాధల ననుభవింపక తప్పదు కదా ! బుద్ధ దేవుని స్థితి క్రమక్రమముగాఁ జెడిపోయెను. నానాఁటికిరోగ మతిశయించెను. శరీరబలము క్షీణించెను. అట్లు దుర్బల శరీరముతోనే పయనముఁ జేయుచు సిద్ధార్థుఁడు మార్గము నుండి తొలఁగి యొక వృక్షచ్ఛాయకుఁ జని, యానందునిం బిలిచి "యానందా ! నాకావిబట్ట లిక్కడఁ బఱచుము. నేను మిక్కిలి యలసి యున్నాను. కొంచెము సేపు విశ్రమించెద" నని చెప్పెను. ఆనందుఁడట్లు చేసిన పిదప నతఁడానందుని వెండియుఁ బిలిచి "ఆనందా ! దాహమై నోరెండుకొని పోవుచున్నది. కొంచెము నీ రిమ్ము త్రాగెద"నని యడిగెను. ఆ నీరు త్రావి కొంత సేదదేఱి తానే స్వయముగా లేచి సమీపమున నున్న కుకుస్తానదికి మెల్లగఁబోయి స్నానము చేసి వెండియుం జలముఁ ద్రావెను. కుకుస్తానది యనఁగా బర్హీనది. ఇది కాశీనగరమున కెనిమిది మైళ్ళ దూరమున చోటాగండకినదిలోఁ బఱచున్నది.

ఈ స్నానపానముల వలన సేదదేఱి కొంతబలము కలిగి బైలుదేరి కుషిమాగ పురపరిసరముల నున్న యొక తోటలో బస చేసెను. ఆ వనముఁ జేరి యతఁడు "ఓ యానందా ! నేను మిక్కిలి పరిశ్రాంతుఁడ నైతిని. రెండు కవల చెట్లనడుమ నుత్తర పుతలగడగ నాకుఁ బ్రక్క వేయుము. నేను బండుకొనియెద' నని యానందునితో ననియెను. ఆ విధమున నానందుఁడు సెజ్జ నమర్చుటయు సిద్ధార్థుఁడు ప్రశాంత మనస్కుండై నిశ్చల భావముతోఁ గుడిప్రక్కకొత్తిగిలి కాలిమీఁదఁ గాలు వైచికొని పండుకొని యానందునితో నిట్లనియె, "ఇది పువ్వులకాలము కాకపోయినను గవల చెట్లు పుష్పములతో నిండి యున్నవి. అవి నామీఁద రాలుచున్నవి. తథాగతున కీ గౌరవము గాక మఱియొక గౌరవము మఱియొక ప్రతిష్ఠ మఱియొక సపర్య మఱియొక పూజ కలదు. ఓ యానందా ! భిక్షుకుడు గాని, భిక్షుణి గాని, యనుచరుఁడు గాని, గృహస్థుఁడు గాని, సన్యాసి గాని, యెవరయినను సరే చిన్న విషయమునందును, బెద్దవిషయము నందును సత్యము వచించుచు ధర్మప్రకారము నడుచుకొనుచు, ధర్మ లేశములను గూడ గమనించుచు జీవిత కాలము గడుపుదురో వారు తథాగతునకు గౌరవము గావించిన వారు, సపర్యలు సల్పినవారు, సమారాధనలు చేసినవారు నగుదురు.'

రాత్రి గతించుకొలఁది తమ గురువున కవసానకాలము సమీపించిన దని శిష్యులకు స్పష్టముగాఁ బొడకట్టెను. చేయునది లేక వారు ధైర్యముఁ గోల్పోయి గురువు శయనించిన స్థలమునకుఁ గొంచెము దూరముగ నరిగి విలపింపఁ దొడఁ

గిరి. ఆయన సిద్ధి పొందునప్పటి కానందుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు, సరిపుత్త్రుఁడు మున్నగు వారు సన్నిధి నుండిరి. కశ్యపుఁడు వచ్చెను గాని వచ్చునప్పటికే గురువు నిర్యాణ మొందెను.

మహానుభావుఁ డగు గౌతముఁ డీ విధంబున మరణోన్ముఖుఁ డై యున్న సమయమునఁ బ్రియ శిష్యుఁడగునానందుఁ డిట్లనియె :-

"స్వామీ ! కల్పాంతము వఱకు నీవు జీవించునట్లను గ్రహింపుము. మానవుల క్షేమ సౌఖ్యముల నిమిత్తము ప్రపంచముపై జాలి దలఁచి దివ్యుల యొక్కయు మనుజుల యొక్కయు సేమము కొఱకు, లాభము కొఱకు, సంతోషము కొఱకుఁ గల్పాంతము దాఁక బ్రతుకుము. ప్రభూ ! బ్రతుకుము".

శిశువు నోట నుండి వెడలవలసిన మాటల నుడువుచున్న యానందుని జూచి జగద్గురుఁడు చిఱునవ్వు నవ్వెను. అప్పుడానందుఁడు వెండియు నిట్లనియే. 'భగవానుఁడా! ఈ నట్టడవిలో నీవు పంచత్వము నొందఁగూడదు. ప్రభూ ! రాజగృహము, వారణాసి, సాకేతము, శ్రస్తివ, చంపాపురము మొదలగు మహానగరము లనేకములు కలవు. దేవర వారచ్చట సిద్ధి పొందునట్లు ప్రసాదింపుఁడు. ఆ నగరములలో నెందయిన సిద్ధి పొందిన పక్షమున మీ కళేబరమునకుఁ దగిన గౌరవము జరుగును. ఏల యన నచ్చట తథాగతుని సిద్ధాంతముల యందు విశ్వాసము గల భాగ్యవంతు లనేకులు గలరు.' అనవుడు నమ్మహాత్ముఁడు మరల మందహాసము చేసెను. అది చూచి యానందుఁడు 'దేవా! మీరు మృతి నొందిన పిదప మీ శరీర మేమి చేయు మని యాన తిచ్చెదరు?' అని యడిగెను. అతనికి గౌతముఁ డిట్లనియె. 'ఆనందుఁడా! తథాగతుని కళేబరమును గౌరవించుటను గూర్చి నీవు శ్రమ పడవలదు. నీ స్వవిషయమున నీవు గట్టి పూనిక గలిగియుండు మని నిన్ను వేఁడుకొనుచున్నాను. నీ మేలు కొఱకు నీవు పాటుపడుము. నీవు జాగ్రత్తగా నుండుము.

తథాగతుని యందు విశ్వాసం గల భాగ్యవంతులలో బుద్ధిమంతు లనేకు లున్నారు. వారు తథాగతుని కళేబరమునకుఁ దగిన గౌరవముఁ జేయక పోరు' అని పలికి కొంతసే పూరకుండి యతఁడు మరల నానందునితో నిట్లనియె. 'నేను మృతి నొందుచున్నాను. చందుఁడు పెట్టిన యాహారము నేను తిని నందున వానికి ముందు జన్మమున గొప్ప యదృష్టము తప్పక కలుగునని నేను పోయిన తరువాత వానితోఁ జెప్పుము. నా నోటనే ఈ మాటలు నీవు విన్నట్లు వానితో నొక్కి చెప్పుము. అన్ని దానములలో మిక్కిలి యుత్కృష్టము లైనవి రెండు గలవు. అందు మొదటిది నాకు బుద్ధత్వము ప్రాప్తింపక మునుపు సుజాత చేసిన యన్నదానము. నే నీలోకమును విడిచి వెళ్ళిపోవుటకు ముందు చందుఁడు చేసిన యీ యన్న దానము రెండవది. ఆనందా! చందునియొద్ద కెవ్వరైనఁ బోయి 'చందా !

ఇది నీకుఁ గీడు. ఇది నీకు గొప్ప నష్టము. నీ చేతి యన్నముఁ దినఁగానే తథాగతుఁడు మృతి నొందె' నని వాని కెవ్వరైన వెఱపు గొలిపి విచారము కలిగింప వచ్చును. కావున నట్టి వెఱపు వాని మనంబున నుండి మాన్చి 'చందా! ఇది నీకు మేలు. ఇది నీకు లాభము. ఏమన తథాగతుఁడు నీ చేతి యన్నము దిని పరమ సిద్ధి పడసె' నని చెప్పవలెను.

పరమ భక్తుఁడైన యానందుఁ డప్పలుకులు విని మనోధైర్యము చిక్కఁబట్టలేక దుఃఖాక్రాంతుఁడైన జగద్గురుని సన్నిధిని విలపింపఁ గూడ దని యేడ్చుట కావలికిఁ బోయెను. అతఁడు తన ప్రక్కను లేకపోవుటఁ గనిపెట్టి 'సోదరులారా! ఆనందుఁ డేఁడి' యని యా మహాత్ముఁ డడిగెను. 'దేవా! పూజ్యుఁడైన యానందుఁ డవ్వలి కరిగి విలపించు చున్నాఁ' డని వా రుత్తరము చెప్పిరి. 'సోదరులారా! పోయి నాకడకు వానిం పిలిచికొని రం' డని యతఁ డానతిచ్చెను. ఆనందుఁడు వచ్చి వాని ప్రక్కఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు తథాగతుఁడు మెల్లఁగా నిట్లు ధైర్యము చెప్పెను. 'ఆనందా! లేనిపోని శ్రమ పడకుము. విలపింపకుము. మనకు మిక్కిలి సమీపములై ప్రియములైన పదార్థముల స్వభావమే యిట్టి దనియు వీనిని విడిచి వాని నుండి వేరుపడి మనము పోవలయు ననియు నే నిదివఱకే పలు మాఱులు చెప్పి యుండలేదా? ఏదియు శాశ్వతమై యుండఁజాలదు. అటువంటి స్థితి యసాధ్యము. ఆనందా! నీవు చిరకాలము నుండి నా యందు దయ గలిగి మిక్కిలి మంచివాఁడవై ఎడ తెగక యింతింత యనరాని యుపచారపరంపరఁ జేసి నాకుఁ బరమాప్తుఁడవయి యుంటివి. ఆనందా! నీవు మంచిపని చేసితివి. నీ ప్రయత్నము లంతఃకరణశుద్ధిగఁ జేయుము. నీవును మహాపాపముల నుండియు, భోగపరాయణత్వము నుండియు, నహంభావము నుండియు, మాయ నుండియు, నజ్ఞానము నుండియు స్వల్ప కాలములో విముక్తుడవయ్యెదవు.'

రాత్రి కడచు కొలఁది బుద్ధుడు క్రమ క్రమముగ క్షీణింపఁ జొచ్చెను. ఆ సమయమున నత్తావునకొక బ్రాహ్మణుఁడు వచ్చెను. అతఁడు కుశీనగర నివాసుఁడు. వేదాంత శాస్త్రవేత్త. అతని పేరు సుభద్రుఁడు. అతఁ డానందునిఁ గలిసికొని యిట్లనియె. 'గౌతమ శ్రమణుఁ డీ రాత్రి దేహ యాత్ర ముగించు నని వింటిని. ఇప్పుడు నా మనస్సులో నొక గొప్ప శంక పొడమినది. ఈ సందేహము నివారించుటకు గౌతమ శ్రమణుఁడు తగినవాఁడని నాకుఁ దోఁచినది. కావున నో యానందా! గౌతమ శ్రమణుని నేను చూచెద, చూడనిమ్ము.' అనవు డానందుఁడు 'మిత్రుఁడా! సుభద్రుఁడా! తథాగతు నిప్పుడు పీడింపకుము. అతడు మిక్కిలి పథశ్రాంతుఁడై యున్నాఁ'డని యుత్తరము చెప్పెను. కాని సుభద్రుఁడు వానిని మఱిమఱి యడిగి బాధింపఁ జొచ్చెను. వారి సంభాషణము బుద్ధుని చెవిని బడఁగా నతఁ డానందునిఁ బిలిచి 'యోయీ! సుభద్రు నడ్డగింపకుము. వానిని నా

కడకు రానిమ్ము, అతఁడు నన్నేమి యడిగినను జిజ్ఞాసువై యడుగును కాని నన్ను బీడింప వలెనని యడుగఁ' డని పలికెను. అంతట నా బ్రాహ్మణుఁడు సిద్ధార్థున ప్రక్కఁ గూర్చుండి, యనేక శాఖలకుఁ బ్రధాన పురుషులుగ నుండి పరమ తపశ్శాలు రయిన బ్రాహ్మణులు పురాణ కశ్యపుఁడు, సుఖాళి, అజితుఁడు, కాత్యాయనుఁడు, సంగయుఁడు, వేలాతికుఁడు, నిగ్రంతుఁడు మొదలగువారు లోకమున వెల్లడించినట్లు పదార్థ తత్త్వములను గ్రహించిరా? లేదా? లేక యందుఁ గొందరు తెలుసుకొని కొందఱు తెలిసికొనలేక పోయిరా?' యని యడిగెను. అడుగుటయు వానికి బుద్ధుఁడిట్లనియె. 'సుభద్రా! ఆ బ్రాహ్మణులు తమ తమ విజ్ఞానము కొలఁదిఁగ తత్త్వము గ్రహించిరా లేదా యన్న సందేహ మటుండ నిమ్ము. అట్టి విషయములు చర్చించుట కిది సమయము కాదు. నేను నీకు సత్యము నేర్పెదను సావధానుఁడవై వినుము' అని గౌతముడు నీతిమార్గమును విడిచి పెట్టిన మత సిద్ధాంతముల ననుసరించిన వారికి మోక్షము లభింపదనియు, బవిత్ర జీవనముతో నారంభమై భూతదయతో నంతమగు నష్టవిధ పావన మార్గముల ననుసరించిన వారికే మోక్షము గలుగుననియు బోధించెను. బోధించుటయు సుభద్రుడు జ్ఞాన రసాస్వాదనము జేసి పరమానంద భరితుఁడై 'యహహా! మేలు మేలు! మీ ముఖము నుండి వెలువడిన మాటలు మిక్కిలి ప్రశస్తములు. దేవరవారు నన్ను శిష్యుఁడుగ గ్రహింపవలయును. మేనఁ బ్రాణము లుండునంతవఱకు నేఁడు మొదలుకొని పరమ విశ్వాసము గలిగి యుందు నని యతఁడు వినయముతోఁ బలికెను. అతని పలుకులు విని బుద్ధుఁ డిట్లనియె. 'సుభద్రా! పూర్వమొక సిద్ధాంతమునం దుండి యీ నవీన సిద్ధాంతములో నుత్తమ స్థానమును గాని యధమ స్థానమును గాని ప్రవేశింపఁ దలఁచువాఁడు ముందు నాలుగు మాసములు శుశ్రూషఁ జేయవలయును.' అనవుడు 'అట్లయిన నేను నాలుగు మాసములు శుశ్రూష చేయుదు' నని సుభద్రుఁ డొడంబడెను.

అప్పుడు గౌతముఁ డానందునిఁ బిలిచి 'ఆనందా! ఈతనిని మన మతమునఁ జేర్చికొను' మని యానతిచ్చెను. అప్పు డానందుఁడు వానినొక్క కడకుఁ గొంపోయి స్నానముఁ జేయించి సమస్త వస్తువులు వినశ్వరము లని యొకానొక మంత్రము పునశ్చరణ సేయించి వాని శిరస్సు గడ్డము ముండనము చేయించి కాషాయ వస్త్రములు గట్టించి బుద్ధుఁడు ధర్మము సంఘము శరణము అని శరణ త్రయము వానిచేతఁ జదివించి బుద్ధునియొద్దకుఁ గొనిపోయెను. అంతట బుద్ధుడు వాని నుత్తమపదస్థుఁ డగుశిష్యుఁడుగ నంగీకరించి ధ్యానము సేయుట కొక విషయము నుపదేశించెను, ఆ మహానుభావుఁ డొనర్చినకట్ట కడపటి కార్యమిదె.

ఆ రాత్రి నాల్గవజాము సమీపించినప్పుడు బుద్ధదేవుఁడు పూజ్యుఁడైనయానందునిఁ బిలిచి యిట్లు పలికెను. 'ఆనందా! మన గురూపదేశ మ సమించినది: మన కింక గురువు లేఁడని మీలోఁ గొందఱ' కధైర్యము తోఁచవచ్చును. కాని మీ రావిధముగఁ దలఁపఁ గూడదు. నేను సంస్థాపించిన సత్యము నేను మతము

నిమిత్తమై యేర్పరచిన సూత్రములు, నేను బోయిన తరువాత మీకు గురువులై యుండుఁగాక!' యని పలికి కొండొకతడ వూరకుండి యా మహాత్ముఁడు మరల నిట్లనియె. 'ఆనందా ! నా మరణానంతరమున స్వల్ప ధర్మములలో మార్పులు గావలసియున్న పక్షమున నట్టివి మార్చుకొనవచ్చును' అని యానందునితోఁ బలికి పిమ్మట భిక్షుకుల నుద్దేశించి యిట్లనియె :– 'బుద్ధుని గుఱించి గాని, సత్యమును గూర్చి గాని, ధర్మపథమును గూర్చి గాని, యెవరి మనస్సులో నయిన సందేహములు, తప్పభిప్రాయములు నుండవచ్చును. అట్టివి మనంబున దాచుకొనక స్వేచ్ఛగాఁ దెలియపఱచి యడుగుఁడు, తథాగతుఁడు మన యెట్టయెదుట నున్నప్పుడు మన సందేహము లాయన నడిగి తీర్చుకొన మైతిమని విచారించుచు మిమ్ము మీరు దూషించు కొన వద్దు,"

ఆ మహాత్ముఁ డావిధమునఁ బల్కుచున్నప్పుడు భిక్షుకు లంద ఱూరకుండిరి. బుద్ధుఁడు సందేహము లడిగి నివారించుకొన వలసినదని మరి రెండుసార్లు వారిని నొక్కి యడిగెను. ముమ్మా రడిగినను మూఁకలట్లు వారు ప్రత్యుత్తర మియ్యరైరి. అంతట నతఁడు భిక్షుకుల నుద్దేశించి యిత్తెరగున భాషించెను— 'సోదరులారా! గురువునెడల మీకుఁ గలభక్తి విశేషంబుచేత మీరు సందియముల నడుగక పోయియుండవచ్చును. కలిగిన సందియములు మీరొండొరులతోఁ జెప్పికొనుఁడు.'

ఆయన యట్లు పల్కినను భిక్షుకులు నోరు తెఱచి యడుగరైరి. అప్పు డానందుఁడు తథాగతున కిట్లనియె–"దేవా! బుద్ధుని గూర్చి గాని, సత్యమును గూర్చి గాని, ధర్మపథమును గూర్చి గాని ఈ మహాసభలో నెవరి మనస్సునను సందియములు గాని, తప్పభిప్రాయములు గాని లేవని నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను.'

'ఆనందా! నీవు సంపూర్ణ విశ్వాసముతోఁ బల్కితి' వని బుద్ధుఁ డానందునితోఁ జెప్పి కొంతసే పూరకుండి సెజ్జనుండి సగము లేచి యిట్లనియె:– "సోదరులారా! చూడుఁడు! ద్వంద్వ పదార్థము లన్నిఁటికి నాశనము స్వభావము. కావున శ్రద్ధతో మీ మోక్షముల మీరే సాధించుకొనుఁడు.' ఇవియే బుద్ధదేవుని కట్టకడపటి వాక్యములు.

అంతట నమ్మహానుభావుఁడు గాఢమైన ధ్యాననిష్ఠలోఁ ప్రవేశించెను. పిమ్మట నాయన క్రమక్రమముగా నైహిక సంబంధమైన జ్ఞానము మొదలైన వానిని విడిచి చిత్తము నిర్వికల్ప సమాధిలోఁ జేర్చెను. అది చూచి యానందుఁడని రుద్ధునితో 'భగవానుఁడు బుద్ధుడు సిద్ధి పొందినాఁ' డనెను. 'అయ్యో! అన్నా! కాదు కాదు. బుద్ధుఁడు సిద్ధి పొందలేదు. సుఖదుఃఖానుభవములకు, నాలోచనలకు నతీతమైన నిర్వికల్ప సమాధిలో నీ మహాత్ముడు ప్రవేశించినాఁ'డని యనిరుద్ధుఁ డుత్తరము చెప్పెను. అనంతరము బుద్ధదేవుఁ డాస్థితిలోఁ గొంతసే పుండి దేహత్యాగము చేసెను.

—శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము